MARKSİZM VE GELECEK

GÜZ 1990

4

SADUN AREN ☐ İLHAN TEKELİ ☐ OĞUZ OYAN ☐
KORKUT BORATAV ☐ METİN ÇULHAOĞLU ☐
NAİL SATLIĞAN ☐ MURAT BELGE ☐ ALPASLAN IŞIKLI ☐
TEVFİK ÇAVDAR ☐ YUSUF IŞIK ☐ AYKUT GÖKER ☐
SİNAN SÖNMEZ ☐ GALİP YALMAN ☐ TUNÇ TAYANÇ ☐
TAHIR MAHMATOV ☐ ALİ BAYAR ☐ CEM EROĞLU ☐
TANER TİMUR ☐ CELAL A. KANAT ☐ YILDIRIM KOÇ

MARKSİZM VE
GELECEK

ÜÇ AYLIK DERGİ

SAYI
4

Sahibi : Arif Gülöksüz
Genel Yayın Yönetmeni : Sadun Aren
Yazı İşleri Müdürü : Serhat Salihoğlu
Yönetim Yeri : Ataç Sok. No: 29/4 Yenişehir/ANKARA
Tel: 131 26 61
İstanbul Temsilcileri : Celal A. Kanat, Selçuk Çalhan,
Abone Koşulları : 1 Yıllık: 45.000.- TL
Yurtdışı: 70 DM
Banka Hesabı : İş Bankası Ankara-Yenişehir Şb. 2356799
Arif Gülöksüz hesabı
Posta Çeki Hesabı : 283266, Serhat Salihoğl
Kapak Baskı : Net Ofset, Tel: 520 55 43
Film-Montaj : Net Ofset, Tel: 520 55 43
Dizgi : Kırmızı Siyah, Tel: 513 77 10
Baskı : Paşahan Matbaası
Dağıtım : Arkadaş

MARKSİZM VE
GELECEK

İÇİNDEKİLER

AÇIKLAMA

Marksizm ve Gelecek Dergisi, YAZ Sayısını atlayarak çıkmak zorunda kaldı. Bunun nedeni dağıtım firmasının işi bırakması ile gelirlerimizin gecikmeli olarak bize ulaşmasıydı.

Dergimizin Yazı Kurulundan altı arkadaşımız Sovyetler Birliği Bilimler Akademisine bağlı Sosyal Bilimler Enstitü'sünün davetlisi olarak Moskova'ya gitmişlerdi. Dergimiz Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki gelişmelere ilişkin olarak geziye katılan ve katılmayanlarla beraber bir yuvarlak masa toplantısı yapmıştı. Bu yuvarlak masada görüş bildirenleri sayfalarımızda okuyacaksınız. Ne ki dergimiz gecikmeli çıktığından tartışmaları Sovyetler Birliği Komünist Partisi 28. Kongresi'nden önce size ulaştıramadık.

Elimizde olmayan sebeplerden dolayı çıkan aksamalar için okuyucularımızdan özür dileriz.

SUNUŞ YERİNE

Sadun Aren

I

Geçtiğimiz Nisan ayında, dergimizin yazı kurulundan altı kişi, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'ne bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün davetlisi olarak Moskova'ya gittik. Bu benim de diğer arkadaşlarımın da Sovyetler Birliği'nde ilk ziyaretimiz oluyordu. Doğrusu, gördüklerim beni şaşırtmadı diyemeyeceğim. Ülke açık bir biçimde ekonomik bir bunalım yaşıyordu. Mağazalarda birçok mallar, özellikle sınai tüketim malları yoktu. Ama aynı mallar karaborsada serbestçe satılıyorlardı. Dövizin resmi kuru ile karaborsa kuru arasında büyük fark vardı. Ve karaborsacılar pervasız bir biçimde işlerini yürütüyorlardı. Tarifesi üzerinden taksiye binebilmek, hiç değilse yabancılar için olanaksızdı.

Bunlara karşılık toplu taşıma araçları, özellikle metro, tiyatro, bale ve müzeler çok düzgün bir biçimde işliyorlardı. Ayrıca toplumsal ve siyasal yaşamda tam bir özgürlük egemendi. Bunu 1 Mayıs'ta yapılan geçit töreninde de gözlemleyebildik. Bu törende muhalefet, bütün çeşitliği ve coşkusuyla yürümüş ve Gorbaçov yürüyüş bitmeden tribünden ayrılınca da O'nu yuhalayabilmişti.

Bütün bu olaylar ve gözlemler bizleri Doğa Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde bir süredir devam eden değişme ve gelişmeler üzerinde bir kere daha düşünmeye yöneltmiştir. İlerki sayfalarda, geziye katılmış ve katılmamış arkadaşlarımızın konu ile ilgili görüşlerini karşılıklı konuşmalar biçiminde bulacaksınız. Ben de burada aynı konunun başka bir boyutu ya da boyutları üzerindeki düşüncelerimi açıklamaya çalışacağım. Bu boyut esas olarak geliş-

melerin bundan böyle nasıl bir çizgi izleyeceği ile ilgilidir.

II

Şimdilik Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerini konu dışı tutuyorum. Çünkü bunların kendi aralarında bazı önemli farklılıklar olduğundan başka, bunlarla Sovyetler Birliği arasında da temelli farklar vardır. En önemli fark bugüne kadarki sosyalist uygulamaların, Sovyetler'in kendi öz malları olmasına karşın, diğer sosyalist ülkeler için bunun böyle olmamasıdır. Gerçekten, bu ülkelerdeki sosyalist uygulamalar esas olarak Sovyetler Birliği'nin dayattığı yabancı bir öge niteliğindedir. Başlıca bu nedenden ötürüdür ki, Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nin bundan böyle izleyecekleri yollar arasında önemli farklar olabilecektir.

Konumuzla ilgili olarak akla ilk gelebilecek şey, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin ölüp ölmediği sorusudur. Bu sorunun yanıtının ölmediği biçimde verilmesi gerekir. Diğer bir deyişle, Sovyetler Birliği'nin bundan böyle de sosyalist bir ülke olarak yaşamını sürdüreceği varsayımından hareket etmemiz zorunluluğu vardır. Çünkü tersi olacaksa, yani Sovyetler Birliği sosyalist bir ülke olmaktan çıkmış ve kapitalist bir ülke olmaya yönelmiş ya da yönelecekse, artık, sorun da ortadan kalkmış, bu yazı da burada bitmiş olur. Bu durumda bir Marksist-sosyalist için yapılacak iş, sonradan tekrar kapitalizme dönüşmeyecek (ölmeyecek) bir sosyalist düzenin nasıl kurulacağını yeni baştan düşünmek olacaktır.

Demek oluyor ki, bugün bizim için geçerli ve anlamlı olan yol, Sovyetler Birliği'nin sosyalist bir ülke olarak varlığını sürdüreceğini varsayarak, bundan böyle nasıl bir çizgi izleyeceği üzerinde düşünmektir. Bunu yapabilmek için, herşeyden önce ülkenin bugünkü bunalımlı duruma geliş nedenlerini ortaya koymak lazım. Bu nedenleri, esas olarak, aşağıdaki dört başlık altında özetleyebiliriz:

1. Merkezi planlamanın yetersizliği,
2. Dış dünyaya kapalı olma ve kapitalist kuşatma,
3. Silahlanma yarışının ağır yükü,
4. Bütün bunlarla ilişkili olarak yönetimin demokratik olmayışı.

Kolayca görüleceği üzere, bu dört olumsuz neden birbirleriyle ilişkilidir. Örneğin, merkezi planlama ile dışa açılma, dışa açılmayla silahlanma yarışı (soğuk savaş) ve bütün bunlarla demokratik hak ve özgürlükler arasında çok sıkı bağlar vardır. Bu nedenle bunların tek tek değil, fakat hepsinin bir arada ele alınıp topluca bir çözüme kavuşturulmaları gerekir. Oysa Gorbaçov'a gelene kadar

böyle olmamış, bunların her biri ayrı ayrı ele alınarak kısmi reform ya da çabalarla yetinilmiş, bu nedenle de ülke sorunlarına temelli ve devamlı bir çözüm getirilememiştir. İşte Gorboçov'un özelliği ve üstünlüğü ülkenin tüm sorunlarını kendi iç bağlantıları içinde bir arada ele alması ve çözüme kavuşturma istemesindedir.

III

Gorbaçov reformlarının hepsinin böyle bir arada uygulamaya konulması, bundan böyle sosyalizmin, yaşamın tüm alanlarında, özellikle de ekonomik alanda hiçbir özel koruma olmaksızın, kapitalizmle yalnız yanyana değil fakat aynı zamanda içiçe beraberce yaşayacağı anlamına gelir. Gerçekten, bugüne kadar da sosyalizm ve kapitalizm barış içinde birarada yaşamışlardır, ama bu beraberlik karşılıklı uygulanan koruma ve soyutlama (tecrit etme) önlemleri yüzünden, iki sistem arasında yeterli bir etkileşim ve bütünleşme sağlayamamıştır. Bu tıpkı, iki ayrı futbol takımının, aynı sahada birbirleriyle değil de kendi içlerinde tekkale maç yapmalarına benzetilebilir. Nasıl ki kendi içlerinde tek kale oynayan bu takımlar birbirlerinden bir şey öğrenemezlerse, bugüne kadar sosyalizm ve kapitalizm de birbirlerinden fazla birşey öğrenememişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin dışa açılması -ki Gorbaçov reformlarının düğüm noktası ve ana yönü budur- bundan böyle bu durumu (bu etkileşimsizliği) değiştirecektir. Ancak nasıl ki iki futbol takımının -kendi aralarında tek-kale oynamaktan vazgeçip- birbirleriyle maç yapabilmeleri için her iki takımın da aynı oyun kurallarını benimsemeleri zorunluysa, kapitalizmle sosyalizmin içiçe rekabet-etkileşim halinde birarada yaşayabilmeleri için de aynı işleyiş kurallarını benimsemeleri zorunludur. Her iki sistemin de benimsemesi gereken bu ortak işleyiş kurallarının özet ifadesi "serbest piyasa düzeni"dir.

Bu noktada hemen şunu belirteyim ki, serbest piyasa düzeni ya da mekanizmasın, kapitalizme değil, fakat ondan çok daha önce başlamış olan meta üretimine (piyasa için üretim yapılmasına) özgü bir olaydır. Piyasa mekanizması, toplumun istediği malların en ucuz maliyetlerle üretilmesini ve bu değerleri üzerinden (değerlerini yansıtan fiyatlarla) satılmasını sağlar. Bundan ötürüdür ki, sosyalist ülkeler de serbest piyasa kurallarına uygun hareket etmeye çalışırlar. Örneğin, satılmayan (istenmeyen) mal üretmek istemezler ve malları da değerlerine uygun fiyatlarla satmak isterler. Ne var ki, bugüne kadar bunun kendiliğinden gerçekleşmesine olanak verecek bir mekanizma kurmamışlar, bu işi merkezi planla yürütmeye ça-

lışmışlardır. Burada söylemek ve vurgulamak istediğim husus şudur: Serbest piyasa mekanizması ya da aynı şey demek olan istem-sunum (arz-talep) yasası sosyalizme yabancı, sosyalizmin reddettiği bir olgu değildir.

Demek oluyor ki, sosyalist bir ekonomiyi, dışa açılmanın da gereği olan piyasa ekonomisi kurallarına göre düzenlemek ve işletmek olanaklıdır.

Bunun için sosyalist düzene iki yeni öge getirilmesi gerekli ve yeterlidir. Bunlardan birisi, işletmelere üretecekleri malların çeşitleri, miktarları ve bunlara koyacakları fiyatlar konusunda özgürlük tanımaktır. Yani işletmeler neleri, ne kadar, nasıl üreteceklerine ve bunları hangi fiyatlarla satacaklarına kendileri özgürce karar verebilmelidirler. Diğer öge, böyle özgürleştirilmiş işletmelerin (işletmede çalışan insanların), kâr elde ettikleri zaman bunun belli bir kısmından yararlanmalarının ve zarar ettikleri zaman da bunun belli bir kısmına katlanmalarının sağlanmasıdır. Böylece üreticiler yaptıkları işin sonucu ile maddi olarak ilgilendirilmiş olacaklardır. Bu iki önlem alındığı zaman piyasa mekanizması sosyalist bir ülkede de kapitalist bir ülkede olduğu gibi, hatta ondan daha iyi bir biçimde, kendiliğinden işlemeye başlar. Bu durumda merkezi planlama artık gün be gün verilecek kararlara karışmaktan vazgeçer ve dikkatini uzun vadeli büyük yatırım projelerine yöneltir.

IV

Serbest piyasa mekanizması temelinde dışa açılmak demek, aynı zaman da rekabete de açılmak demektir. Bu nedenle, serbest piyasa düzenine geçmenin temel koşulu sosyalist işletmelerin rekabet gücüne sahip olmalarıdır. Bu güç yoksa, geçiş döneminin bunun oluşmasını sağlayacak kadar uzatılması gerekir. Bu geçiş döneminde sosyalist ilkelere uyulmasının, örneğin aşırı gelir farklılıklarının ve işsizliğin önlenmesinin güvencesi, toplumsal yaşamın her kademedeki yönetiminin çalışan insanların elinde olmasıdır. Bu noktada hemen şunu da belirteyim, Sovyetler Birliği'nde kapitalizmi geri getirebilecek bir sermayedar sınıf yoktur. Bu aynı şeyi daha düşük ve farklı düzeylerde olmakla beraber diğer sosyalist ülkeler için de söyleyebiliriz. Bu nedenle, özel konumundan ötürü Doğu Almanya hariç, diğer sosyalist ülkelerin kapitalizme yönelmeleri öyle sanıldığı kadar kolay değildir (olmayacaktır).

Bu bağlamda, söz konusu kapitalist ülkelerde halkın komünist partilere karşı çıkmalarının komünizme-sosyalizme karşı olmak biçiminde yorumlanmaması ge-

rekir. Gerçekten, bu ülkelerdeki komünist partileri şimdiye kadarki sosyalist uygulamaları yürüten, bunlardan sorumlu olan ekipler (kadrolar) dır. Halkın tepkisi bu kadrolara, bu kadroların sosyalizmi uygulama ve genel olarak ülkeyi yönetme biçimlerinedir. Yoksa sosyalist olmalarına değildir. Örneğin, SSCB'nde eğer Komünist Partisi gelecek seçimleri kaybedecek olursa, bu, sistem olarak sosyalizmin değil fakat onu bugüne kadar yürütmüş olan belli bir kadronun kaybetmesi anlamına gelir. Kazanan kadro (parti), adı ne olursa olsun, gene sosyalizmi yürütecektir. Bu tıpkı ülkemizde ANAP'ın kaybedip yerine DYP ya da SHP'nin geçmesine benzer. Varolan kapitalist sistem gene devam edecek fakat sadece onu yürüten kadro değişmiş olacaktır. Kuşkusuz kadro ile birlikte üslup da bir miktar değişir ama bu sistemin özüne değgin olmaz.

V

Sovyetler Birliği'nin yukarda değindiğimiz biçimde dış dünyaya açılmasının çok önemli bir sonucu, dünya barışının pekişmesi ve ülke bağımsızlığı kavramının yeni bir anlam kazanmasıyla ilgilidir. Kapitalist ve sosyalist sistemlerin karşılıklı olarak birbirlerini kuşatmaktan ve soyutlamaktan vazgeçip. gittikçe derinleşecek bir ekonomik rekabet ve işbirliği dönemini başlatmaları, karşılıklı güven duygusunu arttırarak silahsızlanmanın hızlanmasına ve dünyada barış havasının yerleşmesine neden olmuştur. Bir aksilik olmazsa bu yöndeki gelişmelerin önümüzdeki dönemde daha da hızlanması ve ekonomik işbirliğinin önüne geçmesi ve hatta onu iten ek bir itici güç olması bile beklenebilir. İkinci Bush-Gorbaçov zirvesinin sonuçları bu eğilimin güçlü bir göstergesi olmuştur.

Barışın ve bloklar arası ekonomik-sosyal işbirliğinin gelişmesine bağlı olarak ülkelerin bağımsızlıkları sorunu da köklü bir değişikliğe uğramıştır. Anımsanacağı üzere bundan 22 yıl kadar önce, sosyalist bloktan ayrılabileceği kuşkusuna düşüldüğü için, Çekoslovakya Varşova Paktı orduları tarafından işgal edilmişti. Daha önce Berlin kenti, benzer nedenlerle kalın bir duvarla ikiye bölünmüştü. Hele Sovyetler Birliği'ni oluşturan Cumhuriyetlerin Birlikten ayrılmaları o zamanlar, bir olasılık olarak bile, akıllardan geçmiyordu. Oysa son zamanlarda bu konulardaki anlayış (Sovyet anlayışı) köklü bir biçimde değişmiştir. Bugün artık Doğu Avrupa ülkeleri COMECON'da ve Varşova Paktı'nda kalıp kalmamak dahil istediklerini yapmakta tamamiyle özgürdürler. Sovyetler Birliği bu ülkelerde cereyan etmekte olan, bazıları çok dramatik ya da şaşırtıcı

olaylara hiçbir biçimde karışmamıştır ve karışmamaktadır. Hatta Doğu Almanya'nın Batı Almanya ile birleşmesi Sovyetler Birliği'nin aktif katkısı ile gerçekleşme yoluna girmiştir. Kaldı ki bu konudaki gelişmeler bundan da ibaret kalmamıştır. Bazı Sovyet Cumhuriyetlerinin de Birlikten ayrılmaları gündeme gelmiştir. Baltık ve Kafkas Cumhuriyetleri için durum böyledir. Gerçi bugüne kadar bu Cumhuriyetlerden hiçbiri fiilen Birlikten ayrılmamış ve bu konuda en ileri durumda olan Litvanya Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin tepkisi üzerine ayrılma kararını askıya almak zorunda kalmışsa da, durum gelişmeye elverişli görünmektedir. Çünkü Sovyetler Birliği bu tür ayrılma isteklerine bile şoven ya da ideolojik birlik gerekçeleri ile değil, tamamıyla nesnel ve pratik gerekçelerle karşı çıkmaktadır. Gerçekten, barışın ve işbirliği-serbest rekabetin egemen ya da temel yaşam biçimi olduğu bir dünyada, diyelim Litvanya'nın ya da Azerbaycan'ın Birliğin içinde kalmasıyla dışına çıkması arasında anlamlaı bir fark olmayabilir. Böyle olunca da ayrılma konusuna sadece pratik açıdan bakmanın yeterli olacağı açıktır.

VI

Son yıllarda Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkelerde yaşanan olayları ve bunlara koşut olarak Marksist-Sosyalist düşüncede olan gelişmeleri tüm dünyayı, yani gelişmişiyle ve azgelişmişiyle kapitalist ülkeleri de hesaba katmadan ele almak eksik ve yanlış olur. Çünkü sosyalist ülkelerdeki değişmeler, bir kere, kapitalist dünyayı da derinden etkilemiş ve oralarda da bazı yeni gelişmelere yol açmıştır. Bunun en çarpıcıl örneği silahsızlanma ve barış hareketindeki gelişmelerin Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli katkıları olmuştur ve daha da olacaktır. İkinci ve belki kısa dönemde bundan daha önemli olan, özellikle ABD gibi gelişmiş kapitalist ülkelerin sosyalist ülkelerdeki gelişmeler karşısında aldıkları tavrın ne olduğudur. Bu tavır eğer olumluysa değişikliklerin gelişmesi ve başarılı olma şansı artar, yok eğer olumsuzsa tersi olur ve hatta belki başarılı olmak şöyle dursun sosyalist ülkeleri çok güç durumlara sokabilir. Bugüne kadar kapitalist ülkelerin ters bir tutum aldıkları söylenemez. Özellikle değişmenin başlangıcını ve düğüm noktasını oluşturan silahsızlanma ve barış konusunda kapitalist ülkeler oldukça olumlu bir tutum almışlar ve böylece değişmelerden (reformlardan) yana olan düşünce ve davranışları desteklemişlerdir. Örneğin, ısrarlı istem ve davetlerine rağmen ne ABD ne da İngiltere Litvanya'nın Birlikten ayrılma işine karışmamışlar, bu konuda onları destekle-

memişlerdir.

Batının bu biçimde, yani Sovyetler Birliği'ni destekler tavır almaşının iki nedeni vardır. Birisi, Sovyetlerin silahsızlanma barış-dışa açılma ve demokratikleşme konullarındaki içtenliğine olmalarıdır. Gorbaçov'un giriştiği reform hareketleri tümüyle gözönüne alınınca bu içtenliği görmemek olanaksızdır. Sovyetler Birliğini ziyaret eden herkes bunu kolaylıkla görebilir. Böyle olunca sanki ortada hâlâ bir Sovyet tehdidi varmış gibi daranmanın ve soğuk savaşı sürdürmenin Batıya da bir yararı olmayacağı açıktır. Diğer neden, kapitalist ülkelerdeki demokratik kamuoyunun kendi hükümetleri üzerindeki baskıdır. Bu baskılar olmasaydı, çok olasıdır ki, NATO'nun şahinleri ağır basarlar ve soğuk savaşı daha da hızlandırıp Sovyetleri başlattıkları tüm reformlardan vazgeçmek zorunda bırakabilirlerdi. Ama Batının demokrat kamuoyu ve ileriyi görebilen aydın liderleri bu karanlık yola girilmesini önlemişlerdir.

VII

Bugün Sovyetler Birliği'nde başlamış olan yenileşme hareketi tüm ülkelerin demokratik kamuoyları ve aydın liderlerinin katkılarıyla insanlığı savaşsız-sömürüsüz bir dünayaya giden düz ve aydınlık bir yolun başına getirmiştir. Türkiye'de, birleşik Marksist bir partinin kuruluş arefesinde bulunduğumuz bugünlerde dünyamızın geldiği bu durum bu aşama elbetteki dikkate alınmak zorundadır. Böyle yapılmaz da tekrar 1980'de bırakılan yerden başlanmak istenirse hepimiz Donkişot gibi gülünç ve etkisiz insanlar durumuna düşeriz.

Dünyamızın, insan yaşamının gelip dayanmış olduğu bu yeni aşamada, kurulacak yeni bir Marksist partinin üzerinde durması gereken en önemli konu ideoloji sorunûdur. Eskiden sosyalizmle kapitalizm yanyana olsalar bile düşmanca ya da hiç değilse dostça olmayan ilişkiler içinde yaşadıklarından, birini öbüründen ayırabilmek ya da hiç değilse dostça olmayan ilişkiler içinde yaşadıklarından, birini öbüründen ayırabilmek ya da sosyalistlerin kimliklerini belirleyebilmek için basit farklar yeterliydi. Sosyalistlerin, soyutlanmış durumda olduklarından ötürü, kimliklerini unutmaları ya da cephelerini şaşırmaları zaten söz konusu olamazdı. Oysa artık sosyalizmle kapitalizm yalnız yan yana değil, fakat içiçe ve birçok konularda işbirliği yaparak dostça yaşayacaklardır. Bu durumda sosyalist kimliği belirlemek ve korumak daha güçtür, daha ince farklara inmeyi gerektirir. Başka bir biçimde söylemek gerekirse, diyebiliriz ki, bugüne kadar yaşanan

olaylar sonucunda, insanlar, ülkeler ve sistemler arasında o kadar çok ortak değerler ve ortak çıkarlar oluşmuştur ki, artık bunlar arasında keskin farklar bulmak zorlaşmıştır. Bu tıpkı, diyelim Konyalı kimliğinin Kopenhag'da daha kolay Ankara ya da İstanbul'da daha zor belirlenebilmesi ve korunabilmesine benzer. İşte bundan dolayıdır ki, kurulacak Marksist partinin, genel kanının tersine, ideolojik bütünlüğe ve inceliğe daha çok önem vermesi zorunludur. Geçmişten tek fark, belki, Marksizmin çağımızın yukarda değindiğim gereklerine uygun olarak barışı ve işbirliğini esas alan bir biçimde yorumlanması ve bu yönde geliştirilmesine çalışılmasından ibaret olacaktır. ❑

İlhan Tekeli

Dünya sosyalist sisteminde bir bunalım yaşanıyor. Sistem kendi kendini yeniden üretmekte ciddi sorunlarla karşı karşıya. Bu sorunlar iki yönlü. Bir yandan Siyasal ve ideolojik olarak kendini yeniden üretmekle ilgili sorunları var, öte yandan da ekonomik sorunlar bulunuyor. Bu iki yön iki ayrı kelime ile özetlenmiş durumda: Glastnost ve Perestroyka. Ben esas olarak ideolojik yeniden yapılanma üzerinde duracağım. Sovyetler Birliği'nde bugün ideolojinin yeniden yapılanması yaşanıyor. Bir ideolojinin yeniden yapılanması nasıl incelenebilir? Bir ideolojinin yeniden yapılanmaya geçebilmesi, önce açık olarak bazı başarısızlık alanlarını kabul etmesi gerekiyor. Birinci saptamamız bu olacak. Hangi alanlarda açık olarak başarısız olduklarını kabul ediyorlar? Yeni bir ideoloji geliştirebilmek için ikinci olarak bu başarısızlığın nedenlerini açıklamaları gerekiyor. Yeni bir ideoloji oluşturabilmeleri için üçüncü olarak geleceğe yönelik ümit dolu bir bakış açısı getirmeleri gerekiyor. Ben de bu üç ögeyi ele alarak, Sovyetler Birliği'nde yaşanan yeniden yapılanmayı anlatmaya çalışacağım.

Bu üç ögeyi incelemeye geçmeden, değiştirilmek istenilen ideolojik çerçevenin özellikleri üzerinde durmakta yarar var. Geçmişteki ideolojinin temel niteliği bir total ideoloji olmasıdır. Yani Sovyetler Birliği'nin toplumsal yaşamın değişik kesimlerini tüm olarak düzenleyen bir ideolojik çerçeveye sahip olmasıydı. Yani bilim, sanat,

kültür, siyaset alanlarının tümünü kapsayan bir ideoloji vardı. Bugün yeniden yapılanmanın en ilginç tarafı, belki de dünyada ilk kez bir total ideolojinin kendisini yenileme çabasını gösteriyor olmasıdır. Genellikle total ideolojiler yeniden yapılanmaya uygun ideolojiler değildir. Kurgusu gereği her alanı sıkı olarak düzenlediği için değişmeye açık değildirler. Onun için bunların değişmeleri krizle oluyor. Sovyetler Birliği'nde de yaşanan krizle birlikte ideolojik dönüşüm gerçekleşiyor ama bu henüz sistemin tümüyle yıkılması şeklinde ortaya çıkmıyor. Varlığı sürdürerek kendini yeniliyor. Bu da yaşanılan yeniden yapılanmanın üzerinde durulması gereken temel özelliklerinden biridir. Bu değişmeci güçlerin Sovyetler Birliği'nde nasıl söz sahibi olabildikleri Sovyetler Birliği'nde muhalefetin nasıl gelişebildiği kuşkusuz üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Ama bu konuşmada bu konu üzerinde durmayacağım.

Yeni ideoloji "yeni politik düşünce" (YPD) olarak adlandırılıyor. Yeni politik düşüncelerin ortaya çıkmış olmasına neden olan, açıkça kabul edilen bazı başarısızlık alanları var. Bir tanesi ekonomi alanındaki başarısızlıklardır. Genellikle kabul ettikleri başarısızlık 1950 yılında kadar geriye gidiyor. Rejimin 1950 yılına kadar ekonomik olarak, üretim güçlerini harekete geçirmekte başarılı olduğu kabul ediliyor. 1950'lı yıllarda yapılması gereken müdahalenin geciktiği ve bu gecikme dolayısıyla, ekonominin günümüzdeki sorunlarla karşılaştığı, tıkandığı kabul ediliyor. İkinci olarak Doğu Avrupa'da kurulan sosyalizmin sorunlu olduğu ve burada bir başarı gösterilemediği kaydediliyor. Ve yine dünyaya bakış açısı ve üçüncü dünya ülkelerindeki sorunlara yaklaşma biçimi bakımından Afganistan deneyi önemli bir başarısızlık noktası olarak görülüyor.

Bu tür başarısızlıkların bir araya gelmesi yeni bir düşünce arayışını doğuruyor. Bu arayışta, neden başarısız olduğunun açıklaması yeni ideolojinin kurulmasında çıkış noktası oluyor. Bu bakımdan şöyle bir yaklaşım söz konusu, genellikle Stalinist formülasyonlar yadsınıyor. Marksist düşüncenin genel yaklaşımında bir sorun görülmüyor, Leninist düşüncenin Stalin tarafından yapılan yorumu yadsınıyor. Ve başarısızlıkların genellikle bu noktadan kaynaklandığı kabul ediliyor.

Yeni bir politik düşüncenin kurulmasında yalnızca geçmişte yapılan hatalar ya da yanlış yönelişler değil aynı zamanda, dünyanın bugün ulaştığı bilimsel ve teknolojik devrim aşaması ve dünyadaki bütün ekonomik ve siyasal faaliyetlerin karşılıklı etkileşmenin bir dünya bütünlüğü doğurması olgusundan, yani globalizmden hareket ediliyor. Demek ki, yeni bir politik düşüncenin üzerine oturacağı temeller üç nokta üstüne kuruluyor; bunlardan birincisi geçmişteki Stalinci yorumun yanlışlığı, ikincisi dünyanın bu gün yaşamakta olduğu bilimsel ve teknolojik devrimin yeni gerekleri üçüncüsü dünyanın bir bütün haline gelmesi ve bütün sorunların global sorunlar olarak algılanması gereği oluyor.

Yeni ideolojinin geleceğe ilişkin ümidler getiren bölümü "İnsancıl Sosyalizm" olarak ortaya çıkıyor.

Yeni Siyasal Düşünce bu insancıl Sosyalizmi tanımlamış oluyor. Yeni Siyasal Düşünce kendisini geçmişteki ideolojiden farklı olduğu

temel noktaları vurgulayarak ortaya koyuyor. 11-12 tane üstünde dönüşüm yapılmış temel önermeler gözleniyor. Bu 11-12 noktanın da iki tane önemli noktadan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bunlardan birincisi şu: Marksizmin geçmişte hem bilim hem ideoloji olarak iç içe tanımlanmış olmasından kaynaklanıyor. Yeni düşünce biçiminde bilimle ideolojinin iki ayrı düzey olarak ayrılması kabul ediliyor. Bunun getirdiği önemli sonuçlar var. Onlar üzerinde duracağım. İkinci olarak şu kabul ediliyor, insanlık tarihinin gelişmesinde üretim biçimlerini beş aşamalı modelinin yorumlanma biçimindeki değişiklikten kaynaklanıyor. Yani ilkel-köleci toplum, feodal toplum, kapitalizm, sosyalizm ve komünizm şeklindeki beşli aşamanın Stalinist yorumu yadsınıyor. Kapitalizmden sosyalizme geçiş sorunun ele alınış biçiminde çok önemli farklılıklar ortaya çıkıyor. Yani bu beş aşamalı çerçevenin bir erekli analiz içerisinde kullanılmaması gerektiği noktasından hareket ediliyor. Her iki konudaki değişikliklerin getirdiği çok önemli sonuçlar var.

Bunlardan birincisi şu, geçmişte Marksizmin hem bilim ve ideoloji olması hem de dünyadaki diğer sistemlerin geliştirdikleri sosyal bilimleri tümüyle yadsıması ortadan kalkıyor. İdeolojinin bilim üstünde bir baskı unsuru olması kaldırılarak özgür ve sürekli olarak gelişmesi sağlanmak isteniyor. İdeoloji ve bilimin ayrı ayrı alanlar olarak kurumsallaşması gerektiği kabul ediliyor. İdeolojilerin her zaman koşullara göre yeniden üretilmesi gerektiği yeni bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkıyor. Bilim ise ayrı, kendi içinde gelişen daha evrensel bir bilgi kategorisi olarak görülüyor. Burada açıkça belirtilmesi gereken şey şu tarihsel diyalektik materyalizm bir bilim olarak, bir bilim yaklaşımı olarak tartışma konusu olmuyor. Tartışma konusu olan bunun bir ideoloji düzeyine indirgenip dondurulmuş olması. Tarihsel diyalektik materyalizmin bir bilim alanı olarak çok başarılı olabileceğinin ilginç kanıtları 1968'ler sonrasında dünyada yeni solun kapitalizmin gelişmesine getirdiği yeni yorumlar vb. bu yaklaşımın çok canlı olarak kendini geliştirebileceğini gösteriyor. O zaman tarihsel diyalektik materyalizm yol gösterici bir yaklaşım olmak özelliğini koruyor. Ama bilim ve ideoloji birliği ortadan kalkınca, bilimde tekelci yorumlar da ortadan kalkıyor. Yani doğrunun ideolojik olarak belirlenmişliği ortadan kalkıyor. Bu durumda bilimin gelişmesini serbest bırakmış oluyorlar. Diğer taraftan Marksizm ve genel olarak insanlık kültürünün gelişmesi arasındaki ayrımı ortadan kalkıyor. Marksizm insanlık kültürel gelişmesinin bir parçası olarak görülüyor ve geçmiş yıllarda kapitalist ülkelerde sosyal bilimler gelişirken nasıl Marksizmin eleştirelerinden yararlanarak kendini yenilediyse, Marksizmin de gelişirken kapitalist ülkelerde gelişen sosyal bilim alanlarını eleştirilerinden ve başarılarından yararlanması sağlanmaya çalışılıyor. Böylece Marksizmin gelişmesini serbest bırakarak hızlandırmak ve zenginleştirmek istiyorlar. Bu nokta da varolan metodolojinin iyileştirilmesi sorunu ortaya çıkıyor. Yani uygulama bakımından diyalektik tarihsel materyalizmin metodolojisi daha gelişkin bir hale getirilebilir mi? Bu soru da geçmişte kapitalizmin çürüdüğü, ortadan kalkacağı yorumlarının pratikte doğru çıkmamış olmasından kaynaklanıyor. Bu

yanılgı metodolojinin sorgulanmasına yol açıyor. Acaba toplumsal çelişkileri yorumlarken yanılgılara düşmemiz olasılığını azaltacak metodolojiler geliştirebilir miyiz sorusu ortaya çıkıyor.

İkinci nokta, kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinde beş aşamalı şemanın ereksel olarak kullanılması ve insanlığın kapitalizmden sosyalizme geçişi için tek bir model olabileceği ve o modelin de Sovyetler Birliği'nin deneyi olduğu konusundaki yaklaşımın değişmesidir. Değişme şu saptamalardan kaynaklanıyor; bu saptamalardan biri kapitalizmin bugünkü durumunun yorumlanmasına dayanıyor. Kapitalizmin bilimsel ve teknolojik devrimle bir atılım yaptığı ve yakın gelecekte de bunun yok olması olasılığının bulunmadığı kabul ediliyor. Bu kabul edilince şöyle ciddi sorular ortaya çıkıyor: Acaba gelecekte kapitalizmi yok edecek koşullar nasıl ortaya çıkacak? Acaba yalnızca işçi sınıfı mıdır bunu yok edecek olan, yoksa sanayi toplumu sonrasında ortaya çıkacak ve bugünden kestiremediğimiz yeni ilişkiler sonucu belirecek sınıflar mı yok edecektir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş Sovyetler Birilği'nde olduğu gibi coğrafik olarak ayrı bir ülkede mi olacaktır yoksa kapitalist ülkelerin içinde mi olacaktır, gibi bir çok geçiş sorununun yeniden düşünülmesi gerekiyor. Bu geçiş sorununun yeniden gündeme gelmesi şöyle temel bir soruyu çıkarıyor; Eğer kapitalizmden sosyalizme geçiş için -burada Sovyet deneyini tam bir sosyalizme geçişi sağlayamadığı çünkü bu ülkede emekçiler kendi yarattıkları değerlere sahip olamadıkları, yabancılaştıkları yani içinde yaşayanların benimsediği geçerli bir sosyalist toplumun kurulamadığı kabul ediliyor. Toplumca ya da iktidar olanlarca kabul edilen geçerli bir sosyalist toplum modeli yoksa, topluma bu modeli zorlamak için de bir neden yoktur. En büyük dönüşüm bence budur. Bu nokta yeni politik düşüncenin geçmişteki düşünceden farklı olan temel önermelerine kaynaklık ediyor. Bu önermeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: Birincisi insanın bir soyut fikrin gerçekleştirilmesi için araç haline gelmesinin yadsınmasıdır; insan ve insani değerler ön plana çıkartılıyor. İnsanın araç haline gelmesinin reddedilmesi, demin anlattığım beşli şemada da kapitalizmden sosyalizme geçişin ereksel olarak düşünülmesinden vazgeçilmesinin doğal bir sonucudur. İkinci olarak sınıf çıkarının tüm toplumsal analizler için yeterli görülmesinden vazgeçiliyor. İşçi sınıfının bir mesih olarak görülmesinden ve bireyin çıkarının sürekli olarak analiz dışı kalmasından vazgeçiliyor. İşçi sınıfının genel çıkarları ile bireyin çıkarlarının eş zamanlı gerçekleştirilebilmesi bir çözüm olarak kabul ediliyor. Üçüncü önemli değişiklik, evrimsel süreçlerin küçümsenip devrimin mutlak çözüm olarak görülmesinden vazgeçilmesidir. Bu da doğal olarak beş aşamalı şemada kapitalizmden sosyalizme geçişin yorumlanmasındaki değişiklik ile yakından ilişkilidir. Burada devrimin belli konjonktürlerde gerçekleşebileceği, bugünkü konjonktürde böyle bir devrim beklentisinin olmadığı kabulü yanısıra belirli bir modelin kendine yabancı bir zemine zorlanmasının başarısızlığın kaynağı olduğu kabulü vardır. Evrimin fırsatlarının sosyal değişmeyi gerçekleştirme bakımından devamlı olarak gözönünde tutulması ve bununla yetinilmesi öngörülüyor. Dördüncü nokta: Sosyalizme geçişin tek yollu

değil çok yollu olabileceği kabul edilmesidir. Belirli bir tarihsel dönemde proletarya diktatörlüğü, toplumsal mülkiyet, planlı ekonomi böyle bir geçişin yolu olarak görülebileceği ama bugünkü koşullar içinde farklı geçiş yollarını düşünmek ve yaratmanın gerekliliği söyleniyor. Beşinci olarak, devletin rolünün çok önemli olarak görülmesinin bir hata olduğu, sivil toplumun tamamen ihmal edilmemesi gerektiği, onun potansiyelinden ve olanaklarından yararlanılması gerektiği söyleniyor. Altıncı olarak, toplumsal gelişme için hiçbir tür zorlam mübah görülmüyor. Yedinci bir nokta olarak demokratik merkeziyetçi bir parti anlayışı dışında yeni bir parti modeli arayışı ortaya çıkıyor. Demokratik merkeziyetçi bir parti modelinin gizlilik döneminde, partinin çok itaatli bir alet olarak görülmesi gerektiği dönemlerde gerekli olabileceği ama bugünkü konjonktürde artık buna gerek olmadığı ve yeni bir parti modelinin geliştirilmesi gereği kabul ediliyor. Bir sekizinci değişiklik ahlak, sanat, hukuk vb. alanların politikanın emrine girmesini gelişmeyi sınırlayıcı olduğunun kabul edilmesidir. Dokuzuncu olarak, enternasyonal dayanışmada bir önder parti olması ve bunu diğer partiler üzerinde bir hegemonik denetimin bulunması reddedilmektedir. Sosyalist hareketin partileri arasında eşitlikçi bir ilişki biçiminin geliştirilmesi istenmektedir. Onuncu olarak kapitalizmin ve sosyalizmin mutlak zıtlar olarak ele alınmasından vazgeçilmektedir. Yani biz eskiden kapitalizmin çelişkilerini abartıyorduk denilmektedir. Onbirinci nokta da şu; nesnel olarak hazır olmayan bir topluma sosyalizmin uygulanılmaya çalışılmasının yanlış olduğu söyleniyor. Bunun sağlıklı olmayan bir yönetim biçimi ortaya çıkarttığı, siyasette "iradecilik" (volüntarizm) ağır basınca siyasetin gündeminde temel konunun suçlu aramak haline geldiği, bunun ise yaratıcı düşünceyi engellediği kabul ediliyor.

Biraz da oluşturulmakta olan ideolojinin geleceğe ilişkin olarak verdiği beklentiler üzerinde duralım. Bu yeni ümitler neler olabilir? Ümit olan insancıl sosyalizm nasıl tanımlanmaktadır? Yani Sovyetler Birliği'ndeki yeniden yapılanma sosyalizmden vazgeçme değildir ama yeni bir sosyalizm biçimi ortaya koymaya çalışmaktadır. Artık sosyalizm eskiden olduğu gibi önceden belirlenmiş bir şeması olan bir sosyalizm değildir. Yeni insancıl sosyalizm oluşum içnide ortaya çıkacaktır. Geçmişteki gibi nitelikleri belli ve topluma empoze edilmesi gereken bir sosyalizm yerine toplumun dinamiği içinde oluşacak bir sosyalizm anlayışı gelmektedir. O zaman devrim ve zorlama meseleleri geriye gitmekte onları yerine evrimsel gelişme ön plana çıkmaktadır. Bu yeni sosyalizmin durgun imajı yoktur, hareket halinde, toplumun gelişmesine bağlı olarak devamlı değişen bir imajı olacaktır. Bu imaj ve ilgili siyasal düşünce, dünyadaki tüm sosyalistlerin karşılıklı etkileşimi içinde oluşacaktır. Bu oluşumu yönlendirecek ve onu insancıl sosyalizm çizgisinde tutacak olan özeleştiridir. İnsancıl sosyalizmin nasıl olacağı belli değildir ama özeleştirisinin dayanağı kriterler bellidir. Bu yeni sosyalizm modeli doğru mu başarılı mı gibi sorular ortaya çıktığında bu tür kriterlerle test edilebilir deniliyor. Emekçileri ne ölçüde emeğin sonuçlarının sahibi yapıyor? Yabancılaşmanın üstesinden gelebiliyor mu? Her vatanda-

şın yaratıcı potansiyeli ne kadar gerçekleştirilebiliyor? Kadın ve erkek eşitliği ne ölçüde gerçekleşiyor? Ekolojik olarak dengeli çevre, temiz bir üretim yapısı ve nükleer felaketlerden arındırılmış bir dünya kurulmasına yardımcı oluyor mu? İnsancıl sosyalizm salt bir ülke için değil aynı zamanda bütün dünya için geçerli bir öneri olması düşünüldüğüne göre bu önerinin gelişmekte olan ülkelerin halkları için de ne kadar çözüm olacağının sürekli olarak sınanması gerekiyor. İnsancıl sosyalizmi bu kriterler dışında bazı nesnel koşulların belirleyeceği varsayılıyor. Bu nesnel koşulların en önemlisi yaşanmakta olan bilimsel ve teknolojik devrimdir. Teknolojik ve bilimsel devrimin için gereken işgücü yaratıcı işgücü olacaktır. Ve bu nitel bakımdan yepyeni bir işçi ve işçi kültürü gerektirmektedir. Bu da ancak bur tür insancıl sosyalizm tarafından yaratılabilecektir. Bu bakış açısı bir anlamda insancıl sosyalizmin geçmişte neden yaratılamadığı sorusuna da yanıt getirmiş olmaktadır. İnsancıl sosyalizmden geriye dönüşün mümkün olamamasının garantilerinden biri olarak da bunun bilimsel ve teknolojik devrimle temellendirilmesi görülebilir.

İdeolojinin yeniden yapılanmasının genel çizgilerini gördükten sonra, parti sorununa üçüncü dünya sorununa, nasıl baktıklarına ve ekonomik konuya nasıl yaklaştıklarına ilişkin parça parça birşeyler daha söyleyebilirim.

Sovyetler Birliği'nin siyasal yeniden yapılanması içinde parti sorunu çok önemli bir yer tutuyor. Biliyorsunuz Komünist partisinin öncü rolünü kaldırdılar, yeni partilerin kurulmasına olanak veriyorlar. Bütün bunların arkasında da tek bir partini ya da komünist partinin halkın desteğini kaybetmiş olması sorunu var. Bu saptama onların gündemine bir siyasal parti nasıl kurulmalıdır, yaşamı boyunca nasıl dönüşümler geçirmelidir? Halkın desteğini ne yolla koruyabilir gibi sorular getiriyor. Bu soruları yanıtlayabilmek için biz bir genel parti kuramı geliştirmeliyiz diyorlar. Bu genel parti kuramı sol bir partinin, yani sosyal ilerlemeyi sağlayacak bir partini kuramı olmalıdır. Bu partini ilerlemeci özelliğinden vazgeçmemek istemiyorlar. Bu kuramın genel olmasını ve parti yaşamının tümünü içermesini istiyorlar, bir partinin doğumundan, toplumdaki gelişmelere uyum yapma biçimlerine ve hatta kendisini ortadan kaldırma kararına kadar hepsini içermelidir. Partinin başarısını ölçülmesini sağlayacak en önemli kriter olarak partinin halka cazip gelecek bir politikayı üretmeyi becerebilmesi görülüyor. Bir siyasal partiyi üç niteliğiyle betimliyorlar. Bunlardan birincisi partinin dayandığı sosyal hareket oluyor. İkincisi diğer partilerden ayrı, kendine özgü dünya görüşü üçüncüsü de seçtiği örgütsel yapı oluyor. Bu çerçeve içinde bir partinin başarılı olabilmesi dayanmak istediği sosyal hareketi çok iyi çözümlemesinden geçmektedir. Sosyal hareketler ise çok kaprislidir; devamlı olarak değişme içindedir. Parti için de en büyük tehlike ondan kopmaktır. Her partini toplumun nabzını tutarak, temsil ettiği sosyal hareketin nabzını tutarak gelişmesi gerektiği ilkesi getirilmektedir. Böylece belirli bir sınıfın savunucusu olan parti tanımından farklı bir parti tanımı ortaya çıkmış oluyor.

Parti kendine bir dünya görüşü seçmelidir ama bir partini uzun ömürlü olması isteniyorsa seçeceği dünya görüşü global olmalıdır. Örgütsel yapı açısından da en çok tartışılan konu bir politik partinin toplumsal süreçlere müdahale konusundaki sınırının ne olduğudur. Yani bir partinin siyaset yapma biçimi içinde nesnel ve öznelin dengesi nasıl kurulacaktır? İktidardaki bir partinin kendisini her şeyi yapabilir sanması ve sonrasında başarısızlığa uğraması nasıl önlenecektir? İktidardaki partiler açısından kafalardaki temel sorular bunlar. Muhalefetteki partiler açısından uzun süre iktidar dışında kalan sol partilerde gelişen salt eleştirel tutumun iktidar olduğunda yükleneceği sorunları düşünmeyen bir partini ortaya çıkardığı bu portilerin iktidar olduğunda büyük hayal kırıklıklarına yol açabileceği üzerinde duruluyor. Bunun dışında, tartışılan önemli sorunlar: Bir parti içinde geniş fikri yelpazeler olmalı mıdır? Bu yelpazelerin örgütlenmesi, fikir ayrılıklarını korumaları sürdürmeleri nasıl olacaktır? Bu demokratik merkeziyetçilikle nasıl bağdaşacaktır? Demokratik merkeziyetçiliğe yeni bir içerik mi kazandırmak gerekecektir? Bu partiler içinde hem fikir olmayışa olanak veren ama hemfikir olmadan da insanların eylem birliği yapmasını sağlayan bir demokratik merkeziyetçilik yorumu gelişebilir mi? olmaktadır.

Sosyalist ülkelerde yeniden yapılanan partiler içinde, temelde şöyle bir izlenim ediniliyor, partiler daha geniş, yığınsal bir nitelik taşıyor. İşçi sınıfı partisi olması iddiasının dışına çıkıyorlar, bu demek değildir ki bu partiler içinde işçi sınıfının içinde önemi olmayacaktır, ama daha geniş, daha populist temelli partiler olmaktadırlar. Özü itibariyle içinde fikir ayrılıklarına daha çok olanak veren daha demokratik ve daha çok hareket türü partiler oluyorlar. Ve toplumdaki her olaya hemen tepki gösteren, parti dışı gruplar ve kitlelerle kolay dayanışma ve eylemlere geçebilen partiler haline geliyorlar. Doğu Avrupa'da kurulan partiler ulus partisi olmayı kabul ediyorlar. Ama bu milliyetçilik anlamında değil, ama ülkenin tinsel değerlerine de önem vermek anlamında oluyor. O ulusa özgü olmak anlamında bir farklılık görülüyor. Yeni partilerin oluşumlarında şu gizil varsayım var: Toplum çok karmaşıktır ve bunu etkileyecek bir parti de aynı karmaşıklık düzeyini içermelidir. Doğal olarak bu partilerde fraksiyon sorunu artık çok korkunç bir sorun olarak görülmüyor, çünkü çeşitli platformlara olanak verilmek isteniyor. Ama fraksiyon sorunun çözümü disiplin değil doğru politikalar izlemektir deniliyor. Fraksiyonlara karşı parti kardeşliği gibi fikir ayrılıkları ile birlikte yaşamaya olanak tanıyan bazı kavramlar geliştiriliyor.

Yeni politik düşüncede dünya politikasına genellikle karşılıklı bağımlılık açısından bakılıyor. Sosyalizme kapitalizmin karşıtlığından karşılık bağımlılığa geçilmiş olması doğal olarak dış dünya ile kurulacak olan ilişki biçimlerini değiştiriyor. Karşılıklı bağımlılık rekabeti içeriyor, karşı karşıya bulunmayı içeriyor, birbirini tamamlayıcılıkları içeriyor.

Emperyalizm, tekelci kapitalizm-emperyalizm ilişkisi, askeri sanayi kompleksleri, tekelci devlet kapitalizmi, vb. konulardaki for-

mülasyonların yeniden formüle etmek ihtiyacını duyuyorlar. Ama dış dünyayla ilişki bakımından en önemli değişiklik artık devrim ihraç etmekten vazgeçilmiş olmasıdır. Yani Sovyetler Birliği, biz dünyayla devrim ihracına yönelik bir ilişki kurmayacağız barış içinde birlikte yaşayacağız diyorlar. Bunun temel gerekçesini, SSCB'ni dış politikada iki ahlaklı ve sürekli olarak Truva atı olarak görülmesini engellemek oluşturmaktadır. Daha önce dış ilişkiler karşılıklı güvensizliğe ve güçler dengesine dayanıyordu. Oysa şimdi güvene dayanan bir dış politika kurmak istiyoruz diyorlar. Bunun sonucu olarak sosyalizmin dış ilişkilerini iki farklı sosyal formasyon arasındaki ilişkiden iki uygarlık arasındaki normal ilişkilere geçirmek istiyorlar. Dünyaya iki kutuplu olarak bakmaktan vazgeçip çok kutuplu olarak görme eğilimindeler. Dış ilişkilerini güç dengesine dayalı ilişkilerden çıkartıp çıkarlar dengesine dayalı ilişkiler haline getirmek istiyorlar. Söyledikleri temel birşey var, diyorlar ki Marx'ta da şöyle bir öngörü vardı, dünya öyle bir noktaya gelecektir ki uluslararası ilişkilerin kuralları genel ahlakın yasaları haline gelecektir, dünyaya biz bu açıdan bakmak istiyoruz diyorlar.

Dış dünyaya bu genel bakış açıları içinde bir de geri kalmış dünyaya yeni bir yaklaşımları var. Bu ülkeler için temel sorun geri kalmış yapıların kırılmasıdır. Geri kalmış yapıların geçmişte devrimle kırılabileceğini sanıyorduk, fakat bir çok geri kalmış ülkedeki deneyimimiz gösterdi ki bu tür zorlayıcı müdahaleler bu tür yapıların varlıklarını sürdürmesine neden oluyor, diyorlar. Özellikle bu bakımdan Afganistan deneyinin üzerlerinde çok etkili olduğu anlaşılıyor. Demek ki bu geri kalmış yapılarla mücadele böyle kısa sürede ani eylemlerle başarılı olmuyor, bir yaşam boyu sürecek uzun soluklu mücadeleler gerektiriyor diyorlar. Şuna da inanıyorlar ki, 80'li yıllarda, bir üçüncü dünya ülkesinin, geri kalmışlığını yalnızca sosyalist ülkelerin desteğiyle aşması olanaksızdır. Bu ülkeler geri kalmışlığı kendi ulusal kapitalistleriyle ve yabancı sermaye olanaklarından da yararlanarak aşmak durumundadırlar. Sosyalist sistemin bu ülkelerin sorunlarını çözecek kapital birikimi yoktur, Afganistan'a 60 milyar dolar harcadık hiçbir şey olmadı diyorlar. Onun için üçüncü dünya sorununu, bir dış yardım, dış müdahale sorunundan çok dünya ekonomi düzeninin tümüyle değişmesi sorunu olarak görüyorlar. Üçüncü dünya ülkelerinin esas sorunu global sorundur diyorlar. Kapitalist sistem, sosyalist sistem ve üçüncü dünya ülkelerinin arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlemesiyle bu sorunu aşılabileceğine inanıyorlar. Şunu da ekliyorlar, üçüncü dünya ülkeleri beklesinler, zayıf kapitalizmleri gelişsin güçlü kapitalizm olsun öyle kalkınırlar demek de mümkün değildir. Şimdiye kadarki tüm başarısızlıklara rağmen yine ede dünyada önümüzdeki yıllarda sosyal gerilimin en yüksek olacağı noktaların bunlar olacağına doğal olarak bunun dünya politikasında yeni dönüşümler için yararlanılacak bir potansiyel olduğunu düşünüyorlar.

Politikalarınızdaki bir başka önemli değişiklik de, devlet sektörüne bakış açılarında görülüyor. Geçmişte devlet sektörü olmadan ulusal demokratik devrimin olamayacağını söylerken devlet sektörünün bu sıçramayı sağlayacağından kuşkuları yokken, pratikte öy-

le bazı örneklerle karşılaşmışlar ki devlet sektörünün o ülkelerde gelişmenin engeli haline geldiğini düşünmeğe başlamışlardır. Böylece Sovyetlerin geri kalmış ülkelerin kalkınmasına bakışında, onların sanayileşme biçimlerine ilişkin tavsiyelerinde de bir değişme ortaya çıkmış oluyor.

Üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmaları ile ilgili olarak üzerinde durdukları bir başka önemli boyut ekolojidir. Üçüncü dünya ülkeleri sorunu yalnız ekonomik kalkınma bakımından değildir aynı zamanda da ekolojik meseleler bakımından da globaldir. Eğer bütün üçüncü dünya ülkeleri bugün Brezilya'nın izlediği gibi kalkınma stratejisi izlerse, dünya ekolojik dengesi allak bullak olacak ve dünya varlık yokluk sorunu ile karşı karşıya kalacaktır. Onun için de üçüncü dünya sorununu çözmeden ekoloji sorunu çözülemez. Bu bakımdan dünya bir varlık yokluk sorunu ile karşı karşıya kaldığı için üçüncü dünya sorununu da global olarak çözmelidir.

Üzerinde durulan bir başka konu da artık üçüncü dünya ülkelerinin homojen olmadığıdır. Yani 1960'larda üçüncü dünya ülkeleri adeta bir tek cephe iken, bugün ilerleyenler, ortada kalanlar ve çok durgun olanlar ve en dipte kalanlar gibi çeşitli kategoriler ortaya çıkmıştır. Hele en dipte kalan 40-50 ülkenin bugünkü dünya politikası içinde bir şansı yoktur, çok uluslu şirketler de hiçbir ilgi duymamaktadır, yabancı sermaye gelmemektedir. Bu kendi başına bırakılacak bir sorun değildir. Dünyanın bu tür ülkelerinin geliştirilmesi için dünya çapında bir sorumluluk alınmalıdır. Üçüncü dünya sorununun çözümü dünya barışını sağalanabilmesi içinde gereklidir. Üçüncü dünya sorunu barış sorununun bir parçası olarak görülüyor. Bugün askeri çatışma riski -kapitalist ülkeler arasında değil- üçüncü dünya ülkelerinde yüksek hale gelmiştir. 80'li yıllardaki askeri çatışmaların hemen hepsinin üçüncü dünya ülkeleri arasında olmuştur. Bu çatışmaların arkasında ekonomik nedenler olduğunu ve bu nedenle de dünya barışının sağlanabilmesi için üçüncü dünyanın ekonomik kalkınma sorununun dünya düzeyinde çözülmesi gerekliliği üzerinde duruyorlar. Üçüncü dünyanın kalkınması sorununu bir rejim sorunu olmaktan çıkartıp dünyanın sorumluluğu haline getirmek gibi bir politika öneriyorlar. Doğal olarak burada ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkileri doğası gereği asimetriktir. Zengin ülkeler diğer ülkelere yardım etmenin kendileri bakımından ne kadar önemli olduğunu anlamalıdırlar deniliyor.

Ekonomiyle ilgili olarak karşılaştıkları iki temel sorun vardır. Bunlar üzerinde de kısaca duralım. Bir tanesi kısa dönemli bir sorun. Bugün Sovyet ekonomisinde yaşanmakta olan önemli bir fiyat dengesizliği sorunu var. Yani emek fiyatı, mal fiyatı ve döviz fiyatları bir yandan geçmişteki sistemin, öte yandan bu beş yıllık dönemde getirilen yeni düzenlemelerin ve dünya ekonomisine entegre olmaya çalışmanın etkilerini taşıyor. Bir kaos biçiminde toplumda büyük rahatsızlık yaratacak şekilde bir fiyat dengesizliği var. Bu bir üretim yetersizliğinden değil fiyat dengesizliğiyle ilgili bir sorundur. Bu nedenle fiyatları yeniden ayarlamak durumundalar. Bu çözümün aynı zamanda sözü çok edilen halkın elinde bulunan fazla paranın nasıl kullanılacağı, nasıl emileceği sorularına da bir yanıt ge-

tırmesi isteniliyor. Burada uygulanmış bir modeli gözönünde tutmak durumunda kalıyorlar. Polonya'nın uyguladığı model, ani bir şokla fiyatları yükselterek bir uygulama yaptı. Doğal olarak fiyatlardaki bu değişme üretimde artış olmamasına rağmen piyasada mal bulunmasını sağladı, kuyruklar kalktı. Ama Sovyetler Birliği'nde böyle bir şok önlemi alınmasının kolay olmadığı görülüyor, daha tedrici bir uyum modeli arıyorlar. Çünkü Polonya deneyini iki bakımdan kendileri için anlamlı bulmuyorlar. Birincisi, Polonya'nın bulabildiği dış kaynaklar dolayısıyla bu düzenlemeyi yaparken emekçi gelirlerinde başlangıçta bir artış sağlaması ve bu şokun etkilerini göreli olarak azaltması olgusundan kaynaklanıyor. Buna rağmen şok sonrasında emekçi kesimlerin refahının yüzde 30 düştüğü söyleniyor. Doğal olarak bu sorunlar şok önlemlerinin alınmasını önlüyor, daha eşitlikçi bir fiyat ayarlaması yolu arıyorlar.

Daha uzun erimli ekonomi sorununu yeni üretim ilişkilerinin nasıl kurulacağı, yani yeni mülkiyet biçiminin, yeni üretim örgütlerinin biçiminin, yabancı sermayeyle yeni ilişki biçiminin nasıl olacağı, kooperatifler nasıl olacağı hangi büyüklükteki özel kesime izin verileceği, toprak üstünde mülkiyet ne olacağı teşkil ediyor. Bu soruların yanıtlanması doğrultusunda çıkarılmış çeşitli yasalar var fakat bunların her an değişmesi ve yeniden formule edilmesi söz konusu. Bunlara baktığımız zaman şunu görüyoruz. Sovyetler Birliği'nde yeniden yapılanma, yeni üretim ilişkilerinin kurulması güçlü bir özel kesimin doğması biçiminde olmayacak. Çünkü rejim 70 yıldır insanlar arasında eşitliğe dayanan bir ideolojiyi yaymış ve insanlar bunun gerçekleştirilebilir olduğunu görmüşler. Karşılarında Perestroyka döneminde kurulan bir kooperatif deneyimi var. Bu özel kesimin kamufle edilmiş bir şekli. Bu kesim bugün Sovyet halkı tarafından bir tür mafya olarak görülüyor. Çünkü bir süre önce eşit düzeyde oldukları kişilerin birden zenginledikleri görülüyor ve bu zenginliklerinin kaynağında yeni mal üretiminden çok devletin ürettiği malların pazarlanmasında bir aracılık işlevi var. Bu da Sovyetler Birliği'nde önemli tepkiler doğuruyor. Bu nedenle yeni üretim ilişkilerinin nasıl kurulacağı, pazar mekanizması batı modeli diye romantik bir şekilde abartılmış olsa da önemli belirsizlikler taşıyor. Halk tepki duyuyor. Onun için mülkiyetle ilgili olarak getirilen yasanın başına bir ilke konulmuş durumda. Bu ilke mülkiyetin ancak sömürüye olanak vermeyen hallerde meşru olacağı söyleniyor. Demek ki yeniden yapılanma Sovyet rejiminin eşitlikçi, bazı ideolojik sınırlamaları içinde olacak. Kaldı ki yeni ideolojiyi kurarken, iki tane sınır var. Bir tanesi 70 yılda insanların elde ettiği kazanımlar var, onlardan vazgeçmemek gerekiyor. İkincisi de nesnel olarak üretim araçlarının devlet elinde gelişmiş olması tabi bunların yeni formlara çevrilmesindeki güçlüklerdir. Onun için üretim ilişkilerinde 7-8 alternatif formun birarada önerilebildiği görülüyor ve muhtemelen bunların bir kısmı zaman içinde daha gelişecek ve yeni biçimi belirleyeceği ve bu yeni biçiminde özel sektörün haki olduğu bir kapitalist sistem niteliğinde olmayacağı, yeni bir oluşum ortaya çıkacağı söylenebilir. Sovyetler Birliği'nde çözüm yaratıcılıktan geçecek. Yeni üretim biçimlerinin bulunması gerekiyor. Onun

için bu uzun dönemli gelişmenin ne yöne gideceği hakkında bugünden bazı şeyler söylemek zor. Sadece uzun sürede ve oldukça bunalımlı bir dönem sonra böyle bir çözüme ulaşılacağı söylenebilir. ❑

Oğuz Oyan

Tekeli bize Sovyetler Birliği(SB)'de öne çıkarılmak istenen yeni ideolojinin hangi ögeleri taşıdığı konusunda geniş bir çerçeve çizdi. Bunu yaparken, katıldığımız tartışmalardan yansımalar getirdi, "marksizmin sorunları" tartışmasına özel bir ağırlık verdi. Buradaki tartışmamız açısından böyle bir girişin çok yararlı olduğunu düşünüyorum. Ben daha özet bir yaklaşımla SB'deki toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinin ekonomik ve politik veçheleri üzerinde belirli saptamalar yapmakla yetineceğim. Bu arada, öncelikle Tekeli'nin bıraktığı yerden bir nokta geliştirilebilir.

"Yeni politik düşünce" (YPD) denilen yeni ideolojik çerçeve aslında eski ideolojinin yerini tam olarak almak konusunda büyük eksiklikler taşıyor ve onun yerini ne bugün ne de yarın dolduramaz nitelikte görünüyor. Bunun en önemli nedeni YPD'nin ağırlıklı olarak eski düşünce sisteminin temel noktalarının eliştirisi veya daha doğrusu reddi üzerine oturmasıdır. Şimdiye kadar "sosyalizm" olarak uygulanan, sosyalist üretim tarzının oluşturucu ögeleri olarak bilinen ne varsa bunların hatalı ve/veya aşılmış olduğunu, sorunun sadece Marksist-Leninist düşünceden sapmalarla açıklanamayacağını, söz konusu öğretinin de artık bugünün sorunlarına çözüm getirmekte yetersiz kalacağını savunma çizgisine gelip eğer bir de ne bugün ne de gelecek için yeni bir sosyalist toplum projeniz yoksa (veya hatta geleceğin toplumuna yönelik her türlü global proje denemesi artık idealizm sayılıyorsa) bu durumda iradi olarak kurulan ve yaşatılan bir "üretim tarzı"nın kendisini tüketme noktasına geldiği söylenebilir. Bu belki de total bir ideolojinin kendisini yenileme şansına sahip olmamasıyla açıklanabilir. Ben sürecin daha çok olgusal yanını doğru yakalamak ve bunu doğru değerlendirmekle ilgilenmek istiyorum. Bu düzlemde kalarak yapılabilecek en önemli saptama, mevcut perestroyka sürecini yani ekonomiden başlamak üzere sistemin dönüştürülme sürecini artık hiç kimsenin inanarak veya çok samimi olarak sosyalizmin daha ileri bir aşamasına geçiş olarak tanımlamaması veya tanımlayamamasıdır. Bu hem SB içindeki hem de dışındaki eğilimler ve gözlemciler için geçerli.

Doğal olarak, yenilenme hareketi sosyalizmin daha ileri bir evresine geçiş olarak tanımlanamayınca, yeni ideolojik çerçeve yetersiz kalıyor. Yetersizliğin de ötesinde: Mevcut sosyalist pratiği, "reel sosyalizm"i, bir idari kumanda sistemi, ilkel bir sosyalizm olarak tanımlayıp gerçek bir sosyalist toplum modelinin -demokratik özünü öne çıkararak- ancak bundan böyle oluşturulabileceği ileri sürüldüğünde bu belki örnek bir özeleştiri olarak övgüye değer bulunabilir ama kitlelerin acil sorunları açısından hiçbir anlam ifade etmez. Ya da, daha kötüsü, 70 küsur yıldır türlü yoksunluklar çeken ve bunu,

mutlu bir gelecek ütopyasıyla gönüllü / gönülsüz kabule zorlanan kitleler açısından artık olumsuzluklarla yüklü bir anlam taşıyabilir. SB'de şimdilerle sık sık yapılan anketler de bunu kanıtlıyor. Bunlardan 3 Mart 1990 tarihli Pravda'da yayınlanan yazılardan birisinde, "komünist bir gelecek"e inananların oranının komünist olmayanlar arasında % 2,3, parti üyeleri arasında ise % 4,8 oranlarını aşmadığı vurgulanıyor ve şu yorum yapılıyor: "Bugün komünist ideolojinin krizde olduğunu kabul etmemek, kafayı kuma gömmek demektir". Bu krizin, sadece SB veya reel sosyalizmin geçerli olduğu ülkelerle sınırlı olmadığı / olmayacağı ise son derece açık.

Açık olan bir başka nokta, hem sosyalist birikim tarzında hem de bunun ideolojisinde daha önce ortaya çıkan tıkanmaların "daha ileri bir sosyalist modele geçiş" gibi iddialarla örtülmesi ve geçiştirilmesinin bugünkü krizin boyutlarında esasen artık mümkün olamaması. Bu durumda YPD'nin yeni bir söyleme sarılması kaçınılmaz oluyor: Bu söylemde, esas olarak sistemler arası, kapitalist ve sosyalist sistemler arası uyuşmazlık ve çelişmelerin ortadan kalktığı veya yumuşadığı; dünyayı ve insanlığı tehdit eden global ve ekolojik sorunların ön plana çıktığı (bu sorunlar, özetle, doğal kaynakların tükenmesi ve kötü kullanımı, az gelişmiş ülkelerdeki nüfus patlaması, çevre kirliliği, doğal dengenin bozulması ve eğer önlem alınmazsa 40 yıl sonra insanlığın tam bir kaosa gireceği şeklinde sunulmaktadır); insanlığın her iki sistemin olumlu yanlarını akılcı bir sentezde birleştirmesi gerektiği; devrimler çağının bittiği ve evrimsel hareketin temel belirleyici konumda olduğu veya o konuma yükseldiği yönündeki düşünceler öne çıkarılıyor ve SB için bu çerçevede yeniden yapılanmanın aciliyeti vurgulanıyor. Bu söylem, kapitalizmin çöküşünün yakın olduğu söylemenin, "ilk adımlarını atan bir çocuğun ölüme adımlar attığını söylemek" gibi birşey olduğu görüşüyle tamamlanıyor ve buradan, açık veya örtük olarak, kapitalizmin henüz üretici güçlerini geliştirme dinamiklerinin körelmediği, tam tersine, bunu kendisinden daha ileri diye düşünülen sosyalist sistemden daha iyi başardığı, dolayısıyla onun birçok kurumunun bugün için benimsenmesi gerektiği noktasına götürüyor. İşte bu kurumların odak noktasında da, başına ister bir "sosyalist" veya "sosyal", ister "kontrollü" sözcüğünü ekleyin "piyasa ekonomisi" bulunuyor. Gerçi "piyasa"nın kapitalizmin bir ürünü değil onun devralıp geliştirdiği bir kurum, dolayısıyla insanlığın ortak tarihsel mirası olduğu belirtilerek piyasa ekonomisine geçişle kapitalist ekonomiye geçişin özdeşleştirilmesine karşı çıkılmıyor değil. Ancak açık olan nokta, bugün benimsenmek istenen piyasanın gelişmiş kapitalist ülkelerde geçerli olan piyasa koşullarının en fazla biraz kontrollü bir versiyonundan başka birşey olmadığı veya nesnel olarak olamayacağıdır.

Şimdiye kadar söylediklerimizden başka sonuçlar da çıkarılabilir. **Bir kere**, insanlığın sorunlarının sistemler ötesine geçerek globalleştiği söylemi, ne denli gerçek payı taşırsa taşısın, aslında sosyalist sistemin krizinin yani perestroyka sürecinin kapitalizmin kimi kurumlarını, giderek kapitalist üretim tarzının işleyiş mekanizmalarını benimseme yönünde gelişen hareketini meşrulaştırma yani ge-

miş kitleler açısından kabul edilebilir kılma misyonunu taşımaktadır (Sosyalist sistemin insanlığın global sorunlarına daha iyi çözümler bulduğunu kanıtlaması ve kriz halinde olmaması durumlarında, açıktır ki, sorunlardaki globalleşme eğilimi doğrudan kapitalist sistemi yeni çözümler aramaya ve kendi kendisini dönüştürmeye zorlardı).

Ama ikincisi ve daha da önemlisi, perestroyka sürecinin ve YPD'nin 70 yıldır iktidar olan ve devletle özdeşleşmiş bulunan Parti kadroları açısından kabul görmesidir. Mevcut krizden ve başarısızlıklardan sorumlu tutulabilecek olan SBKP'nin bugünkü yapısal dönüşümü güçlü bir iktidar partisi olarak gerçekleştirebilmesi için geçmişteki hatalardan büyük ölçüde antistalinist bir söylemle arınması, yapısal dönüşümün kapitalizm yönünde bir sapma olmadığının gösterilmesi için de "globalleşme" gibi YPD'nin kimi sığınaklarını başarıyla kullanması gerekmekteydi. Yeni reformların hızla ve başarıyla gerçekleştirilmesi, iktidar tekelini elinde tutan SBKP'nin süreçten büyük yara almadan kurtulmasına bağlıydı. Bu nedenle, YPD'nin asıl hedefi geniş kitlelerden ziyade, parti-devlet yöneticileri ve kadroları oldu. Ancak bugün gelinen noktada Parti'nin bütünlüğünün sağlanamadığı, YPD'nin yaratılan ideolojik boşluğu dolduramadığı ve en önemli iktidar aygıtının parçalanmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir. (Bununla birlikte, partinin iktidar tekelinin hukuken olmasa bile fiilen yokolmakta olduğu bugünkü aşamada dahi Devlet Başkanı Gorbaçov'un SBKP Genel Sekreterliğinden vazgeçememesi, iktidar mücadelesinin henüz en şiddetli biçimde Parti içinde veriliyor olmasına ve bir siyasal örgütün ciddi bir rakip olarak henüz sahneye çıkamamasına bağlanabilir).

Öte yandan, kitle tabanı eriyen ve kaçınılmaz bir bölünmenin eşiğinde bulunan bugünkü SBKP'nin şimdilik iktidara egemen kanadının hem kendisi hem de dünyanın öteki komünist partileri için İtalyan Komünist Partisi gibi geniş bir kitle desteğine yaslanan ve kapitalizmin dönüşümüne koşut olarak kendisini dönüştüren esnek stratejili ve giderek sosyal-demokratlaşan bir parti modelini benmesemsi ve önermesi bu kuşallarda şaşırtıcı olmayacaktır.

Dünya Marksist hareketini olduğu kadar Marksist metodolojiyi ve şimdiye kadar altını çizdiğim görüş veya yönelişlerden çok daha fazla etkileyebilecek olan ve YPD'nin mantıki uzantısı olarak görülebilecek birkaç sonuç veya fikri yönelişin daha önemle vurgulanması gerektiği kanısındayım.

Bunlardan birisi ve asıl önemli olanı, Doğu Avrupa ülkelerinde özellikle 1989'da hızlanan ve 1990'larda etkisi genişleyerek sürecek gibi görünen kapitalist sisteme doğru yönelişlerin, üretim tarzlarının birbirlerini tedrici gelişme süreci doğrultusunda izledikleri anlayışının artık tümden reddedilmesini gerektirdiği yönündeki çıkarsamadır. Bu konudaki tartışmalarımızdan örnekler verilebilir. Tartıştığımız profesörlerden S. Semyonof, "üretim tarzlarının beşli gelişme şeması tarihsel süreci doğru kavramamızı engelledi" derken, I. Krivoguz, "niçin sadece devrimci süreç önemli olsun? Evrim süreci de önemli. **Sosyalizm yolunda olan ülkeler olduğu gibi sosyalizm kapitalizme geçiş yoluna giren ülkeler de olabilir**" di-

yebilmektedir. Bir kere üretim tarzlarının sayısının 5 veya 7 olarak alınması şematizme girmek veya bundan kurtulmak olarak değerlendirilemez. 36 tane tarihsel üretim tarzı keşfedemeyeceğinize göre mutlaka az sayıda üretim tarzı içeren bir rehber şemayla çalışmak zorundasınız. İndirgemeciliğe veya şematizme düşüp düşmemek sizin inceleme nesnenizi ele alış ve sorgulama tarzınıza bağlıdır; tarihsel maddecilik bunun için genelgeçer hazır reçeteler sunmaz. Dolayısıyla "tarihsel süreci doğru kavramayı engelleyen" üretim tarzlarının beşli veya altılı şeması olamaz; tartışma ortamının türlü yasaklarla her türlü doğru kavrayışı engelleyecek bir kısırlığa mahkum edilmesi ve indirgemecciliğin bilim sayılması olabilir. Burada sorumluluğun sadece Stalin indirgemeciliğine ait olduğunu da sanmıyorum. Üretim tarzlarının gelişme şemasının Stalin'e maledilmesine de katılmıyorum; bu, tarihsel maddeciliğin bir analiz aracıdır (ama yalnızca bir analiz aracı) ve Marx'a borçlu olduğumuz bir kavramlar sisteminin parçasıdır. Erekçi veya bilimdışı olarak küçümsenmesini doğru bulmuyorum; bunu son olarak 11. Tez Dergisinin bir sayısında tartışma fırsatı buldum.

Öte yandan, bazı üretim tarzlarının tüm toplumların kaçınılmaz olarak geçmeleri gereken bir aşama oluşturmadığı kabul edilebilir ve örnek olarak köleci üretim tarzı verilebilir. Ancak üretim tarzları arasında bir tenis topu gibi gidiş gelişlerin, ileriye olduğu gibi geriye de dönüşlerin her zaman mümkün olduğunu savunmak, örneğin sosyalizmden kapitalizme geçişin de pekâlâ mümkün olabileceğini ileri sürmek, bugünkü gelişmeleri tarihsel maddecilik temelinde yorumlamak çabası olarak değil doğrudan doğruya tarihsel maddeciliğin tahribine yönelik olarak algılanmalıdır. Bugünkü gelişmeleri Marksizmin bilimsel çözümleme araçlarını aşındırmadan değerlendirebilmek, farklı önermelerden yola çıkıldığında pekâlâ mümkündür ve bunlar bana çok daha anlamlı gözükmektedir. Bu önermeler şunlar olabilir:

- SB'de olsun, sosyalizm sıfatını kullanan diğer dünya ülkelerinde olsun, gerçek anlamda (kapitalizmin ömrünü tüketmesinin üzerine gelen yeni bir üretim tarzı anlamında) bir sosyalist üretim tarzı oluşamamıştır; bu, hem bu ülkelerin iç koşulları hem de dış (dünyanın o zamanki en gelişmiş kapitalist ülkeleri dahil) ve uluslararası koşullar açısından böyledir. Dolayısıyla bu ülkelerde kapitalizmden geçici bir ayrılış söz konusu olmuştur. Bu ayrılış ve geriye dönüşün nesnel temelleri, uluslararası bir yarışma ortamında bağımsız devlet olarak varlığını korumanın olmazsa olmaz koşulu olarak sanayi devriminin tamamlanmasına bağlanabilir. Reel sosyalizmin devrimle kurulduğu ülkelerin hepsinde henüz sanayi devriminin tamamlanmamış bulunması buna kanıt alınabilir. Bu durumda, reel sosyalizmi, sinaî devrim sürecinde sermaye birikimini piyasa dışında, merkezi kumanda ekonomisi koşullarında gerçekleştirmeyi mümkün kılan uygun bir politik / ekonomik yapılanma ve kapitalizmden geçici bir iradî sapma olarak açıklamak söz konusu olabilir. Bu sapmanın, ekstansif birikim koşulları tükenince krize girmesi kaçınılmaz olmaktadır (Buradan da, belki mevcut "reel sosyalizm"in niçin halen az gelişmiş ülkeler coğrafyası için geçerli olabileceği-

nin ima edildiğini ve gerçekten de halen "reel sosyalizm"in en çok bu tür ülkelerde direndiğini kavrayabiliriz).

● Bir üretim tarzının bütün mekanizmalarıyla a'dan z'ye tasarlanarak salt insan iradesiyle kurulmasının mümkün olamayacağı, tarihte bunu örneğinin de hiçbir zaman görülmediği; öte yanda geçiş döneminin ilk aşamalarında her zaman eski üretim tarzının ögelerinin yaşamaya devam ettiği ve eskiyle kopuşun hiçbir zaman kısa bir sürede (hatta uzun dönemde dahi) tam olarak gerçekleşmediği, dolayısıyla şimdiye kadar ortaya çıkan tüm sosyalizm deneyimlerinin başarısızlığa mahkum olduğu bir başka açıklama biçimi olarak alınabilir.

Şimdi bu her iki önermenin de bana "sosyalizmden kapitalizme geçişin" tarihsel maddeciliğin kategorilerinin laçkalaştırılarak mümkün gösterilmesi savrulmasından daha az spekülatif ve daha verimli gözüktüğünü söylemeliyim. Öte yandan SB'deki tartışmaların örtük olarak bu her iki önermeyi de içerecek şekilde de yapıldığını ve bunun tartışmaların doğal akışına uygun olduğunu vurgulamak gerekir.

* * *

Bu saptamalardan sonra şimdi acaba bugün gelinen noktadan geriye dönüş olabilir mi veya "reformları" hızlandırma yönünde ne gibi engeller olabilir sorularına geçilebilir.

Her iki yöndeki hareketin önünde de önemli engeller bulunduğunu, esasen bu nedenle 5 yıldır reformcu iktidar çizgisinin reformları hızlandırmakta zorlandığı belirterek konuya girmek mümkün. Ama asıl engeller galiba geriye dönüş açısından var (geriye dönüşten 1985 öncesine dönüşü kastediyorum); çünkü kamuoyu içinde bunu tam olarak isteyen hiçbir güç yok gibi. Böyle bir kamuoyunun orta vadede oluşması olanaksız değil, ama savunucuları şu anda sahnede yok. Böyle bir olayın da zaten sosyal tepkilere ve iç çatışmalara (ve hatta bir iç savaşa) yol açması kaçınılmaz olur gibi görünüyor. 1985 öncesine geri dönüşün tıkalı oluşuna sosyal bilimcilerin ve politik yöneticilerin getirdikleri açıklama oldukça benzeşiyor: Bugünkü başağrılarının nedeni olarak bütün bir 1929 sonrası dönemde toplumun alt üst edilişi ve üstten dönüştürülmeye çalışılması gösteriliyor. Buna rağmen, idarî kumanda sisteminin, devrimin oluşturulması ve savaş koşullarının getirdiği olağanüstü koşullarda üretici güçleri geliştirebildiği; oysa olağan koşullara geçildiğinde sistemin kendisini yeniden üretmede tıkanıklıklara girdiği, durgunluk dönemi olarak adlandırılan Brejnev döneminde ise, özellikle sermaye birikimi açısından, tam olarak tıkandığı, kamuoyunu yönlendiren kesimlerin çoğunluğu açısından mutabakatla kabul ediliyor. Bu durumda geriye dönüşün kapalı olduğu son derece açık.

Ancak reformları hızlandırmak yönündeki çabaların da ciddi sosyal tepkilere yol açtığı görülüyor ve daha da ürkütücü tepkilerin oluşabileceğinden çekiniliyor. Reformların hızlandırılmasının sözcülüğünü yapan ve önemli bir toplumsal desteğe sahip gözüken hareketler dahi (bunlara kısaca demokratik platform diyeceğiz) Sovyet

halkının hem gelişmiş kapitalist toplumların tüketim düzeyine kavuşmak hem de bunun için eşitlikçi toplum anlayışından vazgeçmemek ve bedel ödemeye yani fiyat artışı ve işsizlik artışını kabule yanaşmamak tavrından yakınabiliyorlar. Gerçekten bugünkü anlayışlar içinde reformları hızlandırmak demek piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak ve dolayısıyla bugünkü geçiş döneminde iyice çarpılmış olan fiyatlar sistemine ivedi çözümler bulmak demek oluyor. Bunun tercümesi ise satın alma gücünün hızla düşürülmesi ve işsizlik artışından başka birşey olmuyor.

Bulunulan noktada durmak ise, olanaksız. Çünkü kriz ortamı sürüyor ve çözüm bulunmadıkça ekonomik kriz giderek genişleme ve mevcut politik yönetimi de kendisiyle birlikte çökertme eğiliminde bulunuyor. Ekonominin acil sorunları şimdiki durumda her alanda göreli fiyatların çarpılması olarak görünüyor. Mal ve hizmetlerin göreli fiyatlarının çarpılması yanında emek fiyatlarıyla mal fiyatları arasında da ciddi bozulmalar yani satın alma gücü düşmeleri gözleniyor. Öte yandan emek fiyatları düzleminde de çarpılmalar ve özel kooperatif sektöründeki ücretlerin ve diğer özel kazançların kamu sektörü ücretleriyle farklarının açılması yaşanıyor. Gelir bölüşümünün hızla bozulması ve çarpıcı tüketim farklılıkları tabloyu tamamlıyor. Ulusal para rublenin konvertibl paralar karşısındaki paritesinin çok çeşitlemiş bulunması yoluyla da dünya fiyatlarıyla (emek fiyatı dahil) iç fiyatlar arasında orantısızlıklar ortaya çıkmış bulunuyor. Bütün bunların önemli sonuçları var:

- Temel mal ve hizmetlerin dışına çıkılmayıp kamu sektörünün üretip pazarladığı mal ve hizmetlerle yetinildiği sürece asgari yaşam koşulları sağlanabilir. Ancak bunun dışına çıkanların sayısı az değil ve tüm Sovyet insanı da aynı tüketim özlemlerini yaşıyor. Dolayısıyla on milyonlarca kişinin yaşam standartlarının yükseltilmesi gerekiyor. Bunların başında da sayıları 43 milyonu bulan aylık geliri 60 rublenin altındakiler kategorisi geliyor; bu kitlenin çoğunluğunu emekliler oluşturuyor.
- Böyle bir ortamda karaborsacılık, stokçuluk vb. yollar sonuna kadar kullanılıyor. Son yıllarda mülkiyet yapısının dönüştürülmesinin sunduğu olanakların da yardımıyla güçlü bir gölge ekonomisi oluşuyor. Bu ekonominin boyutları bugün 240 milyar rubleye ulaşıyor yani ulusal gelirin yüzde 20'sini aşabiliyor.
- Ekonominin dolarizasyonu, karaborsa döviz ticareti yoluyla gölge ekonomisini beslemesi yanında göreli fiyatlar yapısındaki ve tüketim kalıplarındaki farklılıkları büyütüyor. Bu, dolarla alışveriş yapılan mağazaların sayısının artması yanında doların resmi kurlarıyla karaborsa kurları arasındaki açıklığın büyümesinden kaynaklanıyor. Rublenin resmi fiyatı 1 ruble= 1,6 Amerikan dolarıyken, turistler için resmi fiyatı 1 dolar= 6 rubleye dönüşüyor; buna karşılık karaborsada 1 dolara 15-20 ruble arasında karşılık bulunabiliyor. Böylece en düşük ve en yüksek pariteler arasındaki açıklık en azından 25 kata varabiliyor. (Bir an için Türkiye'de resmi dolar kuru 2500 TL iken karaborsa kurunun 62500 TL'ye kadar çıktığını düşünürsek olayın çarpıcılığını daha iyi anlayabiliriz). Böyle bir ortamda en dürüst kişilerin dahi aklının çelinmesine ve özellikle bir-

takım mallara ulaşabilmenin ancak döviz sahibi olmakla mümkün olmasının yaratacağı ahlâki tahribatın önemine dikkati çekmek istiyorum.

● Böyle bir ortamda gönüllü işsizliğin büyümesine de şaşırmamak gerekmektedir. Bugün, ayda 100-150 ruble ücretle vasıfsız işlerde çalışmayı kabul etmeyen işgücü sayısının 2-2,5 milyonu bulduğu bildirilmektedir. Bir turistten günde 15 rubleden 5 dolar bulup bunu 20 rubleye pazarlamanın aylık getirisi 650 rubleyi buluyorsa (ki bu bir general maaşıdır) o zaman bu tür işlere az çok yakın olanların çalışması anormal olacaktır.

● Bütün bunlara ek olarak, kamusal üretim birimlerinin dahi dolar veya resmi satış fiyatının üzerinde bir fiyat almadan bir başka kamu kurumuna mal satmayı reddetmesi gibi son yıllarda büyüyen anormallikler hesaba katılırsa, dağıtım sisteminin eski bozukluklarının hızla arttığını, bir takım mallarının arz ve talebinin tamamen tesadüfi olarak denkleşmesi dışında diğerlerinde bu denkleşmenin sağlanamadığını, ikili üçlü fiyatların ortaya çıktığını ve enflasyonist süreçlerin beslendiğini ve sonuçta ekonominin giderek yönetilemez duruma geldiğini saptamak zor olmuyor.

Bu çarpıklıkları düzeltmek ve olası bir kaosu önlemek için atılması düşünülen adım ise piyasa mekanizmasına başvurmak. Piyasadan ve rekabetçi ortamın yaratılmasından anında mucize bekleyenler var. Ancak, özellikle temel mallarda devlet sübvansiyonunun azaltılması veya kaldırılabilmesi için ücret düzeylerinde önemli oranlarda artış yapılması zorunlu. Aksi halde büyük sosyal tepkiler ortaya çıkabilir. İşte tam bu noktada bir başka açmaz yolu tıkıyor. O da mevcut bütçe açıklarının esasen GSMH'nın % 10-11 düzeyine çıkmış olması. O halde açıktan para basmadan ve bir hiper enflasyonu göze almadan ücret artışlarına gitmek mümkün değil. Buna gidilemeyince temel malların fiyatlarıyla da oynamak mümkün değil. Fiyatlarıyla oyananabilecek mal ve hizmet sayısı bu durumda çok sınırlı kalıyor, çünkü temel olmayan tüketim malları esasen büyük bir çeşitlilik göstermiyor. Gorbaçov çizgisinin reform hızını beğenmeyen demokratik platform görüşüne göre bu kısır döngüyü kırmanın mucizevi ilacı kamu işletmelerinin hızla özelleştirilmeleri. Ancak kime satacaksınız? Ya yabancı sermayeye ya da gölge ekonomisinde servet yığmış olanlara. Bu eşitlikçi Sovyet insanının onayını almak o kadar kolay değil.

Bunlardan birtakım sosyopolitik sonuçlar çıkarılabilir mi? Birinci sonuç, Sovyetler Birliği'nde bütün bu kargaşa içinde, iktidarın her düzeyde ikili bir yapıya gidişi sürecidir. Bu, birincisi komünist partisinin iktidar tekelinin iç bölünmesiyle, ikincisi, yerel yönetimler açısından ortaya çıkıyor. Yani çeşitli kentlerdeki Sovyetler ayrı bir iktidar olmaya yöneliyorlar. Üçüncüsü, bölgesel ya da ulusal özerklik talepleri yükseliyor. Ve burada fiili iktidarlar oluşmaya başlıyor. Dördüncüsü ideolojik boşluğun olması nedeniyle dinsel ve ulusçu akımlar yükseliyor ve bu boşlukları doldurmaya başlıyor. İkinci bir sonuç ve olası bir perspektif de otoriter çözümlerin devreye girmesi. Bu otoriter çözümlerin savunucuları arasında, giderek, daha fazla demokrasi, daha fazla perestroyka veya daha hızlı reformlar iste-

yenler de yer alıyor. Çünkü bunlar şu açmazla karşı karşıya kaldıklarının farkına varıyorlar: Ekonomide yapılacak dönüşümler için ücretiyle geçinenlerin sosyal tepkilerini belli ölçülerde dizginlemek gerekiyor. Bunun yapılabilmesi için glastnost politikasından vazgeçilerek otoriter bir yönetimin, geçici olarak, işi ele alması zorunludur tezine doğru bir kayma gözleniyor. Aslında reformları dondurmak isteyenler açısından da belli bir otoriter yönetime yönelmek olasılık içindedir. Bunlar için asker ve sivil bürokrasi var. Sivil bürokrasi denilince Cumhuriyetler dahil 800'ü bulan bakanlıkların sayısını dikkate almak gerekir. Asker bürokrasi denilince de, tabii ki, ordunun subay kesimini ve bu kesimin satın alma gücünün düşmesine göstereceği tepkiyi dikkate almak gerekir; ki zaten bu kesim büyük bir prestij kaybı içinde. Bunun dışında reformlar bizim sırtımızdan yapılamaz diyen sendikaların ve doğrudan üretici konumda olan işçilerin veya bunların çeşitli unsurlarının ittifakını taşıyan yeni bir otoriter konsolidasyon çizgisinin oluşumu da bir olasılıktır. Bu iki çizgi de, özellikle bir geçişi sağlayamaz diye düşünüyorum. Bu arada, komünist partisinin çözülme sürecine girdiği bir ortamda, toplumda az çok ayakta kalan tek kurumun ordu olduğu da unutulmamalıdır.

Her durumda Sovyetler Birliği'ndeki ideolojik ve ekonomik kaos ve kargaşanın kısa vadede çözümlenmesi olanaklı değil. Bunun, hiç olmazsa 2000'li yıllara kadar hızlı ve yoğun bir şekilde devam etmesi beklenebilir. ❑

Korkut Boratav

Ben üç tane tema üzerinde duracağım. Birincisi; tarihsel ve teorik bir birikimin yorumlanmasına ilişkin. Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde de gözlediğimiz son gelişmeler, "Marksizmin Leninist yorumunun hâlâ geçerli olup olmadığı" sorusunu gündeme getirmiyor mu? Bu soruya iki farklı yanıt verilebileceğini düşünüyorum. Birincisi, toplumsal gelişime ya da tarihe, proletaryayı temsil eden ya da etme iddiasında bulunan öncü ve yeni tip bir partinin aracılığıyla, "iradi ve devrimci müdahale olmadan sosyalizme geçiş mümkün mü?" diye sorduğumuzda, bunun dışında bir geçişin mümkün olduğunu, en azından tarih göstermedi. İmkansız diyemeyiz, çünkü geleceği bilemiyoruz. Ama bu, bana göre bilim kurgudur. Geçmişe baktığımızda, iktidara gelme ve devrim yapma, sosyalizme geçme konusunda Leninist tezlerin öngördüğü bir yolun varolduğunu düşünmüyorum. ama bu noktadan sonra Lenin ile Rosa Luksemburg'un fikir ayrılığının önem taşıyabileceğini düşünüyorum. Hatta, daha da vahim olarak, Leninizmin Stalinist yorumunun geçerliliğinin bir hayli kuşkulu bir hal aldığını görüyoruz. Bu ikinci bağlamda, işçi sınıfı iktidarını, komünist bir parti ya da öncü bir parti tarafından proletarya adına icra edilmesi çağdaş dünyada mümkün müdür?" sorusu ile karşılaşıyoruz. Galiba bu mümkün değil. Özellikle, bunun Avrupa toplumları, Avrupa sosyalizmleri için mümkün olmadığını görüyoruz.

Bu noktada tartışmak istediğim ikinci noktaya geçmek istiyorum. İmkansızlık ekonomik-politik ögeler taşıyor. Önce politik ögeleri tartışacağım daha sonra Oğuz Oyan'ın başlattığı yorumlara bazı şeyler ekleyeceğim. Leninist partilerin iktidara geçişlerinden sonra, işçilerin, emekçilerin iktidarı, bir halk iktidarı mekanizmaları ve kurumları kuruldu mu, kurulmadı mı? Sosyalizmin sadece bir mülkiyet ilişkisi değil, aynı zamanda bir iktidar ilişkisi ile tanımlanabileceğini ileri süren; daha doğrusu herhangi bir toplumsal sistemin sadece mülkiyete değil, aynı zamanda bir iktidar yapısına, siyasi iktidarın hangi sınıfın elinde olduğu teşhisine dayalı olan ve belirlendiğini ileri süren tarihsel maddeciliğin genel yorumunun varolan sosyalizmler için de uygulanması halinde, bu sistemlerin eksik sosyalizmler olduğu teşhisini koyuyoruz. Yani 20. yüzyıl içinde tüm mevcut sosyalizm denemeleri yarım, aksak sosyalizmlerdi. Bu bence, ekonomik handikaplardan değil, ekonomik tabandaki problemlerden, piyasayla plan arasındaki karşıtlığın doğurduğu meselelerden değil, esas olarak siyasi iktidar sorunu ile ilgili tıkanmalardan doğuyordu. Bu tıkanmayı aşmak mümkün müydü? Bana göre, tarihe baktığımızda, bir yandan sosyalizmin sistem olarak varlığı ve sürekliliğini güvence içine alan, fakat öte yandan da halk sınıfları içindeki sosyalizmin bünyesi içindeki alternatifleri zengin ve çeşitli bir pluralizmle koruyup sürdürebilen bir sentez teorik olarak mümkün olabilirdi. Yani sosyalizm her toplumsal sistem gibi kendisini güvenceye almalıydı, -bu bir sosyal sistemin adeta tanımı gereğidir, bunu yapmayan bir sosyal sistem düşünemiyorum. Buna isterseniz proletarya diktatoryası deyin isterseniz kurumsal güvenceler deyin.

İkinci olarak, sosyalizmin bünyesi içinde kalan; yani sosyalizmi bir hedef, bir değer sistemi veya bir toplumsal sistem olarak kabul eden sınıflar, akımlar, siyasi eğilimler için sınırsız özgürlük... İşte bu iki öge birlikte sağlansaydı, sosyalizmin politik açmazı aşılmış olurdu. Kanımca bu fırsat doğdu; sosyalizmin gerçek tarihi içinde bu fırsat doğdu ve birkaç kere kaçırıldı. Belki, SBKP'de hiziplerin yasaklandığı 1921'deki X. Kongre'de kaçırıldı, belki iktidarın giderek Sovyetlerden partiye kayması sürecinde kaçırıldı, belki Troçki' nin ihraç edildiği anda kaçırıldı. Çünkü o zaman ilk defa farklı bir siyasi lider sosyalizmi inkar etmediği halde isteği ve iradesi dışında partinin dışına atılmıştı. Belki fırsat halk demokrasilerinin kuruluşunda kaçırıldı. Yani halk demokrasileri Stalinist yöntemi en azından ruh olarak benimsedikleri için. Belki de yakın tarihte en ciddi kaçırma dönemeci 1968 Çekoslovakya trajedisiydi. Çünkü, bildiğim kadarıyla, örneğin Macar ayaklanmasının aksine, Çekoslavakya'da sosyalizmin dışında çözüm arayan güçler egemen değildi. Yani sosyalizmin bünyesi içinde çok seslilik ve farklı çözümler aranıyordu. Belki de son olarak, Gorbaçov'un glastnost diye başlattığı hareketin bir ekonomik krizle üst üste gelmesi ile kaçırıldı. Veya farklı bir ifadeyle, biraz önce söylediğim anlamıyla sosyalizmin bünyesi içinde pluralizmin ve demokrasinin gerçekleşmesinin, ekonomik bakımdan kriz içinde olmayan ülkelerde başlanmış olması ile kaçırıldı. Bir anlamda büyük bir şansızlık var diyebiliriz. Ancak bu kadar şansızlık üstüste binerse belki de belli bir determinizm söz konusu-

dur. Burada açıkça şunu söylemek istiyorum; Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde gözlenen ekonomik kriz iki farklı boyut taşıyor; birisi, yapısal kriz. Bu bir iddia ve bana göre doğru bir teşhis değil. İkincisi; konjonktürel bir kriz. Konjonktürel kriz, Sovyetlerde, Romanya'da ve Polonya'da vardı. Bu büyük bir arz talep dengesizliği biçiminden ortaya çıkıyor. Yani adeta çok kaba ve yanlış bir benzetme yaparsak, Türkiye ekonomisinin 1977-79 yıllarında düştüğü duruma, yeni düşmüş olan, ekonomik açmazlarla uğraşan ülkelerin durumu. Buna karşılık o konjonktürel krizden yoksun olan DAC, Çekoslavakya, Macaristan gibi ülkeler de vardı. Fakat bu ülkeler, Macaristan'ı dışlarsak, özellikle DAC ve Çekoslovakya, siyasi bakımdan en tutucu lider kadrolarına sahipti. Yani bu ülkelerde siyasi yenileşme, 1968 Prag Baharı gibi daha erken başlatılabilseydi, belki bu fırsat kaçırılmamış olacaktı.

Sosyalizmin bünyesinde pluralizme ilişkin bu fırsat kaçırıldıktan sonra, gündeme sadece, sosyalizmi reddeden siyasi hareketlere ve akımlara da özgürlük veren politik reform geliyor. Doğu Avrupa buna çok hızla kaydı. Bu raya bir kez kayıldıktan sonra, yani Komünist Partisinin öncü rolü bir kez kalktıktan sonra, bana göre, sosyalizmin bütün şansı Doğu Avrupanın nesnel koşullarında kayboldu. Herşeye rağmen, Stalin ve Brejnev dönemlerinin, tüm yozlaşma ve durgunluk ögelerine rağmen, sosyalizme ilişkin güçlerin, ancak KP bünyesinden çıkarak kendilerin yenileyebileceklerini düşünüyorum. Partinin egemenliği gittikten sonra, gözlemimiz odur ki, fantazi; adeta kozmetik, anarşist, anarko-sendikalist, goşist, Troçkist akımların dışında kitleler ve halk kesimleri sosyalizme karşı siyasi hareketlerin peşine katıldılar ve bu akımlar topluma hakim oldu. Bütün Doğu Avrupa bunun böyle olduğunu gösteriyor. Sanıyorum Sovyetler Birliği de, yavaş yavaş bu yola dönülmez bir biçimde gidiyor.

Buradan bir kaç gözlemle, tartışmak istediğim üçüncü temaya, yani ekonomik soruna değineceğim. Bana göre Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan ekonomik sorunlar ikiye ayrılabilir. Birisi demin de söylediğim gibi, konjonktürel dediğimiz. Son on, on iki yıl içinde Sovyetler Birliği'nde, Polonya'da, dış borcu ödeyip sıfırlama çabası içindeki Romanya'da temel arz-talep dengesizlikleri doğdu. Bu, adeta geleneksel bir istikrar politikası operasyonunu gündeme getiriyor. Öyle bir operasyon yapılmalı ki, kuyruklar bitsin. Çünkü kuyruklar ve boş rafiar, halk içinde büyük sosyal gerginlikler ve kötümserlikler doğuruyor. Geçmiş unutuluyor. Sadece günün sıkıntıları gündeme geliyor ve halk kitlelerinin çalışmaya yönelik şevkleri, sosyalizme dönük inancın son 4-5 yıl içinde hızla aşındığını gösteriyor. Sadece eski kuşak, Oğuz Oyan'ın söylediği 60 ruble alanlarda sosyalizme dönük inanç biraz var galiba. Onlar madalyaları ile birlikte Büyük Anayurt Savaşı'nın gururunu yaşıyorlar.

O savaşın meyvalarını görmeyen yeni kuşağın piyasaya ve dünya nimetlerine kendilerini kaptırıp gitmelerinden, nankörlüklerinden tiksinti duyuyorlar. Çünkü onlar, hakikaten sosyalizmin kuşağıydı. Bütün olumsuzluklarına rağmen, ben hâlâ ısrar ediyorum; Stalin dönemi sosyalizmin kuruluş dönemidir. Stalin döneminde sosyalizm

vardı. Yozlaşma ve zulüme rağmen. Bu dönemde ise gördüğüm kadarıyla, sosyalistlerden geriye sadece o kuşak kaldı.

Arz-talep dengesizliğinin üstesinden gelecek büyük bir operasyon gerekli. Bunun için iki çözüm olduğunu düşünüyorum. Oğuz Oyan'ın söz ettiği piyasa çözümü üzerinde durmuyorum. Polonya'nın yaptığı gibi, fiyatlar yüzde 80-90-100 artacak, yüksek bir seviyede denge oluşacak. Kuyruklar bitecek. Bunun hiç de mucizevi bir yanı yoktur. Bu dünyanın en kolay yoludur. Yani bir stadyumun önünde kuyruk varsa, bunu önlemenin yolu çok basittir. Bunun için iktisatçı ya da büyük ulema olmaya gerek yok. Fiyatı yükseltirsiniz, kuyruk biter. Sovyetler Birliği'nde üretim ve ithalat var. Mal hiç yok değil; var. Dağıtım bozukluklarını da kabul edersek fiyatlar genel düzeyi ile parasal gelirler ve birikmiş geçmiş tasarruflar arasında temel dengesizlikler var. Bu çerçevede gerçekleşen piyasa çözümü büyük halk tepkileri ile birlikte olacak; sefalet ve yoksulluk getirecek; ve muhtemelen, susturmak için baskı da getirecek. Kanımca, bu sosyalizmin son kalıntılarını da yavaş yavaş tarihe karıştıracak.

İkinci bir alternatifi de savunanlar var. Bildiğim kadarıyla kısmen eski rejim kalıntıları bunlar; kısmen de sendikaların temsil ettiği bir hareket ile basit halk. Bunların dediği de şu; bir büyük para reformu yapalım. Var olan para stokunun ve banka mevduatının belli dilimleri aşan bölümlerini kısmen müsadere edelim. Yeni para eski para ile belli katsayılarla değiştirilir. Yani ücretler bire bir değişir. Nakit para ve banka tasarrufları belli bir orana kadar bire bir, onun üstü ikiye bir değişir vb. Bu aslında bilinmeyen birşey değildir. 2. Dünya Savaşı sonunda Doğu Avrupa'da, SSCB'de bunu yapmışlar. Bu gündemde olan bir seçenektir. Hatta bunu savunanlar; böylelikle mafya parasını yok edeceklerini savunuyorlar. Fakat bunu yaptığınız anda, o piyasaya dönüş özlemleri yeni piyasa ilişkilerinin teşvik ögeleri sarsıntıya uğrayacak; yarın öbürgün bana ne yaparlar korkusu falan... da gelecek.

Bana göre bu iki seçenek biryana, bir de temel sorunu, sosyalizmin yapısal olarak ciddi sorunu; plan-piyasa ilişkileri ile ilgili Merkezi planlama. Sosyalizmin bir yüz karası mıdır? Yoksa tarihsel bir edinim midir? Birinci soru bu. İkincisi; bugün merkezi planlama yöntemleri halen geçerli midir? Özellikle Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da birinci sorunun yanıtı unutulmuştur. Bu ülkelerin, ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti, Küba ve Üçüncü Dünya sosyalizmlerinin denemeleri gösteriyor ki, merkezi planlama sanayileşmenin, geriliği aşmanın, çağdaşlaşmanın ve yapısal değiştirmenin tek etkili aletidir, 20. yüzyılda. Bu bağlamda bir başarısızlık yoktur. Merkezi planlama tarihsel edinimi ve deneyimi bakımından büyük bir başarı örneğidir. Sovyetler Birliği'ni sanayileştiren, iki Dünya Savaşı'ndan da galip çıkaran, savaş yıkımını tasfiye eden; tamamen yıkılmış olan Varşova'yı yeniden kuran merkezi planlamadır. Piyasa değildir. Bu sosyalizmin insanlığa armağanıdır. İnkar etmek mümkün değildir. Ama soru şudur: Ekstansif denilen yaygın büyüme gündemden çıktıktan sonra yani ekonomide emek rezervleri, son bulduktan sonra;yoğun katkıları ve veya ekstansif büyüme dediği-

miz koşullara geçtikten sonra, merkezi planlamanın etkililiği belki de azalacaktır. Sorun şudur. Planla piyasa esneklikleri merkezi planlamanın sağladığı kaynakları mobilize etme olanakları ile piyasanın sağladığı değişen koşullara uyum esneklikleri arasında bir sentezin ne kadar ve nasıl mümkün olduğunu tartışabiliriz. Ama buradaki plan piyasa ikilemi, kamu mülkiyetinin parçalanmasını gerektirmeyen bir ikilemdir. Bunu da eskiler, hatta Oscar Lange gibi neo-klasik sosyalistler de hem savunmuş hem de tanıtlamışlardır.

Plan-piyasa ikilemi gerçek bir ikilemdir, bugünün koşullarında. Fakat bu ikilemin çözümü mülkiyetin dağıtılması ile ilgili bir operasyonu gerekli kılmaz. ❑

Metin Çulhaoğlu

Ben sözlerime İlhan Tekeli'nin sözlerinden hareketle başlamak istiyorum. İlhan Tekeli bir anlamda bir soyutlama yapmış. Yani "1985'ten itibaren Sovyetler'de yürürlüğe konulan politikanın ideolojik temellerini şöyle bir soyutlayarak özetleyecek olursak, neler söylenebilir" anlamında bir soyutlama yapmış. Her soyutlama, aslında reel olarak çok da fazla olmasa bile bir sistematik izahı gerektirir. İlhan Tekeli'nin yaptığı biraz üst düzey bir soyutlama olduğundan, böyle yanılsatıcı bir yanı da olabilir. Şimdi bu soyutlamaya bakan, Sovyetler Birliği Merkez Komitesi'nin, bütün bu faktörleri inceden inceye hesap ederek 1985 yılında bir süreci başlattığını ve bu sürecin gerekçelerini de böyle temellendirdiğini düşünebilir. Oysa doğrusunu isterseniz, ben 1985 yılında başlatılan sürecin böyle dört başı mamur bir global dünya çözümlemesinden, dünyanın değişen koşullarından hareketle gündeme geldiğini, pek fazla zannetmiyorum. Bence, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ülkeye ve içine dönük olarak bazı kangrenleşen sorunlar saptamıştır -Sovyetler her zaman yaparlar bunu- bu kangrenleşmenin üstüne giderken elbette gelişkin bir ideolojik sisteme oturtulması lazımdır. Bunun bir anlamda gelişkin teorizasyonu yolunda yeşil ışık yakılmıştır. Bilimler Akademisi'ne, şuraya, buraya. İlhan Tekeli arkadaşımızın özetledikleri, değişik kesimlerin, değişik yerlerde ve değişik biçimlerde savunduğu şeylerin bir toplamı gibi bir şey oluyor. Ama ben, SBKP'nin, böyle sistematik bir ideolojik yapılanmadan hareketle bu süreci başlattığına inanmıyorum ve ağırlığı çok büyük ölçüde pratik nedenlere veriyorum. Yine doğrusunu söylemek gerekirse, biraz da "yeni bir politik kültür" olarak genel biçimde tanımlanan olayın biraz da bahane, gerekçe olarak kullanıldığını düşünüyorum. Her yönüyle olmasa bile; çünkü politik kültürün bazı yönleri yapılmak istenenlere oturuyor.

Ne ki, böyle dört başı mamur, üniform bir ideoloji yok ortada da ne oluyor bitiyor, buna biraz bakmak lazım. Benim görebildiğim kadarıyla, SBKP yönetimi, daha önce de belki farkına vardığı bir olayı, en çarpıcı bir biçimde 1970'lerin ve sonu 80'lerden itibaren yaşamaya başladı. Yapılan saptamalardan birisi şuydu: Ligaçev'in za-

manında teknolojik determinizm diye adlandırılan bir sosyalizm yorumunun geçerli olmadığı keşfedildi bence. O zamanlar, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında bir çelişki vardır, üretim araçlarının özel mülkiyetine son verildiği takdirde, yani üretim kamulaştırıldığı ya da üretim araçları devletleştirildiği takdirde, üretici güçler her türlü ayak bağından kurtulup duraksamasız ve sınırsız bir biçimde gelişir deniyordu. Kazın ayağının pek de öyle olmadığı, biraz geç anlaşıldı, benim görebildiğim kadarıyla Sovyetler Birliği'nde. Geç anlaşılmasına neden olan faktörlerden bir tanesi; hep ekstansif büyüme ve hep makro hedefler ön plana çıkarılmasıydı. Yani üretimin arttırılması için ülke çapında makro hedefler ortaya kondu. Ekstansif büyüme sayesinde, Sovyetler Birliği, gerçekten tarımda ve sanayide oldukça ileri adımlar attı; tarım ve sanayi üretimini arttırma anlamında. Bu makro hedefler doğrultusunda ve ekstansif büyüme çerçevesinde bazı hedeflere ulaşıldığı görüldüğü zaman da, giderek birikmekte olan mikro düzeyde bazı sorunlar gözardı edilmiş oldu bence. Ve zamanla, özellikle işletme düzeyinde ortaya çıkan bu mikro sorunlar, bir yerde artık, o, eskiden başarıyla sağlanan makro hedeflere ulaşılmasında da bir ayak bağı, bir köstek olmaya başladı. Bu durumu daha da güçlendiren ve deyim yerindeyse ayakları daha da fazla suya erdiren bir başka faktör ise, 85-90 arasında yaşanan konjonktürel bunalım oldu.

Doğrusunu isterseniz ben İlhan Tekeli'nin söylediklerinin, biraz daha 3-4 yıl öncesinde kaldığını düşünüyorum. Bence bugün, "1985'de SBKP Merkez Komitesi kaç yıllık tarihe ilişkin hangi hataları saptadı"dan ziyade "1985 yılında bu hataları saptadığını söyleyen SBKP, 85-90 arasında neleri yapamadı" sorusu daha güncel ve daha aktüel. Çünkü, iş, yavaş yavaş buraya doğru gidiyor. 85 yılında bu süreç başlatıldığında, 2000 yılına kadar 15 yıllık bir zaman kesiti vardı önlerinde. Bu 15 yılın ilk beş yılı son derece kritik bir önem taşıyordu. Çünkü, artık en kritik olan dönemeç, 1990-2000 yılları arasında da işler rayına girecek, sosyalizm yeni bir ivme kazanacaktı.

Bizim burada tartışmamız gereken, bence 1985-90 arasındaki hedeflere neden ulaşılamadığı, neden başarısız kalındığıdır. Asıl güncel olan soru budur. Çünkü gerçekten de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarısızlık, pragmatizm derken burada sorunun pek değinilmeyen bir başka yönüne daha değinmek istiyorum. SBKP MK Polit Bürosu'nun bileşimine baktığınızda bir takım - bence anlamlı olan özellikler görmek mümkün. SBKP MK Polit Büro'sundaki insanların geçmişlerine, kariyerlerine, sicillerine bakıldığında bir prütenizm ögesi öne çıkar. Sözgelimi Edvard Şvardnadze'nin yükselmesinin belli başlı sebeplerinden bir tanesi, Gürcistan'daki bir yolsuzluk olayını açığa çıkarmasıdır. Örneğin Ligaçev, partili yaşamı boyunca, daha yükselmeden önce alkolizme karşı savaşımıyla tanınmış bir insandır. Hatta Ligaçev, boşanma olayını bile bir zaaf olarak gören bir prütenliğe sahip. Başkalarında da böyle prüten yanlar görebiliriz. Bunların yanında insanların doğum tarihlerine, nasıl bir tarihte partili olduklarına bakıldığında; daha çok ikinci savaş sonu ve 1950'ler görülüyor. Yani bir anlamda, savaş sonrası ye-

niden onarım sürecinde partiye katılan ve o dönemin özelliklerini, o dönemin coşkularını, o dönemin bakış açılarını taşıyan insanlar olduklarını görüyoruz. Bir başka yan da Polit Büro içindeki insanların çoğunun teknik eğitim görmüş olmaları. Yani, fiili üretim süreciyle çok doğrudan doğruya ilgili insanlar. Buna istisna teşkil edenler - ki bana göre bunların özelliği de benim açımdan belirli yönleriyle anlam taşıyor - Mihail Gorbaçov, Edvard Şevardnadze, Vadim Medvedev. Bunlar ideolog olarak öne sürülen Yakovlev'i dahil edebiliriz bunlara. O da sosyal bilimler dalında öğrenim görmüş. Bugünkü SBKP içinde bunlar daha ziyade piyasaya daha fazla açılma ve hızlı reform yanlısı kişiler, diğerlerine göre. Ben yanlış yorumluyor olabilirim, ama bu, bana biraz ilginç bir dağılım gibi geldi.

Sovyetler Birliği'nde bugün çok ciddi bir ideolojik boşluk yaşandığına inanıyorum ben. Yani bu insanlar pratikten gelmişlerdir ve pragmatist çözüm yollarına eğilimli insanlardır. Bu pragmatizm eğilimi, SBKP MK'nin bundan sonra izleyeceği yolu belirlemede bence önemli bir rol oynayacaktır. Bunu da özellikle vurguluyorum! Bir teori vardı, 1985-87 yılları arasında çok vurgulanan. Bence bugün kesinlikle iflas etmiştir bu teori. SBKP MK'nin kafasında bilmem kaç yıllık bir döneme ulaşan; sadece ekonomik hedefler anlamında da değil, sosyalizmin yenilenmesi, yeni bir sosyalizm anlayışına ulaşılması ve sosyalizm anlayışını da bir yana bıraktık Komünist toplumun daha ileri bir evresine ulaşılması anlamında çok ciddi perspektifler vardır ve bütün bu yapılanlar da, bu perspektifler ışığında yapılan şeylerdir deniliyordu. Bu, zaman zaman emperyalist sistemle olan ilişkiler bağlamında da gerekçelendiriliyordu; Sovyetler Birliği, son derece kritik bir dönemi atlatacak, bu dönemden sonra yumuşamayı sağlayacak, daha sonra da çok daha ileri bir evreye geçecek vb. biçiminde.

Ben bunu kendi adıma kesinlikle inanmıyorum. Ancak, elbette bazı perspektifler vardı; elbette bazı hataların üzerine gidilecekti; ama bu ölçüde, kapitalizm-sosyalizm mücadelesi bağlamında ileri hedefler ve planlar gözeten bir inisiyatif değildi bence, perestroyka ve glastnost. Asıl büyük ağırlığı içteki sorunlarla meşgul olmaktı.

Duruma baktığımızda ne görüyoruz. Yani bugünkü durum nedir, bundan sonra ne olabilir? Kısaca başlık başlık bunlara değinmeye çalışacağım. Görebildiğim kadarıyla Sovyetler Birliği'nin biraz daha ayaklarını suya erdiren bir başka faktör daha var. 1950'lere kadar 60'lara kadar dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerden çok fazla koptuğu söylenemezdi Sovyetler Birliği'nin. Ancak 60'lardan 70'lerden sonra giderek bu mesafe daha da açıldı. 15-20 yıllık bir teknolojik gerilik - batı nezdinde - sözkonusu. Bunu yakalamaları gerekli. Bunu yakalamanın tahminen bir kaç yolu vardır. Bir tanesi; Sovyet sanayiinde kaçınılmaz bir biçimde ve çarpık bir biçimde savunma gereksinimlerine ve uzay yarışına vs. yöneltilen teknolojiyi daha fazla üretim alanına kaydırmak. Bu da, biliyorsunuz uluslararası planda yumuşamada yeni boyutlar gerektirir vb. Bu zaten yapılıyor. Edvard Şevardnadze'nin kişiliğinde, biraz fazlaca yapılıyor bence. Bu açığı yakalamayı sağlayacak bir başka faktör de; daha önce hep makro hedefler, fiziksel üretim kotaları tanınan tek tek

işletmeleri teknolojiye duyarlı hale getirmek. Yani, ileri teknoloji uygulamaya duyarlı hale getirmek. Bu konuda bence, oldukça ileri adımlar atılmış durumda Sovyetler Birliği'nde. Ancak görüldüğü kadarıyla, 5 yıldır bu özerklik tanınmasına rağmen, üretimde bir artış görülmüyor. Üretim artışı denildiğinde de Sovyetler Birliği'ndeki önemli sorunlardan bir tanesi, kitlelerin elindeki satın alma gücünün mass edilebileceği tüketim maddelerinin ortalıkta bulunmayışı. Bunu da gidermenin çok çeşitli yolları var. Korkut Hoca bir kısmına değindi. Ancak ortalıkta bir fasit daire de söz konusu. Sözgelimi, Sovyetler Birliği çok ciddi boyutlara varan bütçe açığını kapatmak zorundalar. Bütçe açığını kapatmak için başvurdukları yollardan bir tanesi; getirileri çok çok uzun zaman dilimine yayılacak çok kapsamlı ve hacimli, büyük projelerden vazgeçmek; daha orta ölçekli projeleri gündeme koymak. Bir başka yöntem ise; kitlelerin elindeki atıl durumdaki nakti ya da varlığı, bir yerlere kanalize etmek. Zaten fasit daire burda ortaya çıkıyor. Tüketim maddeleri piyasayı doldursun ki, kitlelerin elindeki fazlalık bir yerlere mass edilebilsin. Bu fasit daireden henüz çıkılabilmiş değil. Radikal bazı başka kararlar alınmadığı takdirde -radikal karardan daha çok piyasacılık yönündeki kararları kastetmiyorum ben- bu fasit daireden çıkmak kısa vadede bence pek mümkün görünmüyor.

Bazı tehlikelerden söz etmek gerekiyor. Örneğin, bugün SBKP MK'nde, -bu anlamda ne ölçüde vardır bilemiyorum ama- Bilimler Akademisi'nde, başka ideolojik merkezlerde ücret makasının çok çok açılması artı belirli bir işsizliğe tolerans gösterilmesi anlamında bir takım gelişmeler vardır ve bunlar gerçekten son derece tehlikeli gelişmelerdir. Özellikle işsizlik, oldukça tehlikeli bir gelişmedir. Sovyet ekonomistleri, işsizlik tehlikesi konusunda başlarda biraz daha güvenli görünüyorlardı. İşletmeler biraz daha ileri bir teknoloji uyguladıklarında, kendileri karar aldıklarında, belirli bir işsizlik doğabilir, ama bu friksiyonel bir işsizlik olacaktır diyorlardı. Çünkü devlet, eğitim, konut, sağlık alanlarında o kadar büyük yatırımlara girişecektir ki; bu geçici işsiz ordusunun, o kanallarda mass edilmesinin, istihdamının pekala mümkün olacağını ileri sürüyorlardı. Ancak ortada yine bir fasit daire görülüyor. Devletin bu alanlarda, gerçekten büyük çaplı ve ortaya çıkabilecek işsizliği emici bazı yatırımlar yapabilmesi için, elinde sağlam fonlar bulunması gerekir. Bu fonlar da, bildiğimiz gibi atıl konumda duruyor. Ben hiçbir çözüm önermek durumunda değilim, ancak bu fasit daireyi bu şekilde mass edebiliriz diye düşünüyorum.

Bundan sonra ne olabilir diye baktığımızda; bir baykuş gibi konuşmak istemem ama; Sovyetlerde ciddi, belki de iç savaş boyutlarına varacak bir kargaşanın ve kaosun yaşanması bana hiç de uzak bir olasılık gibi gelmiyor. Açık söylemek gerekirse, kitleler nezdinde ciddi bir tabanı olmamasına rağmen, ideolojik düzeyde, belirli aydın merkezlerinde ve çevrelerinde, daha çok piyasanın da ötesinde kapitalizmin restorasyonu yönünde özlem duyan insanlar vardır Sovyetler Birliği'nde. Ve bunlar öyle gökten zembille inmemiştir; SBKP içersinden çıkmıştır. Bu vardır, ama bunun da ötesinde -öyle çok soyut ve idealize etmiyorum- "ben sosyalizm istiyorum", "yaşasın sos-

yalizm" edebiyatı yapmayan, ama, bazı ekonomik adımların ve kararların kendi statüsüne, kendi ücret düzeyine, kendi iş bulabilme olanaklarına ne tip yıkımlar getirebileceğini kestirebilen, duyarlı bir işçi sınıfı ve sendikalar örgütü sözkonusudur bugün Sovyetler Birliği'nde. Sözgelimi, basına çok fazla yansımadı ama, 1 Mayıs törenleri sırasında -protestocular Gorbaçov'u hoşnutsuz etti deniyor ama- Sovyet Sendikalar örgütü başkanının yaptığı konuşma da hoşnutsuz etmiştir Gorbaçov'u. Çünkü reformların işçi sınıfının kazanımları sırtında elde edilmesine tepkiler, işçi sınıfı içersinde de giderek artamaya başlıyor.

Ben, bugün Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfının kazanımların koruyacak, sosyalizmin kazanımların korUyacak, bunların da ötesinde sosyalizmi daha ileri mevzilere götürmeye eğilimli güçlü bir politik ve ideolojik yapılanma olduğunu düşünmüyorum bu aşamada. Bu anlamda bir boşluk olduğunu düşünüyorum. Ama hiçbir boşluk kalıcı değildir. Ben bu boşluğun da kısa süre içersinde dolmaya başlayacağını düşünüyorum. Ama, "işçi sınıfı ne eylerse güzel eyler, birgün başını kaldırır, Polit Büro'daki her türlü reformisti, bürokratı, Stalinciyi atar, doğru sosyalizmi getirir" hayalciliği içinde de değilim açıkçası.

Türkiye'de bir dönem "iyi sosyalizm kötü sosyalizmi kovuyor" duygusu yaşandı. Öyle bir şey olmadığı, kovulanın iyisiyle kötüsüyle bir sosyalizm olduğu -özellikle bugün Doğu Avrupa ülkelerinde- daha çok açığa çıkıyor. Benim kişisel perspektifim ve kişisel beklentim; bugün Sovyetler Birliği'nde Polit Büro düzeyinde de temsilci bulabilecek bazı akımların, işçi sınıfı ve sendikalarla sosyalizmin kazanımlarının korunması yönünde ciddi bir direnç ögesi gösterebilmesi. Haziran ayındaki parti toplantısı da bence büyük bir önem taşıyor. Yanılıyor olabilirim ama, benim görebildiğim eğilim; parti eskisi gibi yaşamın her alanına damga vuran, her yerde hazır ve nazır bir güç olmaktan çıkacak ve daha fazla komünist bir parti olacak. Yani partiyi daha fazla komünistlere bırakalım ama ülkeyi bütünüyle partiye bırakmayalım gibi bir eğilim var. Böyle bir eğilim eğer gerçekleşirse -yanılıyor muyum bilemiyorum- o zaman, Sovyetler Birliği'nde bundan sonra yaşanacak olan sürtüşmelerin, iç savaşa varma ihtimali de olan sürtüşmelerin odak noktalarından bir tanesi bence parti oluşturacaktır. Daha fazla komünisti bünyesinde barındıran, ama ülkenin tümüne hakim olmayan durumuna getirilmiş bir parti;bu sürecin taraflarından biri olackatır.

Korkut Hoca çok önemli bir noktaya değindi. Değinmeden geçmek istemiyorum. Bu içinde bulunduğumuz tartışma süreçlerini de ilgilendiriyor. Leninist model olayı ne ölçüde iflas etmiştir, ne ölçüde yaşamaktadır? vs. Benim bu konudaki kişisel düşünce; eğer bir Leninist model, Leninist teori varsa, -adına ne dersek diyelim- bir öncülük anlayışı varsa; Leninizmi teorik parametreleriyle ve pratiğiyle, daha ziyade çok büyük bir ağırlıkla iktidarın alınması sürecine yönelik bir yere oturtuyorum. Yani benim açımdan, iktidarın alınmasından sonra, sosyalizmin kuruluşu döneminde tanımlayabileceğim bir Leninizm var mı diye sorarsanız, ben "yoktur" derim. Lenin'in yaptıklarına dair çeşitli şeyler söylemek mümkün. Ancak

teorik olgunluğu kastediyorsak; bence kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemine özgü bir Leninizm türetmek, yeterince makul bir çözüm yolu gibi görünmüyor. Ortada çok ciddi bir dichotomy sözkonusu. Teori ve pratik içersinde bu dichotomy'i çözmeye en fazla çaba gösteren insanlardan birisi de Lucaks'tır diye düşünüyorum. Çünkü, bu biraz da işlerin rengini ya da kaderini anladığı için galiba, iktidara yönelen bir örgüt ile -ki bunun Leninist olmasını kendisi de kabul eder- iktidar alındıktan sonra sosyalizmin kuruluşu döneminde egemen olacak ya da o dönemin faktörlerinden biri olacak bir siyasi yapılanma arasında fark gözetmiştir. Ve o dichotomy'i böyle aşmaya çalışmıştır. Bu dichotomy'i aşmanın, bugünden Türkiye'de revaçta olan başka yönlerini de görüyorum. Açık söyleyeyim onlar da bana hiç inandırıcı, ikna edici gelmiyor. Sosyalizmin kuruluş dönemine ait gerekli gördüğümüz -bugün olsun olmasın- bir takım yapılanmaları, birtakım demokratik ögeyi vb. alıp geriye doğru, iktidar mücadelesine projeksiyon etmek, onun gereklerine uygun bir iktidar mücadelesi veren bir örgüt yaşatmaktan söz ediliyor. Yani ben, böyle reprospektif bir projeksiyonu gerçekçi görmüyorum. Bu dichotomy'nin aşılmasında Lucaks'ın yaklaşımını gerekli görüyorum. ❑

Nail Satlıgan

Ben Marksizm ve Gelecek'in, solun çeşitli akımlarına yer vermeye çalışan ama teorik bir dergi olduğunu gözönünde tutarak, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin bugün bizi getirdiği noktada, bu ülkelerin durumu nedir sorusuna yanıt vermek istiyorum.

Sanıyorum, 1985'de Gorbaçov iktidara geldiğinde, gerçekten büyük umutlar ortaya çıktı. Bu Türkiye'ye de yansıdı. O zaman bazı Türkiyeli solcu düşünürler, Gorbaçov'a ve onun etrafındaki takıma çok şiddetle hücum ettiler; Gorbaçov'un adeta yeni bir Stalin olduğunu, Stalin zamanındaki sosyalizm ruhunu canlandıracağını söylüyorlardı. Aradan geçen 5 yıllık süre onları yalanladı. Bu bakımdan, şimdiye kadar Sovyetler Birliği'nde ya da Sovyetik toplumlarda ya da kapitalizm sonrası toplumlar için geliştirilmiş bulunan gerek solda gerekse sağda bir takım teorik yaklaşımların geçerliliğini gözden geçirmek için uygun bir noktadayız.

Birinci olarak üzerinde durmak istediğim totalitarizm tezidir. Yani Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa toplumlarının birer totaliter toplum olduğu yolundaki tezler. Bildiğiniz gibi, bu solun içinden değil daha çok sağın içinden çıkmış bir tezdir. Yani burjuva ideologları, liberalizmi savunan, kapitalizmin demokrasi ve özgürlüğü mümkün kılan biricik sosyo-ekonomik rejim olduğunu savunanlar; bu toplumları totaliter toplumlar olarak adlandırmışlardır. Yani, devletin, toplumsal hayatın her alanını mutlak bir denetim altında tuttuğu, deyim yerindeyse, devletin sivil toplumu tamamen boğduğu ve bu yüzden de değişime şans tanımayan toplumlar.

Gorbaçov'la başlayan süreç, aslında Gorbaçov'dan önce de bu toplumlarda yaşanan bir sürü olay, bugün tanık olduğum olaylar bu to-

talitarizm tezinin fena halde yanlış olduğunu ortaya koyuyor. Yani, bir otoriter toplumda; bir baskı vardır; tahakküm vardır; işçi sınıfının değil, işçi sınıfının bir kesiminin diktatörlüğü vardır; işçi sınıfının geniş kitleleri, ekonominin yönetiminde olsun, toplumun yönetiminde olsun, bilfiil dümeni ellerinde tutmuyorlardı... vs. Ama, toplumun bir dinamizmi, bir hayatiyeti vardı. Zaten Gorbaçov öncesi ve sonrasına ilişkin olarak, Glastnost'un yardımıyla da bilgi akımı da çoğalmış durumda. Okuduklarımdan, öğrendiklerimden benim çıkarttığım, bugün Sovyetler Birliği'nde yaşanan değişim, Gorbaçov'un ortaya çıkardığı ve Gorbaçov'un neden olduğu bir değişim değildir. Tam tersini söylemek daha doğru olur. Daha 1970'lerin sonlarında başlayan, 1980'lerin başlarında, benden önce konuşan gerek Korkut Boratav'ın gerek Oğuz Oyan'ın vurguladığı ekonomik bunalımın ivme kattığı bir süreç, bir toplumsal hareketlenme Gorbaçov'un doğurmuştur. Yani Gorbaçov, Sovyetler Birliği'nde kendisinden önce başlayan bir toplumsal hareketliliğin ürünüdür. Ama, bugünkü toplumsal hareketle, Sovyet önderliğinde meydana gelen değişim arasında, elbette diyalektik bir ilişki var. Yani toplumsal hareketlilik Gorbaçov'u doğurdu; Gorbaçov Glastnost'u siyasi bir kampanya halinde başlattı. Glastnost'un yarattığı olanaklar da toplumsal hareketin daha da güçlenmesine, aynı zamanda, daha önemlisi çeşitlenmesine, yani bir politik çoğulculuğun, az çok orada eksik olmakla birlikte Sovyetler Birliği'nde yaşanması sonucunu doğurdu. Sovyetler Birliği'nin değişebileceği ortaya çıktı. Öyle iktidardan ve devletten kaynaklanan, toplumun bütün alanlarını boğan bir totaliter diktatörlüğün olmadığı ortaya çıktı. Bu anlamda, burjuva kampında Sovyetler Birliği'nde ilkin en ciddi olan tez iflas etti.

Bir ikinci tez; bunu adlandırmak biraz zor olmakla birlikte reel sosyalizm diyebileceğimiz tez. Yani Sovyetler Birliği'ni, sosyalist ideallerin somut cisimlenişi olarak gören yaklaşım. Burada paradoksal bir durum var. Paradoks, sanıyorum reel sosyalizm teriminin kendisiyle başlıyor. Reel sosyalizm diye bir terimin ortaya çıkmış olmasını -veya, buna, kısaltmaksızın fiilen varolan sosyalizm de diyebiliriz- bir ihtiyacın ürünü olarak değerlendirebiliriz. Yani bu toplumların şu veya bu şekilde sosyalist olmadığını, gerçek anlamda sosyalist olmadığını kabul ediyoruz. Onun için başına "reel" sıfatını ekliyoruz. Bir sosyalizm ki; şu veya bu açıdan sosyalizm değildir ve bu yüzden başına reel koyuyoruz. Öyle bir sosyalizm "reel" de değildir aslında. Kendi içinde paradokslu bir terim, bilebildiğim kadarıyla, Sovyetler Birliği'ne eleştirel yaklaşanların ortaya attığı bir terim. Sonra başkaları bunu olumlu bir biçimde benimsediler. Sovyetler Birliği'nde sosyalist ideallerin, ülkülerin cisimlenişi olduğu tezi de iflas etti. Bu toplumların, sosyalist olmadıkları ve sosyalist amaçları cisimleştiren örnekler olmadıklarını kanıtlamak için bugün artık, büyük çoğunluğu aynı zamanda antisosyalist ve antimarksist olan muhalif kaynaklara başvurma ihtiyacında değiliz. Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan ve kapitalizme geri dönüşü de savunmayan bir sürü kaynak bunları ortaya koyuyor. Bu kaynaklar da, sırf oradaki eksantrik kaynaklarla sınırlı değil. Boris Yeltsin'leri kastetmiyorum. Daha ciddi insanların yazdıklarını söylediklerini

kastediyorum.

Reel Sosyalizm'den sonra solun içinde Sovyetler Birliği ve benzer toplumları anlamak için geliştirilmiş ve uzunca bir süre etkili olmuş, hem dünyada hem Türkiye'de bir başka teori vardı; sosyal emperyalizm teorisi. Bu da kesin bir iflasa uğramıştır. Çünkü bu teoriye göre, bunlar kapitalist toplumlardı. Şimdi kapitalizm doğrultusunda bir sürü şey yapılıyor. Bu süreç tepkiler doğuruyor. Grevler oluyor. Daha önce sözü edilen, sendikal düzeyde olsun, dernekler vs. düzeyinde olsun, çeşitli muhalefet hareketleri ortaya çıkıyor. Bürokrasi kendi içinde bölünüyor. Yani madde çıkarlardan kaynaklanan, ideolojik yansımalarını bulan zorlu bir mücadele yaşanıyor. Eğer, kapitalizm, bu toplumlarda sosyal emperyalizm tezinin iddia ettiği gibi 1950'lerin ortalarında ihya edilmiş olsaydı, bugün olan biten ne? Şunu söylüyorlar; o bir devlet kapitalizmiydi, bugün özel kapitalizmi kuruyorlar veya iyice kapitalistleştiler diyorlar. Devlet kapitalizmi diye bir terim Marksizm içinde vardır. Ama bu, hiçbir zaman bir sosyo-ekonomik formasyonun bütününü nitelendirmek için kullanılmamıştır. Ekonominin bir kesimini nitelendirmek için kullanılmıştır. Eğer bir özel kapitalizm varsa, ve bir özel burjuvazi hakim sınıfsa, o sosyo-ekonomik formasyonun içinde bir devlet kapitalizmi sektörü olabilir. O ayrı bir şey. Ama, bir sosyo-ekonomik formasyonu, bireysel sermayeciler olmaksızın devlet kapitalizmi olarak veya sosyal emparyalizm olarak nitelendirmek, esasen teorik düzeyde bir yanlışlıktır. Bugün olan biten de, ampirik olarak, bu tezi saçma hale getiriyor.

Şimdi bir başka tez sözkonusu; bu kez, bu toplumları ne kapitalist ne de sosyalist olarak gören; kapitalizmle sosyalizm arasında bir geçiş toplumu olarak gören tez. Bu tezi Troçki'nin adına bağlamak mümkün. Bu tez de oldukça parlak bir şekilde doğrulanmıştır diye düşünüyorum. Doğrusu bir sürü kafa karışıklığından kurtarır. Mesela sosyal emperyalizm teorisine bir bakalım; bu toplumların kapitalist toplum olduğunu söylemek için olmadık zorlamalara başvurmak zorunda kalıyorlar. Bunların kapitalist toplumlar olmadıkları açıktır. Kapitalizmi kapitalizm yapan temel özellikler; genelleşmiş bir piyasa; meta biçimine bürünmüş bir emek gücü ve dolayısıyla emek piyasası; üretim araçları üzerinde özel mülkiyet... Bunların hiçbirisi yok ve bunların kapitalist toplumlar oldukları söyleniyor. Sosyalist bir toplum olduklarını söyleyebilir miydik? Teorik düzeyde bile söyleyemezdik. Burada küçük burjuvaca bir idealizm görmüyorum. Oradaki kötülükleri, aksaklıkları görüp, bunlar zaten sosyalist değildi demenin bir anlamı olmadığını düşünüyorum. Marksistler olarak sosyalizm konusunda zaten teorik titizliği bir huy haline getirmişizdir. Bu yersiz bir şey de değildir. Şöyle bir şey hatırlıyorum; Theatcher, İngiltere'de seçimi kazandığında seçim propagandasının başına İngiltere'de sosyalizmi tasfiyeyi koymuştu. Orada bir devlet sektörünün varlığı, sendikaların gücü, Theatcher için İngiltere'yi sosyalist görmek için yeterliydi. Dolayısıyla sosyalizm konusunda rivayet muhtelif olabilir ama biz buna boyun eğmemeliyiz ve madem Marksist bilim azgelişmişliğin göstergesi olarak bir insanın adıyla anılıyor o zaman klasik Marksist metinlere o ara-

da Lenin'e başvurmak gerekiyor. Öznel değil, nesnel bir takım ölçütlere başvurursak, bu toplumların sosyalist olmadıklarını söylemek zorundaydık. Esası şudur; piyasanın ortadan kalkması gerekir, dolayısıyla paranın ortadan kalkması, tartışmalı olmakla birlikte bu süreç tamamlanmasa bile devletin körelmesi kaçınılmazdır. Benim kaynağım, Marx'ın "Gotha Programının Eleştirisi"dir. Orada, sosyalizmde bile, daha sonra Lenin'in komünizmin alt aşaması olarak nitelendirdiği sosyalizmde bile, kapitalizmi kapitalizm yapan bu özelliklerin aşılmış olması gerektiği söylenir. Burada Korkut Boratav ile ayrıldığım noktayı söylemek istiyorum; Stalin döneminde sosyalizm yoktur. Stalin döneminde sosyalizm vardır diyebilmek için bizim klasik Marksist sosyalizm tanımını, Marx'ta "Gotha Programının Eleştirisi"nde olduğu gibi ve Lenin'de olduğu şekliyle çok köklü bir revizyona tabi tutmuş ve onu üretim araçlarının üzerinde devlet mülkiyetine indirgemiş olmamız gerekir. Böyle bir revizyon da oldu. Bu da, büyük ölçüde maddi güçle, dünya sosyalist hareketine, dünya işçi sınıfi hareketine kabul ettirildi. Bundan ötürü çoğumuz bu toplumlara sosyalist dedik. Söylediklerim ne bakımdan doğrulandı? Şimdiki durumda piyasaya dönüş var ama kapitalizme dönüş konusunda güçlü bir kamuoyu da yok. Oğuz Oyan bunu konuşmasında vurguladı. Çünkü, kapitalizme dönüşün asli taşıyıcısı olması muhtemel olan toplumsal güç, yani burjuvazi, büyük ölçüde tasviye edilmiş durumda. Orta ve küçük burjuvazi diyebileceğimiz katmanlar, özellikle hizmet sektöründe olmak üzere, var. Ama bunlar marjinalleşmiş durumdalar. Bu bakımdan burjuvazi tasviye edilmiş, yani kapitalizm bir noktada aşılmış ama piyasa hala varlığını sürdürüyor. Bu aşamada ise kapitalizmden kalma bir biçim, bir toplumsal ilişki varlığını sürdürüyor. Bugüne kadar veya bir kaç yıl öncesine kadar piyasa, planlamaya bağlı bir konumdaydı. Demek ki, kapitalizmden sonra geleceğini düşündüğümüz bir üretim tarzının verisi de vardır. Bu toplumlar, kapitalizme özgü biçimlerle sosyalizme özgü biçimlerin yan yana yaşadığı geçiş toplumlarıydı. Bu geçiş toplumlarına dair yapılar yapısal tahlil; buradaki muhtemel mücadelelerin kutuplarını da gösteriyordu. Yani bürokrasi ve işçi sınıfı öte yandan bürokrasinin yeni bir hakim sınıf olmadığı, bürokrasinin işçi sınıfının ayrıcalıklı bir katmanı olduğu söyleniyordu. Bunların büyük çoğunluğunun çıkarlarının kapitalizme dönülmekte değil, planlı ekonomiyi muhafaza etmekte olduğu belirtiliyordu. Çünkü bunların ayrıcalıklarının aslında planlı ekonomiden kaynaklandığı ve özel bir kapitalizme, üretim araçları üzerinde özel mülkiyete dönülmesi durumunda büyük çoğunluğun çıkarlarının sarsılacağı ifade ediliyordu. Bu tez çok büyük ölçüde doğrulanmıştır. Bu tezin bir yararı da "reel sosyalizm", "eksik sosyalizm" gibi teorik kesinlikten uzak terimler kullanmaktan bizi kurtarmasıdır. Bunlara geçiş toplumları deriz ve bunların kapitalizmle sosyalizm arasındaki çelişik, orta yolda kalmış karakterini böylece işaretlemiş oluruz. Bu tezin uzantıları, oralardaki toplumsal çelişkileri, kutuplaşmaları, mücadeleleri, anlamamızı da kolaylaştırır.

Gelgelelim olan biten sosyalizmi ve Marksizmi zor bir duruma getirmiş bulunuyor. Bundan hepimiz etkileniyoruz. Bugün sosyalizm

adına yola çıkan hiçbir politik hareketin ve hiçbir teorik yaklaşımın olan bitenden sevinç duyması mümkün değildir. Çünkü gelinen durumun sorumluluğunu ne kadar az yüklenmiş olurlarsa olsunlar, bundan herkesin etkilenmesi kaçınılmazdır. Planlar kapitalizme, burjuvaziye, sosyalizme karşı büyük bir ideolojik taarruz fırsatı vermiş durumda. Bizim tarihimize ilişkin ayrıntılar, haklılık haksızlık hesapları, teorik incelikler bu ideolojik taarruz karşısında yetersiz kalıyor.

Marksizm ve Gelecek'i sol içi teorik tartışma platformu olarak değerlendirdiğimden şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, işçi devleti teorisi veya geçiş toplumu teorisi parlak bir şekilde doğrulanmıştır. Ama özellikle politik uzantıları olduğundan, onun da ciddi yanlışları ortaya çıkmıştır. Yani, hepimizin iyice düşünmemizin, geçmişteki kabullerimizi, varsayımlarımızı yeniden gözden geçirmemizin zamanıdır.

Söylediklerimden de anlaşılacağı gibi, bu toplumların ancak geçiş toplumları olarak anlaşılabileceğini düşünüyorum. Ancak bu tezin ortaya çıkan zaaflarına da kısaca değinerek kendime düşeni de böylece yerine getirmek istiyorum. Olan bitenin vehameti karşısında "benim söylediklerim haklı çıktı" demek çiğ bir yaklaşım olur. Hiç kimse böyle bir şey söyleyemez. Böyle davrananlardan herkesin şikayet etmeye hakkı vardır. Ama söyledikleri çok yanlış çıkanlar da "bizim söylediklerimiz yanlış çıktı" diye onu da telaffuz etsinler. Ancak bu halde, birtakım çiğ tepkileri frenlemek mümkün olabilir.

Bu toplumların yapısını anlamak ve toplumsal güçlerin konumlanışını teşhis etmek bakımından geliştirilen en mükemmel tez olan bu tezin politik uzantılarını irdelemek kaçınılmazlaşıyor. Politik uzantılarını taşıdığı ikilemle şöyle özetlemek mümkün; bu, Trotsky'nin "ihanete uğrayan devrim"inde 50 küsür yıl önce ifade edilmiştir. Geçiş toplumu olma özelliklerinden dolayı ya bu ülkelerde kapitalizmin restorasyonu gerçekleşecektir ya da sosyalizme geçilecektir. Geçiş toplumu karakterini taşımlarından ötürü bu ikileme uzun süre dayanabilmeleri mümkün olmayacaktır.

Son alt-üst olmadan önce, dünya solu içinde "bu acaba yeni bir üretim tazı mıdır?", "Yalnız bir geçiş toplumu değil midir?", "yeni bir üretim tarzı olarak nitelendirilmesini gerektirebilecek bir istikrara, bir yapısallığa kavuşmuş mudur?" diye bir takım görüşler ortaya çıktı. Ama öyle sanıyorum ki, bu toplumlardaki bu alt-üst oluşlar, bürokrasinin bir taraftan piyasayı alabildiğine teşvik etmesi, öte yandan buna karşılık toplumsal tepkilerin de ortaya çıkabileceğinin işaretlerinin görülmesi. Yani, ikilemin gerçek bir ikilem olduğunu, bugün bize gösteriyor. Ya restorasyon olacaktı, bunun başını bürokrasi çekecekti. Ayrıcalıklarının sonunda elde ettiği konumunu korumak için bunu sadece bölüşüm ve dolaşım alanı ile sınırlamayıp, yönettikleri üretim araçlarının mülkiyetine de el atmak isteyecek bir bürokrasi. Veya politik devrim olacaktı. Bu devrimi işçi sınıfı yapacaktı. Bürokrasiyi devirecekti. Trotsky'nin buna politik devrim demesinin nedeni; sosyoekonomik temellerde yapılacak fazla bir şeyin olmayacağı tesbitiydi. Çünkü, buralarda merkezi planlama vardır, merkezi planlama muhafaza edilecektir. Üretim araçla-

rının mülkiyeti devletleştirilmiştir. Bu anlamda yeni bir biçimiyle bile olsa toplumsallaştırılmıştır. Yani üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, merkezi planlama ve dış ticaret tekeli vb. mekanizma ve kurumlar korunacaktır. Ama bürokrasinin işçi sınıfını siyasi bakımdan mülksüzleştirme, yani sosyalist demokrasiyi ortadan kaldırma ve bürokratik bir diktatörlük kurma durumuna son verilecektir. Bu aynı zamanda, sosyoekonomik düzenlemede bu toplumların piyasayı daha da geriletme, planlamayı daha da hakim kılma ve böylece sosyalizme doğru ilerleme yolunu açacaktır. Geçiş toplumu teorisinin politik uzantıları bu merkezdeydi.

Şimdi olan biten nedir? Politik devrimler oldu. Mesela D. Almanya'da bir politik devrim oldu. Çekoslovakya'yı da bu kapsamda değerlendiriyorum. Çünkü mevcut yapılar parçalandı. D. Almanya 'da Stosse'nin Romanya'da Çavuşesku'nun Securtitate' sinin parçalanması vb. Ordu ve gizli polis vs. devletin en önemli organıdır. Buralarda parlamenter sisteme, çok partili sisteme geçilmesi, aslında çok parti vardı ama, onların hayatiyet kazanması ve sözümona taşımakta oldukları ideolojiye yani DAC'de Hıristiyan Parti eskiden de vardı ama kukla partiydi. Politik devrimler oldu ama, politik devrimler, öyle görünüyor ki, bu toplumların sosyalizm yolunda ilerlemeye devam etmelerini değil, bir toplumsal karşı devrimin yolunu açıyor. Yani piyasa ilişkileri genişletiliyor, emek gücüne bir meta karakteri kazandıracak önlemler alınıyor, bu toplumların dünya kapitalist sistemi ile bütünleştirilmesi yolunda çabalar harcanıyor ve nihayet bazı ülkelerde daha geri ölçülerde üretim araçlarının mülkiyetinin özelleştirilmesi yönünde çeşitli adımlar atılıyor. Hisse senetlerinin işçilere ve hatta işçi olmayanlara verilmesi, hisse senedi borsaları kurulması vs.

Gene yanılınan bir başka nokta, buralarda gerçekleştirilen bu politik devrimin işçi sınıfının sınıf olarak, işçi sınıfı kimliğini muhafaza ederek, başını çektiği devrimler olmayışı. Gerçi bu toplumlarda burjuvazi esasen ortadan kaldırılmış olduğu için, nüfusun içinde proleter bileşimin çok yüksek olduğu toplumlar. Sovyetler Birliği nüfusu, dünyanın en proleterleşmiş nüfusu. D. Almanya keza öyle. 500.000 kişilik bir kentte, bir D. Almanya kentinde 300.000 kişi sokağa dökülünce, o sokağa dökülenlerin büyük çoğunluğunun proteler olması kaçınılmaz. Ama bunlar, proleter kimlikleri ile mücadele etmediler. Proleteryaya özgü mücadele biçimleri buradaki devrimci alt-üst oluşlara damgasını vuramadı. Ne doğru dürüst genel grev yapıldı, ne fabrika komiteleri kuruldu, ne bu fabrika komitelerinin daha gelişkin biçimleri olan Sovyetler kuruldu, Sovyetler merkezileştirildi vs. Bunlar vatandaş olarak mücadele ettiler ve vatandaş olarak bu kimlikleriyle sokakta proleter olmayan başka insanlarla başka yurttaşlarla biraraya geldiler ve politik bir devrim gerçekleştirildi. Bir politik devrimin gerçekleştirilmiş olduğu kuşku götürmez ama, bunun bir proleter politik devrim olmadığı açıktır. En azından şimdilik, sosyalizme doğru ilerlemenin değil, kapitalizmin restorasyonunun yolunu açtıkları da bir o kadar açık. Bu yolun açılmış olması; acaba kapitalist restorasyonun kaçınılmaz olduğunu gösterir mi? Ben öyle düşünmüyorum. Gerçekten bir kısmına Kor-

kut Boratav ve Oğuz Oyan değindiler. Son derece önemli engeller söz konusu. herşeyden önce, Polonya ve Macaristan açısından daha az geçerli olmakla birlikte, Sovyetler Birliği açısından çok daha az geçerli. Buralarda doğru dürüst burjuva ve aristokrat kalmadı. Bir nesil değişikliği oldu. Dolayısıyla, üretim araçlarını devralacak bir toplumsal sınıf buralarda yok. Denilebilir ki, kapitalizm dünya çapında bir sistemdir. Özelleştirme aynı zamanda yabancılaştırma biçimine de dönüştürülüyor ve bu yolda projeler de var. Başka ülkelerin özel sermayesi buralardaki şirketleri devralamaz mı? Bunun da pek mümkün olduğunu düşünmüyorum. Çünkü, bunlar, esasen, kapitalist dünya pazarındaki rekabetle, kapitalist rakiplerinden fena halde geride kalan işletmeler. Üretkenlik düzeyleri bakımından kapitalist emsalleri bakımından geride kalmış işletmelerdir. Bir kısmı zararına çalışıyor. Kapitalizmin mantığı zararları toplumsallaştırmaktır. Zarar eden işletmeleri, bankaları devlet kurtarır. Burada yapılan, o zararın tek bir özel sermayecinin sırtından alınıp, sermaye sınıfının bütününe veya toplumun bütününe yayılmasıdır. Herhangi bir kapitalist şirketin, DAC'de veya Sovyetler Birliği'ndeki zarar eden veya üretkenlik düzeyleri açısından karşılaştırma yapıldığında, kapitalist dünya pazarında yer alacak gerçek bir rekabet içinde zarar etmesi mukadder işletmelere talip olması, onları özelleştirmesi ve böylece bu zararı üstlenmesi pek muhtemel değildir. Kaldı ki, şimdiden görüldüğü gibi, maddi çıkarlar söz konusu olduğu olduğu zaman sosyalizmin prestiji ne kadar azalmış olursa olsun işçi sınıfının tepki göstermesi beklenebilir. Bunun da örnekleri vardır. Yıllardır söylenmesine karşın fiyat reformunun yürürlüğe konulabilmesi mümkün olmadı. Konulabileceğini de zannetmiyorum. ❑

Alpaslan Işıklı

İki şeyi birbirinden iyice ayırmak gerekir diye düşünüyorum: Bunlardan biri; sosyal kazanımların, siyasal kazanımların, nesnel olarak ifade ettiği anlam. Diğeri de, bu kazanımların, toplumsal ekonomik gelişim bakımından varılmış olan aşamanın, insanlar tarafından nasıl algılandığı. Yani öznel olarak sorunların nasıl değerlendirildiği. Bu ikisi unsur, genellikle gerçek yaşamda biribirinden ayrı şeyler olarak ortaya çıkıyor. Zannediyorum, bugün Doğu Bloku ve Sovyet toplumlarının gerçeklerini anlamak gibi bir sorun çerçevesinde, bu iki hususun ayrılığı, çok önemli bir unsur olarak ortaya çıkıyor.

Bugün Sovyetler Birliği'nde ve genel olarak Doğu Avrupa toplumlarında ulaşılmış olan düzey konusunda, bu toplumlardaki insanların yargıları, bizler tarafından dışardan bakıldığında varılabilecek yargılardan biraz farklı gibi görünüyor. Bunu anlatmak için, adeta bir fıkra gibi yaşanmış bir olaydan sözetmek istiyorum: Vaktiyle İsveç'ten 10 kişilik bir genç grubu Sovyetler Birliği'ne gitmiş. Bunlar Sovyetler Birliği'ne ayak bastıklarının hemen ertesinde aralarında tartışmaya başlamışlar. Çünkü gelenlerden 5 tanesi komünist, 5 tanesi ise anti-komünistmiş. Komünist olarak gelenler bü-

yük bir hayal kırıklığına uğramışlar ve "bu ülkede artık 1 saat bile kalamayız, dönmek istiyoruz" demişler. Anti-komünist gençler, "biz bugüne kadar aldatılmışız, bilemediğimiz gerçeklerle karşılaştık, biraz daha kalıp bu gerçekleri görmek istiyoruz" demişler. Hatta anlatıldığına göre, bu gençler arasındaki tartışmayı uzlaştırma görevi de bizim Nâzım Hikmet'e düşmüş. Nâzım Hikmet bu iki genç grubunu anlaştırıp, seyahat programlarını sonuna kadar sürdürmelerini sağlamış. Sovyetler Birliği'ni dışarıdan değerlendirenlerin böyle bir duruma düşmeleri kaçınılmaz.

Sovyetler Birliği'nde bugün, halktan insanların kendi gerçeklerine ve dünya gerçeğine bakışlarının, bizim açımızdan son derece şaşırtıcı olduğunu söyleyebilirim. Özellikle, 8 gün Moskova'da geçen zamanın sağladığı gözlemlerin ışığında bunu söyleyebilirim. Bu gözlemlerimin de teyid ettiği, Sovyet halkına dair bir izlenimim var. Sovyet halkının bugün içinde bulunduğu durum, bana, II. Dünya Savaşı sonrasında Missouri Zırhlısının İstanbul'u ziyaret ettiği günlerin atmosferini hatırlatıyor. O günlerdeki Amerika hayranlığını, Batı hayranlığını çağrıştıracak ölçüde bir başka uca uçuş gözlemledim. Belki basit ama önemli göstergeler olduğunu düşünüyorum. Mesela bir Mc Donalds hamburgercisinin kapısında 2 km'ye varan bir kuyruğun bulunması veya Penguen dondurmalarının satıldığı yerde aynı büyüklükte bir kuyruğun bulunması, bana son derece anlamlı görünüyor. Batıyla ilgili büyük bir hayranlık ve Batıya karşı bir uçtan bir uca uçmak anlamında bir eğilim gözlemlediğimi söyleyebilirim.

Şunu vurgulamakta yarar görüyorum: Batı homojen bir olgu değil. Batı bir çok şeyin kaynağı; Marksizm'in de kaynağı, sosyalizmin de kaynağı; özgürlük düşüncesinin de kaynağı; faşizmin de, emperyalizmin de kaynağı. Sovyet ve Doğu Avrupa halklarının Batıya yönelişleri hangi doğrultuda acaba? Bu çok önemli. Acaba, sosyalizmin demokratik ve özgürlükçü yanının hayata geçirilememiş olmasından duyulan bir eksikliğin etkisiyle mi Batının penceresine böylesine üşüşülmüş? Bu konuda pek iyimser olmadığımı söyleyebilirim.

Belki de Batılı gözlemcileıin Sovyet toplumunun bugünkü halini böyle bir iyimserliğe imkan vermeyecek biçimde takdim ettiklerini söylemek mümkün. Bugün Sovyetlerde olan bitenler, Kremlin'in simgelediği otoriter bir yönetimin karşıtı olarak hippicilik, uyuşturucu madde tutkunluğu biçiminde tezahür eden bir gidiş gibi takdim ediliyor. Maalesef bunun dışındaki gerçekleri yakalamamız zor görünüyor. Yani söz konusu Batıya açılış, sosyalizmin demokratik ve özgürlükçü yanının görülmesi sonucu, işçi sınıfının, emekçi kitlelerinin bu yoldaki kazanımlarından esinlenerek bu yöndeki eksikliklerin giderilmesi, demokratik ve özgürlükçü açıdan bazı kazanımlar elde etmekten çok başka unsurlar da içeriyor. Daha çok, işaret etmek istediğim gibi, yüzeysel, tüketim patlaması anlamına gelen bir gidiş sözkonusudur. Bu, hayatın başka alanlarında da kendisini gösteriyor. Mesela din konusundaki yaklaşım da böyle. Bugün Batıda, başka bir katolik toplumda en ufak bir yankı uyandırması mümkün olmayan dinsel tezahürler, Polonya'nın altını üstüne geti-

rebiliyor. Örneğin, bugünkü Papa, Avusturya'ya gittiği zaman televizyonda 20.yy'ın en büyük şovmeni diye hafife alınabilmiş, alay konusu edilebilmiştir. Ama, Papa Polonya'ya gittiğinde Hz. İsa gelmiş gibi yer yerinden oynayabilmiştir. Acaba bunun nedenleri nelerdir?

Sovyetler Birliği'ne gidişimden önce yapılan bir açık oturumda şunu söylemiştim: Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa toplumlarındaki insanlar, alternatif düşüncelere karşı, anti-komünist, anti-sosyalist düşüncelere karşı bağışıklıktan yoksundurlar. Çünkü, sosyalizmi, komünizmi, alternatif düşüncelerin ifade olanağı olmayan bir ortamda benimsemişlerdir. Her zaman olduğu gibi, oralarda da, alternatifine ifade olanağı tanımaksızın bazı düşünceleri, insanlara, halka benimsettiğini zannedenler yanılmışlardır. Çünkü bu benimseme ve benimsetme, sahte ve yüzeyseldir. İlk fırsatta iskambil kağıdından şatolar gibi yıkılmaları mümkün olmaktadır. Zannediyorum sorunun kaynağı, geniş ölçüde budur.

Nitekim, benim bu gözlemimin, bu benzetmemin, Sovyetler Birliği'nde karşılaştığımız bir bilim adamı tarafından da, başka bir benzetmeyle teyid edildiğine tanık oldum. Sovyet bilim adamı, Sovyetler Birliği'nde ve genel olarak Doğu Avrupa'da gerçekleştirilen rejimlerin zaafları olarak "bizim sosyalizmimiz serada gerçeleştirilmiş bir sosyalizmdir; doğal koşullarla karşılaştığı ilk andan zaaf alametleri göstermiştir" dedi. Benim gözlemimin bir başka açıdan doğrulanması anlamına gelen bu sözleri bir hayli anlamlı buldum. Yalnız, açılmayla ya da doğal koşullarda bir sosyalizm üretmeyle ne kastedildiği konusunda da herkesin farklı şeyler düşündüğünü söyleyebilirim. Çoğu zaman, kastedilen ve eksikliği hissedilenin demokrasi ve özgürlük olmadığı; buna karşılık pazar koşullarına teslim olmanın ve uluslararası kapitalizmle içli dışlı olmanın açıkça ifade edilen veya ifade edilmeyen bir çözüm olarak zihinlerde yattığını da söylemek mümkün.

Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa toplumlarında bugüne kadar gerçekleştirilmiş rejimlerin eksikliği nedir? Eksikliğin, herhalde, serada büyütülmüş bir mahsülün eksikliği olarak tanımlanmasında pek yanlış yok. Bunda anlaşmak mümkün. Ama, seranın dışından neler taşınmak isteniyor? Bu konuda herkesin aynı şeyi düşündüğünü söylemek yanlış olur. Şunu söyleyebilirim; bugün Sovyetlerde hakim olan düşünce akımları ve hakim olmakta olan düşünce akımları içinde demokrasi, özgürlük, ifade özgürlüğü gibi düşüncelerden ziyade; pazar, uluslararası, rekabetin tahrik ediciliğinden yararlanma gibi kavramlar daha ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Oysa bunlar tamamen ayrı kavramlardır. Özgürlük ve demokrasi ayrı şeydir. Pazar ve rekabet ise tamamen başka şeylerdir.

Pazarı ve rekabeti özgürlük ve demokrasinin önkoşulu veya tabanı olarak sunma, bizim çok yakından bildiğimiz bir bakış açısının bir ürünüdür. Sayın Özal'ın da özellikle son günlerde vurguladığının da bu olduğunu, herhalde dikkatlerden kaçmamıştır. Israrla demokrasinin ve özgürlüklerin ancak serbest piyasa mekanizması ve rekabet ortamı üzerinde temelleneceğini ifade etmektedir. Oysa bunun yanlışlığını görmek için fazla kuramsal açıklamalara gerek olmadığını düşünüyorum. Şili'de mezarlıklara kadar herşeyi özel sek-

töre devretmiş bir ekonomik yapılanmanın üzerine, çağımızın en koyu diktatörlüğünün kurulabilmiş olması, bunu çok iyi anlatmaktadır. Belki o kadar uzağa gitmeye bile gerek yok; Sayın Özal'ın temsilcisi olduğu ekonomik düşüncenin ayrılmaz üstyapısının 12 Eylül olduğu, 24 Ocak'la 12 Eylül'ün birbirini bütünleyen iki unsur olduğunu artık bir çok iyi anlamış bulunuyoruz. Demek ki, pazar ve rekabetin üstyapısı, kaçınılmaz olarak demokrasi değildir. Bu konudaki açıklık yokluğu; Sovyetlerde bugün hakim olan düşüncelerde de kendisini göstermektedir.

Burada bir noktanın daha vurgulanması gerekiyor:Gerçek seçim; yapılması gereken seçim; serbest piyasa ekonomisi ile devlet tekeli arasında değildir. Kasıtlı olarak, sanki tercih bu ikisi arasındaymış gibi sunulmaktadır. Oysa, serbest piyasa ekonomisi gerçek hayatta mevcut değildir. Adam Smith'in kitaplarında, belki mevcut olmuştur. Ama, gerçek hayatta hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Gerçekte tercih, özel tekellerin hakim olduğu bir ekonomi ile devlet tekelinin hakim olduğu bir ekonomi arasındadır. Tercihte ağır basması gereken unsur da bunlardan hangisinin demokratikleşmeye elverişli bir ortam sağlayabileceğidir. Herhalde, demokratiklik gereği ile bağdaştırılması asla mümkün olmayan;kâr güdüsüne göre yönlenen özel tekellerin hakim olduğu bir dünyadan, çeşitli endüstriyel demokrasi, yönetime katılım, ekonomik demokrasi gibi gelişmelerle başka çehreye büründürülmesi mümkün olan devlet mülkiyetinin, daha doğrusu kamusal mülkiyete dönüştürülmesi mümkün olan devlet mülkiyetinin arasındaki tercihi bu perspektif çerçevesinde yapmak söz konusudur. Oysa, bugün, Sovyetlerde karşılaştığımız bilim adamlarının çoğunda devlet mülkiyetinin demokratikleştirilmesi, dolayısıyla bunun toplumsal mülkiyete dönüştürülmesi ve genel olarak bir demokrasinin temeli olabilecek bir yapılanmaya kavuşturulması gibi kavramların pek gündemde olmadığı izlenimine varmış bulunuyorum. Demokratikleşme denildiğinde, bugün Sovyetler Birliği'nde çoğunlukla düşünülen, kapıların Batıya açılması ve ekonominin pazar ağırlıklı olması anlaşılmaktadır ki, bu da bugün dünyada çok yoğun ve yaygın bir kampanya halinde sürdürülmekte olan neo-liberal karşı devrimin etkilerinin, Sovyetleri bile ne kadar yoğun biçimde kapsamı içine aldığı gözlemini haklı çıkarmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde bizim karşılaştığımız bilim adamlarının, iktisatçıların en çok yakındıkları konulardan bir tanesi; üretimin talebe göre dengede olamaması ve bu dengesizliğin hem nicel hem de niteliksel olarak ortaya çıkmış olması. Yani, talebi karşılayacak miktarda üretim yapılamadığı gibi, Sovyetler insanının veya genel olarak insanların gereksinimini, zevkini tatmin edecek nitelikte üretim yapılamadığı yakınması ortaya atılmaktadır. Buna çözüm olarak da, gene pazar ekonomisi gösterilmektedir. Yani pazarı meşrulaştırmak; özel teşebbüse yeşil ışık yakmak anlamında bir ekonomik dönüşümü haklı göstermek için ileri sürülen ekonomik argümanlardan birisi de budur. Tüketici niteliksel olarak tercihlerine uymayan malları reddetmektedir. Tüketicinin daha çok hakim olacağı bir ekonomik işleyiş kurulabilirse, düşük nitelikli malların üre-

tilmesi mümkün olmayacak; daha nitelikli mallar üretilecektir. Bunu sağlayacak mekanizma olarak da yine pazar ortaya sürülmektedir. Burada içine düşülen yanlış şudur; sanki pazarda tüketicinin gerçekten hakim olduğu; pazarın efendisinin tüketici olduğu gibi 19. yy'a ait varsayımlardan söz edilmektedir. Oysa, pazarda üretimi de belirleyen büyük tekellerdir. Bu tür çözümler ortaya atılırken hiçbir zaman üretimin demokratikleştirilmesi ve üretimin insana, çalışana, üreticiye yabancılaşmasına yol açan mekanizmaların ortadan kaldırılması akla gelmemektedir. Bu nasıl sağlanabilir? Bu, halktan kopuk, bürokratik bir plan mekanizması yerine;halkın geniş katılımına imkan veren demokratik bir plan mekanizmasının oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Oysa, gündemde olan bu değildir. Katılımcı mekanizmalara yer veren çözümler, en azından pazar kadar ağırlıklı bir biçimde gündemde değildir. Üretim sürecine çalışanların katılması, devletin ve devlet işletmelerinin işleyişine çalışanların örgütlü olarak müdahalesi, yeterince ağırlıklı bir biçimde gündemde değildir. Bu sorunlar, Sovyet devletinin kuruluş aşamalarında çok ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Lenin'in bu konuda ayrıntılı görüşleri vardır. Bu, bizi sendikaların Sovyet toplumundaki ve sosyalist toplumdaki yeri ne olmalıdır? sorusuna getirmektedir.

Sosyalist toplumda sendikaların yeri nedir sorusu, Sovyet devletinin kuruluş yıllarında önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Bu konuda ortaya atılan görüşlerden bir tanesi "işçi muhalefeti" denilen grubun görüşüdür. Bunlar, partiye gerek olmayacağı, bundan böyle sendikaların parti görevini de üstlenerek devlet yönetiminin ana örgütleri haline gelmeleri doğrultusundadır. Bu görüş, ideolojiler yelpazesinde "liberal komünizm" denilen ve anarko-sendikalizme yakın bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun karşısındaki bir diğer uç görüş; Trotsky'nin veya Trotsky'nin de dahil olduğu grubun ortaya attığı görüştür. Bunlar da, artık proletarya devletinin kurulduğu, dolayısıyla, sendikalara gerek olmadığı, sendikaların üretimi artırma gibi işlevlerle donatılmış kuruluşlar haline dönüştürülmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Lenin bunlardan ikisine de karşı çıkmıştır. "İşçi Muhalefeti"nin görüşüne, bu kritik dönemde işçi sınıfını partisinden yoksun bırakarak zayıflatacağı için karşı çıkmış, bu görüşü devletin sendikalaştırılması olarak nitelendirilmiştir. Diğer taraftan, Lenin, Trotsky'nin dahil olduğu grubun görüşünü de sendikaların devletleştirilmesi olarak gördüğü için karşı çıkmıştı. Devletten bağımsız özgür sendikalara, sosyalist devletin uzunca bir aşamasında da gerek olduğu görüşünü savunmuştur. Bu gerçekliği de, devletin bürokratik yapılaşmaya karşı korunması ve bürokratik devlet aygıtı tarafından işçi sınıfının korunması gerekliliği olarak ifade etmiştir. Burada kapitalist topluma özgü sınıf çatışması söz konusu değildir. Yine de işçileri ve devleti korumak için sendikalara ihtiyaç vardır. Bu sendikalar bürokratik yozlaşmaya karşı mücadele ederek çalışanların çıkarlarını koruyacaklardır.

Konuya bu açıdan yaklaştığımızda, günümüz Sovyet ve Doğu Avrupa toplumlarındaki bağımsız sendikacılık girişimlerini sosyalizm dışında veya sosyalizme karşı bir gelişme olarak nitelendirmemek

gerekir. Bu bizi sadece sendikalar açısından değil, genelde her türlü özgürlükçülük ve çoğulculuk anlamındaki gelişmelerin sosyalizmin genel ilkeleriyle çelişen bir durum olmadığı yargısına götürüyor. Bunu kuramsal planda kanıtlayabilmemize yardımcı olacak, Marksizmin klasiklerinin ortaya koyduğu çeşitli görüşler vardır. Örneğin, Marx ve Engels, Paris Komünü'nü geleceğin toplumunun bir prototipi olarak karşılaşmışlardır. Paris Komünü her türlü göreve seçimle gelinip seçimle gidilen çoğulcu siyasal yapılanmaya olanak tanıyan bir topluluktur. Keza, Marx'ın hayatının son yıllarında **Chicago Tribune** gazetesinin muhabiriyle yaptığı mülakatta gelecek sosyalist toplumla ilgili betimlemesi, hiçbir tereddüte yer bırakmayacak bir şekilde, çoğulcu, demokratik, özgürlükçü ve her türlü iktidar yapılanmasının seçime dayalı olduğu bir toplum modeli ortaya çıkarır. Özetlemek gerekirse, özgür sendikacılık hareketi de dahil olmak üzere demokratikleşme ve özgürlüklerin sınırlarının genişletilmesi anlamındaki her türlü gelişmeyi Marksizmin dışında, onun ilkelerine karşı gelişmeler olarak yorumlamak mümkün değildir. Asıl önemli olan nokta; demokratikleşme ve özgürlüklerin sınırlarının genişletilebilmesi tanımlaması arkasında, Batı kapitalizminin en geçersiz kategori ve kurumlarının benimsenmesi, bir moda olarak hakimiyet kazanması tehlikesidir.

Herşeyden önce, Sovyetlerde başlamış olan sürecin, uluslararası alanda bir detant dönemini başlatmış olması;soğuk savaşı tereddütsüz bir biçimde sona erdirmiş olması son derece olumludur. Özellikle, bizim ülkemiz açısından çok umut verici koşullar ortaya çıkartmıştır diyebilirim. Çünkü, Doğu Bloku ve Sovyetler'in dışındaki sol, sosyalist oluşumlar, işçi hareketinin gelişimi, bu soğuk savaştan büyük zararlar görmüştür. Soğuk savaş Batı işçi hareketine, Batı sol ve sosyalist hareketine çok pahalıya malolmuştur. Bu nedenle, Batı toplumlarında ve Üçüncü dünya mevcut sol, sosyalist ve işçi hareketlerinin bundan böyle ödeyecekleri bir fiyat, taşıyacakları bir yükün bulunmaması kendileri açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

Sovyet ve Doğu Avrupa toplumlarına ilişkin şunu söyleyebilirim: Günümüz Doğu ve Batı toplumlarında geçmişin her türlü olumsuzluğunu Stalin'e, Stalin'in kişiliğine bağlama gibi bir eğilim söz konusudur. Halbuki, Stalin bir sonuçtur. Acaba Stalinizm neyin sonucudur? Bunu iyi değerlendirmek lazım. Sanıyorum Stalinizm'in varlık nedenini anlayabilmek için genel olarak dünya gerçeğini ve sosyalist toplumların kuşatılmışlığı gerçeğini gözden uzak tutmamak gerekir.

Stalin'i anlayabilmek için bir başka uçtaki bir başka sosyalist liderin uğradığı sonucu, başına gelenleri hatırlamamız gerekecektir. O da Salvador Allende'dir. Salvador Allende, Stalin'in aksine seçimle işbaşına gelmiştir. İktidarda bulunduğu sürede de demokrasi ve özgürlük ilkelerinden en ufak bir taviz vermemiştir. Kendi oluşturduğu bu özgürlükçü ve demokratik ortam içerisinde (artık bütün dünya bilmektedir ki) çok-uluslu şirketlerin, Amerikan gizli örgütlerinin akla hayale gelmeyecek manevraları, komploları sonucunda Allende devrilmiş ve öldürülmüştür.

Bu durumda günümüz dünyasına ilişkin şöyle bir şey dersek, karamsar değil gerçekçi bir tablo çizmiş oluruz. Sosyalist liderler iki tercihle karşı karşıya bulunmaktadırlar: Ya Allende gibi sonuna kadar özgürlükçü ve demokrat olacaklar ve sonunda bir emperyalist komplonun sonucunda devrilecekler; veya Stalin gibi yasakçı, despotik bir yönetim kuracaklardır. Stalin gerçeğini bu çerçeveden bağımsız olarak görmek mümkün değildir.

Dolayısıyla sosyalizmin geleceği, sosyalizmin bugün içinde bulunduğu durumdan farklı bir konuma nasıl gelecektir konusu, yalnızca Sovyetler'in ve Sovyet toplumunun sorunu değildir. Bütünüyle dünyanın sorunudur. Bütünüyle dünyaya ve insanlığa ait olan bu sorunun çözümünde Batı işçi hareketlerinin, Batı Avrupa işçi hareketlerinin büyük sorumluluğu vardır. Doğu-Batı arasındaki duvarların kalkması, gerginliğin azalması, Batı işçi hareketinin mücadele ortamı açısından da olumlu koşullar doğurabilir. ❑

Murat Belge

Konuşulanları izlerken, benzer şeyler kafamdan geçtiği için Metin Çulhaoğlu'nun dedikleriyle hem konular olarak hem de bir çok yaklaşımında yakınlık hissettim.

Sovyetler Birliği'nde herşeyin en ince noktasına kadar düşünülüp, ona göre bir program yapılıp bunun uygulamaya sokulduğu görüşüne ben de katılmıyorum. Büyük ölçüde kendiliğinden sürüklendi gibi geliyor. Bir takım çok temel açmazların saptandığına ben de katılırım. Ama o açmazları düzeltmek için bir takım şeyleri harekete geçirirken, o zamana kadar Gorbaçov ve ekibinin düşünmedikleri bir çok sorun ortaya çıktı. Bir zaman sonra, bence Gorbaçov ve partide birlikte olduğu ekip, olayları yönlendirmekten uzaktaydılar. Büyük ölçüde, olaylar onları yönlendirmeye başladı.

Çok soyut bir şey söylemek gerekirse, Gorbaçov'da, başından beri bir ekonomik "decentralizasyon"a doğru bir gidiş vardı. Sanıyorum en çok düşündüğü konulardan biri de buydu. Ama politik bir "decentralizasyon"u eşit derecede istemiyordu. Zaten, sanıyorum, sorun da hep buydu. Bunu yıllar önce de tartışıyorduk. Ekonomik "decentralizasyon" başlatıldığı zaman politik olarak devamı da gelir. Klasik parti yapısıyla da bu sorun çözümlenemez.

Bir de Gorbaçov'un, 1980'lerin başında oldukça basit bir şeması vardı zannediyorum. Üretimin artmasını istiyordu. Üretimin artma kanalları tıkanmış görünüyordu. Yine, M. Çulhaoğlu'nun dediği gibi, daha önceki yıllarda Sovyetlerle Batı kapitalist dünyası arasındaki mesafe bu kadar açık değildi. Batıdaki üretim tekniklerinde bir takım değişiklikler, özellikle bilgisayar kullanımı vb. gelişince, uçurum genişlemeye başladı. O zaman Gorbaçov, kuvvetli bir merkezi ideoloji çevresinde örgütlenmiş bir toplum yapısında ideolojilerde bir çoğullaşma ve o anlamda da bir zenginleşme sağlanamayınca tek renkli toplum yapısında bu yeni üretim teknolojisini kavrayabilecek, uygulayabileek eleman yetiştirmek son derece zorlaşıyor. Fazla standardize, insiyatifsiz insan tipleri ortaya çıkıyor. O bi-

reysel rekabeti son derece kamçılayan Batının sistemi burada bir avantaj sağlayabiliyor. Onun için aydın kesimi üzerindeki kısıtlamayı ortadan kaldırmayı planladı Gorbaçov. Daha üretken, kafaca üretken bireyler yetişebilmesi için. İşçilere de bunun karşılığında belli bir compensation olarak da çok reel şeyler de vaat etmiyordu. Rüşvet gibi toplumu çok fazla tedirgin eden, çok da ayan beyan ortaya çıkmış bir takım kötülükleri ortadan kaldırmak gibi bence bir hayli basit denebilecek bir şemayla işe girişti. Fakat bu bir çeşit pandora kutusu haline geldi. O kutudan neler çıkacağını, sanıyorum Gorbaçov da çok fazla tahmin edemiyordu. Çünkü yine dediğim bu kuvvetli merkezi ideolojiyi, resmi ideolojiyi bir çeşit tek kabul edilebilir gerçeklik haline getirmiş herhangi bir toplum yapısı zamanla saydamlığını kaybediyor. Dolayısıyla, yönetimin başında olan, bütün bilgilere sahip olan kişi de aslında o toplumda fiilen nelerin yürümekte olduğunu çok fazla göremiyor. Çünkü herşey gizli, saklı, başka türlü bir karaktere bürünüyor. Nitekim, bunlar sosyalizmi sosyalizm olarak geliştirecek, zenginleştirecek bir takım sonuçlar doğuracak yerde, bir yandan muhalefet hareketi olarak dinci, milliyetçi, ırkçı ve çoktan beri teorik olarak ortadan kalkmış olduğunu varsaydığımız olguları ortaya çıkardı. Bir yandan da bu reformu yapmaya çalışan partide de sosyalizmin kapitalizmden medet umduğu tavırlar gelişti.

Bütün bunlara "kapitalizm üretici güçleri durdurur; sosyalizm üretici güçleri geliştirir" tezi üzerine birşeyler eklemek istiyorum. Biz bu tezi, Marksistler olarak kendimizi bildik bileli söyledik. Ama şimdi yaşanan olay, bunun pek doğru olmadığını gösteriyor. "Bu kötü sosyalizmdi daha iyi sosyalizm yapılsaydı, üretici güçler gelişebilirdi" görüşüne de pek fazla katılmıyorum. Bu kadar da basit olduğunu sanmıyorum. Acaba üretici güçleri geliştirmekle sosyalizm eşitlemesinde bir sakatlık var mı? Sosyalizmin insanlara getirmesini beklediğimiz en büyük, en temel iyilik bu mudur? Yoksa sosyalizm insana öyle bazı şeyler getirmelidir ki, onların bir dolaylı sonucu olarak üretimde başka türlü bir gelişme, zenginleşme olur mu diye mi bakmak gerekir? Tüm bunlar, gözü kapalı, cevabını henüz bilmediğimiz ama olayların düşündürdüğü bazı sorular.

Yukarda bahsettiğimiz sürüklenme olayı içinde Sovyetlerin ve Doğu Avrupa ülkelerinin bundan sonra gidebileceği yerler konusunda da Metin Çulhaoğlu'na yakın düşünüyorum. Önce Doğu Avrupa'dan başlarsam; orada yaşayanlar, sosyalizmin kuruluş aşamalarında yaşananlardan ötürü sosyalizmi bir çeşit öcü, başlarına gelen her felaketin sorumlusu haline getirdiler. Büyük kalabalıklar bunu yaptılar. Bu bence bir yanılsama. Ama insanlar da bu ideolojileri ve yanılsamaları yaşıyorlar. Ve yanılsama olduğunun bilincinde olmadan da içtenlikle yanılsamaya inanıyorlar. Bunun da belki en geçerli yolu yaşayıp öğrenmek. Şimdi birçok Doğu Avrupa ülkesi kapitalizmin umdukları sihirli bir çözüm olmadığını yaşayarak öğrenmek durumunda. Bunada Çekoslovakya gibi, daha sosyalist olmadan önce iyi kötü bir sağlam yapı ve merkezi yapı ve hem de ona uygun bir kültür geliştirmiş ülkeler daha şanslı bir durumda olabilirler. Doğu Almanya Batı Almanya birleşmesi ayrı bir konu olmak-

la birlikte mesela Polonya'ya bakınca insanın tüyleri ürperiyor. Bugünün ortamında orada yaşayanlar sanıyorum bir tek Türklerle kıyaslanabilirler. Berlin'de bir Polonya pazarı var. Hindistan'a kadar dolaşıp alıyor, satıyorlar. İnanılmaz bir faaliyet ve bunun sonunda burjuvalaşma anlamında neler çıkar. Romanya'yı da bir başka felaket olarak değerlendiriyorum. Sovyetlerde de bir dağılma pek uzak bir olasılık gibi gelmiyor. Belki, Ukrayna Rusya ve Doğuya doğru uzayabilir. Bu tabii, Türkiye'yi çok tatsız bir şekilde ilgilendiren bir sorun olarak ortaya çıkabilir. Oradaki Türklerin şu ana kadar sesleri pek fazla duyulmuyor. Azerbaycan'da bazı şeyler duyduk. Ama bu, bizde de "soydaş" ideolojisiyle birleştiği zaman neler getirir? Bunları düşünmek de bana bir hayli karanlık geliyor.

1976'da Sovyetler'de 15-20 gün kalmıştım. Taşkent'te ve Buhara'da dolaştım. Özbekler, Türkmenler, Kırgızları da gördüm. Oradaki "soydaş"larımız da buradaki "soydaşlarımızdan" kültürel gelişkinlik açısından pek farklı değil. İkisi birarada dehşetengiz şeyler da çıkabilir.

Bütün bunlardan ve Nail Satlıgan'ın söylediklerinden kafamda bir soru işareti vardı. Söyleyeceklerimi buna bağlamak istiyorum. Nail, 60'ların sonlarında başlayan 70'lerde devam eden "Sovyetler Birliği nedir?" tartışmasını netledi. Trotsky'nin tezine değindi ve bunlar da tartışılmıştır dedi. Orada hatırladığım Maprakovsky diye bir isim. Böyle birisi var mı bilemiyorum. Çünkü rivayete göre de Macaristan'da yaşayan iki kişinin, yazdıkları metinlere koydukları takma isim. Tam bilemiyorum. Yalnız onlar şunu söylüyorlardı; "Sovyetik toplumları tanımlamaya çalışırken, bize en büyük kötülüğü Trotsky yaptı", çünkü Nail Satlıgan'ın dediği gibi bir "geçiş toplumu dediler. Yani, bunun bir takım temel sosyalist yapıları kurulmuş ama sosyalizme de tam geçmemiş, kapitalizmden kalan güçler de var. O da böyle bir sonuç doğuruyor. Dolayısıyla bu toplumlar şu kadarıyla mı kapitalist, bu kadarıyla mı sosyalist, sosyalizme şu kadar metre mi yaklaşmış, kapitalizmden bu kadar metre mi uzaklaşmış diye analiz edip tartışmak zorunda kaldık. Asıl gerçeği göremedik" diyordu bu tez. Asıl gerçek onlara göre, bunun ne kapitalizm, ne sosyalizm, bunun dışında oluşmuş kendi kurumlarını da iyi kötü üretmiş bir yeni üretim tarzı olduğu teziydi. O sıralar ben bu teze benim sorularımı çözer gözüyle bakmamıştım. Bu kişiler doğruyu görmüşler diye yorumlamamıştım. Onun için şimdi de biraz kafamda bulanık. Ama Nail Satlıgan'ın aktardığı o tartışma içersinde bu teze tekrar dönüp bakmanın belki yararı olabilir. Çünkü geçiş toplumu da kafamın çok yatmadığı bir tez. Çünkü bir türlü geçişi olmayan bir durum var. Geçiş toplumu gibi bir kavram, teorik bir analizle insanın işine yarayan, bir takım şeyleri çözmesine yardımcı olan bir kavram olur. Ama, bu geçiş dediğimiz olay 1917'de başlamış. Ve bugün 1990'dayız. O geçiş olmuyor fakat 70 yıldır bir hayat yaşanıyor. Yaşanan hayat de her zaman her düzeyde bir şeyler üretecektir. Dolayısıyla o yeni üretilen nedir? O yeni üretileni gerçekten sosyalizmle, kapitalizmle ya da birinden öbürüne geçişle açıklayabilir miyiz? Nitekim, Satlıgan'ın dediği "bürokrasi kapitalizmi getirebilir, proletarya kapitalizmi yıkıp sosyalizme geçişi sağ-

layabilir" varsayımları çerçevesinde de bir geçi ortada yok. Yani bugün bir değişiklik oldu ama öyle de olmadı. Bürokrasinin büyük ölçüde dışında kalan kesimler tarafından kapitalizm getirildi gibi bir biçim ortaya çıktı. Yani değişiklik hesaba kitaba tam olarak sığmıyor. Tüm bu olanları da, sonuçta sosyalizmin hakettiğini hiç sanmıyorum. Ama bu da oldu.

Belki edebi bir metafor ama, son olarak şunu söyleyeceğim; hep bilirsiniz, birisine bir çeviri verirsiniz sonra çeviriyi alıp bir başkasına kontrol ettirirsiniz. Eğer o çeviri çok kötüyse yüzde 90, o kontrolü yapan adam "şunu keşke ben çevirseydim" der. Kötü yapılmış bir çeviriyi düzeltmek, kitabı baştan çevirmekten çok daha zor bir olaydır. Sanıyorum onlarca yıllık bir sosyalizm deneyini, sonunda, kötü yapılmış bir çeviriye benzetebiliriz. Şimdi onu alıp üzerinde kontrol yapıp, düzeltme yapmak, bütün bu deneyi yaşamış insanlar için son derece zor. Çünkü bütün o kontr ideolojiler üremiş, bir yandan da Romanya'da iktidar devrilip, filmlerde dondurulmuş olan o etki ortadan kalkınca da aynı ayağı havada kalmış birinin aynı adımı atarak yola devam etmesini andırır biçimde, buzdolabında donmuş gibi, Köylü partisinin ortaya çıkması gibi. En son İngiltere'ye gittiğimde bir Rus tarih öğrencisiyle karşılaştım. Kısa bir iş için İngiltere'ye gelmiş. Ve bana Romanof'ların aslında ne kadar demokratik olduğunu anlattı. "Ne kadar Çarlık denilse de halk arasında o zamanlar demokrasi vardı" dedi. Ben "serflikle mi beraber" diye sordum. Yanıt vermedi ingilizce anlamamış göründü. Böyle garip, donmuş, hem de böyle biçim değiştirmeden kalmış olgular var. Onun için sosyalizmi hiç yaşamamış toplumlarda sosyalizm daha şanslı. Onlarda da bir sürü sorun var. Ama bu toplumlar şimdiden tahmin edilmesi zor yeni büyük acılar yaşayacaklar. Bu sefer de kapitalizmle kendilerini kandırmak çabasındalar. N. Satlıgan'ın sözettiği gibi bütün bu olanlar kapitalizme büyük taarruz olanakları sağlıyor. Bunlar da sanıyorum yavaş yavaş başlıyor. Yavaş yavaş örgütleniyor, kendine felsefi boyutlar edinmeye çalışıyor. Dünyada birtakım ipuçları gerekiyor. İşte yeni baştan çok daha geniş, çok daha esnek, alıştığımız sevdiğimiz şeylerin ne kadarını kurtarırız mantığıyla değil de önümüzdeki işin zorluğunu, gereklerini yapacak yenilikler lazım. İnsanlığı, dünyayı yeniden tanımlamamız lazım. Çok da yeniden değil. Çünkü ortada bir sürü şey var. Ama yeni bir sistemleştirme gerekli gibi geliyor. ❑

Tevfik Çavdar

Ben de kötümser olmak istemiyorum. Bu konuda bize büyük bir pratiği sağlayacak, belki kendi görüşlerimizi yeniden gözden geçirtecek bir deneyimin Temmuz ayından itibaren Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinde yaşanacağı kanısındayım. Bu Mark'ların birleştirilmesiyle, sosyal güvenlik sorunlarıyla şimdiden yaşanıyor. Doğu Alman işçilerinin kendileri sınır kapatmaya gittiler. Bunlar, bu birleşmede geçecek olan olaylar belki de yeni umutları gündeme getirecek. Onun için ben onu da izlemekten yanayım.

Şu anda da kötümser olmak istemiyorum.

Yusuf Işık

Bir kaç düşünce sıralamak istiyorum: Marksizm, Marks'ın üretimi tahliliyle gelişen bir bilim. Ondan sonraki ideolojinin oluşumunda da bu tahlil çok önemli bir yer tuttu. Bugün üretimin yapılış şeklinde çok önemli değişiklikler oldu. Bunda bilimsel-teknolojik devrimin çok önemli etkileri olduğunu söylüyoruz. Ama, belki de tüm tahlili değiştirebilecek kadar önemli değişiklikler oldu. Belki de tahlillerimize belki, kökünden bu unsurun girmesi gerekecek. O zaman belki farklı bir tablo ortaya çıkacak.

İkincisi işçi sınıfının iktidarını tartıştık. Burada hepimiz biliyoruz ki, işçi sınıfının niteliğinde bazı değişiklikler oldu. Artık sadece kol emeği çoğunlukta değil. Bu bilinen bir şey. Ama bunun iktidar mücadelesi ve bu konuların tahlilinde önemli yansımaları olmak zorunda. Düşünsel aktivitenin üretimde çok önemli bir payının olmaya başlaması iktidar mücadelesinde, iktidar tanımlamalarında da çok önemli değişiklikler getiriyor. Bazen de işçi sınıfı ve diğerleri denilen ama aslında aynı faaliyeti yapan insanlar karşı karşıya konabiliyorlar.

Üçüncüsü; ideolojik bir boşluk var. Bu çok doğru. Sovyetler Birliği'nde de var, dünyada da. Belki de ideolojiye ve Marksist teorinin bizatihi kendine ayrı bir anlam vermek gerekiyor. Artık hayat çok daha karmaşık. Herşeyi açıklayan, herşeyi kapsayan, kavrayan bir düşünce yeterli olamıyor. Bunu bölerek açıklansın anlamında söylemiyorum. Burada da artık yeni bir gelişme gerekiyor.

Dördüncüsü; bu boşluk kapitalizmde de şu anlamda var; bunu da birinci noktayla birleştirerek söyleyeceğim. Bu da sonunda umutlu bir nokta olacak. Şöyle ki, bilimsel-teknolojik devrim esas itibariyle, bugünkü aşamasına kapitalist ülkelerde ulaştı. Ancak kapitalizmin, bilime dayanma açısından sosyalizmden daha zayıf olduğunu biliyoruz. Sosyalizmin kesin üstün olduğu, belki de en önemli alan bilimle özünde bir çelişki olmadığını beyan etmesi. Bence Marksizmin en önemli özelliği insanlığın ilerlemesini simgelemesi. Onun için çok fazla ayrıntıyla tanımlayamayız bugün sosyalizmi. Ama kapitalizmin bugün vardığı aşamada çok büyük boşluğa girmesi gerekir. Fakat bu zayıflığı bugüne kadar ortaya çıkmadı; bugüne kadarki kazanımları nedeniyle. Sosyalizm bir kriz içinde bulunmakla birlikte, bugün, bilimsel-teknolojik devrimin gerektirdiği düşünce sistematiğini oluşturmaya esas aday düşünce, yeniden tanımlanmış bir sosyalizmdir. Bu sıçramayı yapabilecek olan sosyalizmdir. Belki bugünkü kriz döneminde bu çok iyi ortaya çıkmayabilir. Kapitalizm, belki, o anlamda krizini yaşamadı; geçmiş kazanımlarının meyvalarını topluyor; sosyalizmin krizinin meyvalarını topluyor. Tabii eskisi gibi çatışmalı olmayabilir, kamplar eskisi gibi net ayrılmamış olabilir, karmaşık, başka faktörlerle bu dünya oluşabilir. Ama son olarak ben bu umutlu tonla gözlemimi bitiriyorum.

Aykut Göker

Korkarım, M. Çulhaoğlu'nun Sovyetler Birliği'nde bir kaosun doğabileceği olasılığına ben de katılmak durumundayım. Ama o kaosta kapitalizme dönüşün önünde duran bir setin varolduğunu düşünüyorum. Kafamı kurcalayan soru şu: Sovyet sisteminde, örneğin, kapitalizme dönüşte üretim araçlarının mülkiyeti kime devredilecektir? Bu doğal set nasıl aşılacaktır? Eğer kapitalizme dönüş gibi bir olasılık varsa. Eğer üretim araçlarının mülkiyeti kişilerin elindeyse, ya da birtakım şirketler varsa buna el koyarsınız mülkiyetin biçimi değişir. Fakat bugün Sovyet sistemindeki mülkiyet biçimi nasıl, kimin lehine ve kimler tarafından değiştirilecektir ve sonuçta eğer bir kapitalizme dönüş söz konuysa, bu üretim araçlarının mülkiyeti kime geçecektir. Bu, bana, çok kolay çözülür bir sorun gibi görünmüyor. Kaosu belki daha da derinleştirecektir, ama kapitalizme dönüşte bu olguyu bir doğal engel olarak değerlendiriyorum.

Sinan Sönmez

Benden önce oldukça önemli saptamalar yapıldı. Ben de birkaç saptama yapmak istiyorum. Korkut Boratav'ın değindiği bir noktaya dönüş yapmak istiyorum. K. Boratav'ın "Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin var olduğu" saptamasına katılıyorum. Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde bu olaylar olurken bir gözlemimi aktarmak istiyorum. Yurt dışında bulunduğum sıralarda, kendimi tam anlamıyla bir histeri krizinin içinde buldum. Gerçekten yeni bir Mc Carthyizm mi doğuyor diye düşündüm. Daha önce sosyal demokrat nitelikte olan ya da sosyalistlere daha sıcak bakan yayın organları, düşünürler, bütün bunlar akıl almaz bir saldırgan tavır içindeydiler. "Sosyalizm bitti", "çürümüştür", "zaten bunlar toptan stalinisttir" biçiminde oldukça yoğun suçlamalar vardı. Bizzat bu suçlamalara karşı olan kişiler de savunma durumuna geçtiler. "Hayır biz stalinist değiliz, stalinist parti değiliz" vb gibi. Tam da bu noktada Stalinizm sorunu üzerinde biraz durmak gerekiyor. Bence "sosyalizm, Stalin döneminde oldu mu, olmadı mı" soruları çok önemli. 70 yılı aşan bir süredir yapılan uygulamaya Stalinizm damgası vurmak bence biraz işin kolayına kaçmak gibi oluyor. O tarihsel koşullar içinde Stalin iktidarını ve yaptıklarını değerlendirmek gerekir kanısındayım. Sovyetler Birliği belli bir sanayileşmeyi gerçekleştirdiyse, bu uygulama sonucunda gerçekleşmiştir. Olayı tek boyuta indirgememek gerektiği kanısındayım. Eğer Stalinizm diye bir olay varsa, ki ben böyle düşünüyorum, bunu bu çerçevede düşünmek gerekir. Bu, bence, son derece önemli bir nokta. Tabii başka noktalar da var: Sovyetler Birliği'ndeki merkezi planlamanın ne derecede başarılı olup olmadığı sorusuna konuşmacı arkadaşlar yeterince değindiler. "Ekstansif bir uygulamadan intansif bir sermaye birikimine geçildiği zaman bin tıkanıklık yaşandı" dediler. Burada da bir sorun var diye düşünüyorum: Sovyetler'in ekonomi açısından kapitalist kavramları, kategorileri kullandığı ölçüde bir açmazla karşı karşıya geldiğini düşünüyorum. Örneğin fiyat reformu son de-

rece önemli. Sovyetler Birliği başta olmak üzere diğer ülkelerde çeşitli fiyat sistemlerini uygulamaya çalıştılar. En azından, örneğin Macaristan'da, akademik düzeyde oldukça ilginç modeller geliştirdiler. Ama yürümedi, yürütemediler. Dolayısıyla, benden önce de bir arkadaşımın değindiği gibi, paranın ortadan kaldırılamamış olmasını oldukça önemli görüyorum. Bir sosyalist ekonomi yaratılırken, kapitalist araçlar, kapitalist kategoriler kullanıldığı ölçüde bir açmaza girilmesi söz konusudur diye düşünüyorum. Kaldı ki sovyetik iktisatçıların toplumsal refah fonksiyonları konusunda çalışmalar yaparlarken, çok ilginç bir şekilde neoklasik iktisatçıların kullandığı kavramları kullandıklarını biliyoruz. O kavramları, o araçları kullanarak birtakım sonuçlara ulaşmaya çalışıyorlar. Dolayısıyla oralarda da bazı sıkıntılar olduğunu düşünüyorum.

Galip Yalman

Ben de, kendimce, olayı anlama, kavrama ve sistematize etme açısınan aklıma gelen ya da kafamda yer eden bir iki noktaya değinmek istiyorum.

Tüm dünyada yapıldığı gibi, aslında, birçok şeyi bir arada tartışıyoruz. Bir iki gözlemle başlamak istiyorum. İlhan Tekeli'nin sergilemesinden ortaya çıkan şu: Sovyet ve benzeri ekonomilerin başlangıçlarından bugüne geçen sürecin getirdiği olumsuzluklara çare bulma dürtüsü belki var ama, Sovyet marksistleri ile batılı marksistler arasındaki bir sağırlar diyaloğunun varlığı da ortaya çıkıyor. Teleolojik beşli toplumsal gelişme kategorileştirmelerinin reddedilmesini 1985'lerde düşünüyorsa Sovyet marksistelri ve bunu bir keşifmişcesine ortaya koyuyorlarsa kendi hesaplarına bir olumsuzluğun olduğu oldukça açık. Çünkü bu otuz senedir tartışılan birşey. Bunu somut bir örnek olsun diye veriyorum. Aynı şekilde kapitalizmden sosyalizme geçişin yöntemlerine üzerine de çok zengin bir tartışma var. Tabii ki, batılı marksistlerin de çok büyük handikapı var. Onlar da büyük ölçüde kendi cam kürelerinin içinde tartıştıkları için kendi toplumları ile, siyasi ve toplumsal mücadeleleriyle bağları, yine büyük ölçüde zayıf olduğu için onların da kendi paylarına batıracakları epeyce çuvaldızları var. Ama böyle bir iletişimsizliği saptamak da, bana, çok zorunlu ve çarpıcı görünüyor. Bu bakımdan, "geçiş"in gerek Nail Satlıgan'ın söylediği anlamda, belli bir siyasi iktidar değişikliği ve ona bağlı olarak da üretim araçlarının mülkiyetinde değişikliğin yaşandığı toplumlar gerekse 1960'lardan bu yana bizim gibi toplumların tartıştığı anlamda da önemli çağrışımları olan bir boyutu var.

İkinci olarak da şunu söylemek istiyorum: Hiç de öyle iman tazeleme gereği duyulacak bir dönemde yaşadığımızı düşünmüyorum. Çünkü bundan on yıl, yirmi yıl öncesinde de Sovyet tipi toplumların olumsuz yanları, görmek isteyenler için çok açık ve net olarak ortadaydı. Bastırılsa da, bazılarının hoşuna gitmese de tartışılıyordu. Azınlıkta olmak, çoğunlukta olmak, popüler olup olmamak ise ayrı konular ve yere ve zamana göre değişen olgular. Onun için "güvendiğimiz dağlara kar mı yağdı" anlayışını ben, kişisel olarak hisset-

miyorum. Hissedilmesi için zemin olduğunu da zannetmiyorum. Tam tersine, bastırılarak engellenen birtakım olumsuzluklar bir noktadan sonra düdüklü tencere misali patladılar diye düşünüyorum. Bu restorasyon mudur, değil midir sorusu da çok net bir biçimde kondu. Varsayım olarak şunu söylemek istiyorum: Bundan belki, on ya da yirmi yıl sonra bugünkü dönemi tartışanlar, nasıl ki bizler 19. yy.'ı ya da daha sonrasını ya da "tren 1917'de mi kaçtı, 1921'de mi kaçtı, 1945'de mi kaçtı"yı konuşuyorsak ve farklı olasılıkları konuşuyorsak bugünün sosyalizmden "saptığını", "geriye döndüğünü" düşündüren örneklerin de yirmi yıl sonra çok daha farklı noktalara ulaştığını görebiliriz düşüncesindeyim. Bunun için de nasıl tek yönlü bir sosyalizme geçiş rotası yoksa ve bu anlamda bir restorasyon olalığı varsa, o toplumların yine kendi dinamikleri içinde önemli farklılıklar göstereceklerini düşünüyorum. Hatta, son bir yıldır, en azından, Romanya ve Çekoslavakya'nın bu süreci yaşayış biçimleri ve farklılıkları da bu durumu gösteriyor kanısındayım.

Son olarak bir noktaya daha değinmek istiyorum. Bu da yine bir tartışma noktası. M. Çulhaoğlu buna belli bir yorum içinde değindi. Bunu, bizim gibi birçok toplumun da tartışmak durumunda olduğunu düşünüyorum. Her toplum kendi içinde, kendi geleceği açısından ya da marksistler de kendi toplumlarının geleneği açısından belli şeyler düşünmek zorundalar. Dolayısıyla da, M. Çulhaoğlu'nun, Lucacs bağlamında üstü kapalı olarak geçtiği, yorumunu çok sesli olarak tartışmamız gerektiğini düşünüyorum. O da şu: İktidarı ele geçirme yöntemleri ile iktidarı ele geçirdikten sonraki yöntemler arasında net bir ayrılık olduğunu ve sanki iktidarı ele geçirme yöntemleri, en azından Sovyetler Birliği bağlamında, doğruydu ve adeta oradan genelleyerek, -K. Boratav'ın bir kısım söyledikleriyle de bir koşutluk gösterir gibi de oldu- "iradi müdahale olmadan sosyalizme geçiş olamaz" biçiminde bir yorum getirdi. Bu, bence, tartışılması gerekli bir nokta. Bu tartışmayı çok daha fazla yapmamızı zorunlu görüyorum. 70 yıl öncesinin ya da 19. yy. sonlarının sosyalistlerinin tartışmalarını gündeme alırsak, onlar da kendi geçmişlerindeki bir 70 yıllık gelenek çerçevesinde "başka bir yolu yoktu" diye düşünmüyorlardı. Bu 70 yılın olumluluk ve olumsuzluklarını tartışırken, iktidarın ele geçiriliş yöntemlerinin, sonrasına olan olumlu ve olumsuz etkileri anlamında otopsi masasına yatırmamız gerekir diye düşünüyorum. Onun için de "geçiş yöntemleri demokratik olmamak zorundadır", "demokrasi sonradan gelir" gibi net ayrımlar koyulmaması gerekir kanısındayım. Tersi mutlaka doğrudur da demiyorum, ama onu da açık olarak tartışmak gerekir düşüncesindeyim. Çünkü, yaşanan 70 yılın olumsuzlukları varsa, tartışmanın da gösterdiği gibi, onu 1917'den mi başlatalım, 1921'den, 1930'dan, 1950'lerden mi başlatalım sorunsalı çok önemli. Bu bağlamda, sanırım, İlhan Tekeli, büyük ölçüde, Sovyetler Birliği'ndeki izlenimlerini aktarıyordu. Bana da çok çarpıcı gelen bir noktayı vurgularken şunu söyledi: "1950'ye kadar Sovyet ekonomisi başarılı bulunuyor. Ama Stalin'in Leninizm yorumu eleştiriliyor." Bu nasıl bağdaştırılabiliyor anlayamadım ve kişisel olarak da boş-

lukta kaldım. Kendince bir mantığı olabilir ama bana kendi içinde sorunlu bir yaklaşımı ifade etti. "Ekonomik kazanımları açısından Stalin dönemi kaçınılmazdı" görüşü savunabilir. Bunun belli bir rasyonalizasyonu da olabilir. Ama buradan çıkıp Leninizm yorumu yanlıştı denildiği zaman ne anlama geldiğini, doğrusunu söylemek gerekirse, anlamadım. Dolayısıyla, onun özellikle vurgulamasının da nedenini merak ediyorum. Bugünkü siyasi yapılanma ya da yeniden yapılanma sürecinde -ideolojik yeniden yapılanma olarak da ifade edildi- ne anlama geliyor. Bu anlamda bir prüten Leninizm varsa -Stalin'in iğdiş ettiğinden hariç- onu nasıl ifade ediyorlar? Bu da özellikle iktidarı ele alış ve iktidarı kullanış yöntemlerine nasıl yansıyor? Bu da kafamda soru işareti olarak ortaya çıktı. ❑

Tunç Tayanç

Kafamda cevapsız olan bir takım sorular var. Örneğin, çok karamsar bir havadayız. ama 60'ların sonunda da biz başka şeyleri tartışıyorduk. Dünya da belki onları tartışıyordu; Vietnam vardı; kapitalizm çökmek üzereydi; 68 gençlik olayları vardı; sosyalizm altın günlerini yaşıyordu.

80'lerin sonunda herşey değişmiş olarak karşımıza çıkıyor. 60'ların sonlarında yaşanandan, 70'lerin ortasındaki petrol bunalımından kapitalist sistem kendi payına düşünleri aldı. Kendini hem bilimsel teknolojik olarak hem de ideolojik olarak yeniledi, diye düşünüyorum. Bu politik olarak ABD'de Reagan, İngiltere'de Theatcher'ın uzun süreli olarak iktidarları almaları ile de kendini gösterdi. 70'lerin sonunda sosyalist ülkelerde gördüğümüz uygulamaları da doğrusu biraz iyimser yorumlamak istiyorum. Belki, kendini yenileyip, daha üst düzeyde yeniden oluşacak. Belki 90'ların sonunda farklı şeyleri tartışacağız diye bakmak istiyorum. Ama bunu söylerken bugün Sovyetler Birliği'nde yaşanan değişimlerin geleceğe dönük ve çok kapsamlı olarak düşünülmediğini; çok pragmatik olarak birtakım ekonomik başlangıçtan sonra işin kendi ivmesini kazandığı kanısındayım. Diğer konu da, 70 ve 80'li yıllarda uluslararası kapitalist sistemin, Doğu Avrupa ülkelerine, sistemden koparmak için enjekte ettiği kaynaklar sorunu. Geriye baktığımızda, Sovyetler Birliği'nin, Romanya hariç, diğer Doğu Avrupa ülkelerine % 80-99, hatta Doğu Almanya için % 123 reexport uyguladığını görüyoruz. Bu yolla onların petrol ihtiyaçlarını karşılıyordu. Şimdi ise onları taze parayla ödemelerini istiyor. Böylelikle Sovyetler Birliği, uluslararası sistemden buraya enjekte edilen kaynakları bir şekilde kendisine döndürmek isteğinde gibi görünüyor.

Öte yandan Avrupa Bankasının kurulması söz konusu. Yani, yeni bir Marshall Planı tartışılıyor. Dünya bankası gibi bir Avrupa Bankasının kurulması ve buradan Doğu Avrupa ülkelerine kaynak aktarılması düşünülüyor. Sovyetler Birliği de kurulması düşünülen bu bankadan kredi almayı ve borçlanmayı düşünüyor. Sovyetler'in bu isteğine en sert muhalefet de ABD'den geliyor. ABD, Sovyetler Birliği'nin bu bankaya ne katılmasını ne de borç almasını istemiyor.

Avrupa ülkeleri de, bu durumda Sovyetlerin yanında yer alıyorlar. Böylece, Sovyetlerde yeni bir Marshall Planından yararlanmak düşüncesi içinde ortaya çıkıyorlar. Bu iki kaynaktan gelecek kaynaklarla -yazılanlara göre- Sovyetler Birliği'nin GSMH'da % 40'lık bir artış bekleniyor. Doğu Avrupa'nın durumu, Sovyetler'den daha farklı olmakla birlikte onlar hakkında da kötümser olmak istemiyorum. Ancak olanbitene de çok açık seçik bir yorum getirmek de oldukça güç. ❑

Korkut Boratav

Genel olarak kötümser yorumlara yolaçacak çerçevenin, Türkiye gibi ülkelerde çok geçerli olduğunu zannetmiyorum. Biraz önce Sadun Hoca'nın kayda girmeyen bir lafını tekrarlayarak sözlerime başlamak istiyorum. Sınıf ayrım ve çatışmalarının ve mücadelelerinin çok keskin olduğu kapitalizmin çevre bölgelerinde; yani az gelişmiş ya da orta gelişmiş yörelerinde bu meseleler, esas olarak, entellektüellerin algıladığı sorunlar olarak kalıyor. Ben bunu yakında da gözledim Almanya'daki solcu Türkiyeli insanlar tamamen Sinan Sönmez'in söylediği ruh halinin içinde yaşıyorlar. Başka hiçbir sorunun farkında değiller. Halbuki, bana göre çok çarpıcı birşey. Türkiye'de ne kamuoyu, ne genel siyasi ortam bu meseleyi anti-sosyalist, hatta anti-komünist bir söyleme dönüştüremedi. Egemen çevrelerin dönüştürme gayretine rağmen dönüştüremedi. Bunun arkasında, bana göre, bizim gibi ülkelerin nesnel koşullarından gelen bir zemin ar. Bizim gündemimizde sosyalizm daima olacak. Ama, yakın gelecekte, bir muhalefet hareketi olarak olacak. Ben sosyalizmden başka da bir halk muhalefetini düşünemiyorum. Bunu deneyler gösterdi. Sadece sosyalizmin dışında etkili ve alternatif bir halk muhalefeti bizim ülkemizde ve islam ülkelerinde islamcı akımdır.

Biz, bu durumda, adeta geçmiş 70 yılın sorun ve günahlarının artık tartışılmadığı; sosyalizmin yeni ütopyalarını halk kitlelerine ulaştırmak görevi ile karşı karşıyayız. Onlar bu sorunlarla o kadar ilgili değil. Onlar Yeltsin'in mi Gorbaçov'un mu, Ligaçev'in mi galip geleceği sorunu ile ilgili değiller. Güney Afrika'da uzun birsiyasi mültecilik döneminden sonra ülkeye dönen Güney Afrika Komünist Partisinin lideri George Slowo, geçen gün Soweto'da yaptığı birkitle konuşmasında Mandela'dan ve ANC'nin diğer liderlerinden daha çok alkış alan adam olarak çıktı. Niye böyle? Güney Afrika halkı günlük kitle mücadelesi, sınıf mücadelesi içinde hem de beyaz bir insan olan George Slowo'nun komünist olarak sırtında taşıdığı üniformayı Yeltsin, Gorbaçov ve Ligaçev arasında geçen mücadelelerden ya da Walesa ve Jaruzelski arasındaki ideolojik ayrılıklardan ya da Macaristan'ın sessiz sedasiz kapitalizme teslim olmasından filan ayrı, bunların dışında değerlendiriyor. Bunların da dışında. Biliyor ki kendi sınıf mücadelesi, günlük mücadelesi, içerisinde sosyalizmin bayrağını sallayan hareket O'nun özlemlerine, taleplerine en ziyade yanıt veren hareket olacaktır. Bunu iyimser bir not ola-

rak söylüyorum.

İkinci iyimser olduğum nokta da şu: Yakın dönemde Polonyalı iki iktisatçı ile karşılaştım. Her ikisi de şunu söylediler; "bizim kamu işletmelerini satmay çalışıyorlar ama hiç alan yok. Yabancı sermaye bile gelip almıyor" Bunlar en azından mecburi derselerinde olsa bile Marx'ı okumuş olmaları gerekir. Ama okuduklarından geriye hiçbir şey kalmamış. Yeni kapitalizmin uzun ve sancılı bir evrimle oluşan; sınıflı bir toplumdan yeni sınıfların oluşumuyla gelişen ve yerleşen bir sistem olduğunu unutmuşlar. Kapitalizmin koşulları, diğer arkadaşların da söylediği gibi hemen oluşmuyor. Bu ülkelerde sosyalizm ideolojik ögeleri kaybolmuş durumda. Yani, adeta kapitalist ideoloji üst yapıya yerleşmiş, fakat temelde onu mülkiyet ilişkilerine dönüştürecek nesnel koşullar, sınıf oluşumları yok. Bu arada işsizlik gibi, enflasyon ve geçim sorunları gibi ağır sorunların da katkısıyla belki de farklı bir isim altında sosyalizmin Doğu Avrupa'da öbür yüzyıla doğru canlanması beni şaşırtmaz. Ama bu klasik komünist partilerin yolundan geçerek olmayacak diye düşünüyorum. Herhalde o defter kapandı. Farklı bir yapıda; yeniden kuvvetli bir halk muhalefeti olarak; farklı bayraklar sallayarak, canlanacak gibi geliyor bana. ❑

Metin Çulhaoğlu

Dağınık olarak birkaç noktaya değineceğim. İlk nokta, Korkut Boratav'ın söyledikleriyle ilgili. Aslında Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde olanlar Türkiye'deki sol hareketi ya da sol kadroları nasıl etkiledi gibi bir gündem olsaydı, o konuda çok şey söylemek mümkün olurdu. Ancak, "Sovyetlerde bugünkü durum nedir?" dediğimiz için oradaki duruma bakıyoruz. Şu konuda Nail'e katılıyorum: Gerçekten, şahsen benim baştan tahmin edebileceğimin çok ötesinde, Türkiye'de onca yıldır sosyalizmle uğraşan belli bir kadro birikimi varsa, bu ülkelerde yaşayanlar onları oldukça derinden etkiledi. Başta kendim olmak üzere bu etkilenmeyi izleyen bir insan olarak bakmaya çalıştım. Bunu şuna benzetiyorum: Geçmişte Sovyetler Birliği öksürse burada bazı insanlar nezle olurdu. Şimdi de şöyle mi yapmak gerekir diye düşünüyorum: "Sovyetler nezle oldu. Ben de antibiyotik mi alayım?". Burada söylediklerim de, biraz, Sovyetlerin nezle olması benim de buna karşı antibiyotik alma durumumdan kaynaklanıyor. Bazı şeyleri antibiyotik etkisi altında söylediğimi kabul ediyorum.

Bu gelişmeler Türkiye'yi de etkiledi. Ama K. Boratav'ın söylediği gibi gündelik yaşamı filan etkilemedi. Başta Turgut Özal olmak üzere bu durumu kullanmaya çalışanlar oldu.

Galip Yalman birtakım önemli şeyler söyledi. Yalnız, benim de özel olarak çok merak ettiğim konular olmasına karşın, burada derinliğine girmeme imkan yok. Galip Yalman'ın vurguladığı "1950'lere kadar herşey iyiydi ama Stalinizm kötüdür" yaklaşımını ben de çok önemli görüyorum. Ancak, zaten, İlhan Tekeli'de bunu kendi görüşü olarak değil oradaki izlenimleri olarak yansıttı. Ben

bunu Gorbaçov'ta da gözledim. Gorbaçov, zaman zaman, hiçbir şey söylemeyen bir insan konumunda. Şöyle birşey söylediğini hatırlıyorum: "1929-30'ların kolektivizasyon hamlesi yanlış bir yaklaşımdı" diyor; hemen arkasından, "elbette ki bu, tarımda sosyalist biçimlere geçiş gereğini, hiçbir şekilde gözardı ettirmez, tarımda sosyalizme geçmek lazımdı." görüşünü savunuyordu. Şimdi insan burada şunu bekler: "O şekilde geçilmezdi de şu şekilde geçilirdi". Ama bu yaklaşım Gorbaçov'da yoktur ve olduğunu da zannetmiyorum. Yani alternatif bir çözümünün olduğunu düşünmüyorum. Alternatif çözüm gündeme geldiğinde de iş "tren ne zaman kaçtı" meselesine geliyor. Gerçekten, pek çok tren kaçma tarihi söylenebilir. Ama, ben tren kaçma tartışmalarında, genellikle, yapısalcı ve tarihselci yaklaşım arasında bir farklılık yaşandığı inancını taşıyorum. Kendimi de tarihselci bir konuma daha uygun gördüğümden biraz zihinsel egzersiz ve ileride bu işler Türkiye'de de gündeme gelirse "şu dersleri çıkaralım" bağlamında bu soruna yaklaşıyorum. Yoksa, bir tarihselci olarak, 1929 yılında o tercih değil de bu tercih yapılsaydı, bugün iyi bir sosyalizmle karşılaşırdık"ı, bilimsel temelleriyle kanıtlayacak durumda değilim, hiç kimse de değil. Bu konularda, spekülasyon yapmanın yararını görmüyorum. Üstelik de Türkiye'deki sol tartışmaları biraz da olumsuz yönde etkilediğini düşünüyorum. ❑

Nail Satlıgan

Ben de birkaç gözlem yapmak istiyorum. Şunu farkediyorum: Eskiden Sovyet ders kitaplarına çok bağlı olanlar şimdi bunu tamamen reddediyorlar. Üstelik de karikatürize ederek reddediyorlar. Ben Stalin'in Marksizmin bütün önermelerini revize ettiğini ve baş revizyoncu olduğunu düşünüyorum. Ama, şu beşli şema meselesine bir bakalım. Buna teleolojik nitelemesi yapıldı. Doğrusu, ben bunda teleolojik bir yan göremiyorum. Teleoloji tartışması, 12 Eylül sonrasında, eski Marksist olup da sonra hidayete erenlerin Marksizmi eleştirmek içni çok kullandıkları bir argümandır. Hiç de isabetli kullanıldığına tanık olmadım. Mesela, birisi şöyle birşey yazıyordu; "kapitalizmde bunalım kaçınılmaz demek bir teleolojidir". Hiç de değildir. Bu bilimsel bir argümandır. Doğru olabilir, yanlış olabilir. Yani bu teorik olarak irdelersiniz, pratiğe bakarsınız ve bir sonuca varırsınız. Öte yandan, "kapitalizmi, komünizmin izlemesi kaçınılmazdır" argümanı yanlış bir argümandır. Klasik Marksizmde ortaya atılmamış bir argümandır. Klasik Marksizmin bu konudaki argümanı, "ya sosyalizm ya barbarlık"tır. Yani ya sosyalizme geçilecek ya da kapitalizm kendisiyle birlikte insanlığı felakete sürükleyecektir. Ama kapitalizmden sosyalizme geçmek kaçınılmaz denseydi bile bu teleolojik bir argüman olmazdı. Teleolojik bir argüman olması için feodalizmden kapitalizme geçişi kapitalizmden sosyalizme geçişin ön koşulu olarak görmek gerekirdi. Yani, insanlık feodalizmden kapitalizme geçmiştir ki, sonra sosyalizme geçebilsin. Bu teleolojik bir argümandır. Öbürü ise kaçınılmazlıktır. Tabii şema yanlıştır.

Marx'ta böyle şemalar filan yoktur vs. Bu birinci nokta.

İkinci nokta, K.Boratav'ın son söylediği mesele. Buna hem katılıyorum, hem de katılmadığım bir yönü var. Periferi ülkelerinde veya üçüncü dünya ülkelerinde sosyalizmin hal-ü pür-melal-i veya akibeti tartışmaları fazla etkili olmuyor dedi. Ben o kanıda değilim. Özellikle Türkiye'de bunun çok etkili olacağını düşünüyorum. Çünkü, Türkiye modern bir ülkedir. Kapitalist bir ülkedir. Türkiye halkında, proletaryasında demokratik haklar demokratik özgürlükler bilinci yüksektir. Yani, "öyle bir sosyalizm ki, grev hakkı kısıtlı olsun ya da yasak olsun, insanlar istediği partiyi seçemesin, istediğini dile getiremesin". Türkiye'de yaşayanlar böyle bir şeyi istemezler diye düşünüyorum. Halbuki, bütün o tartışmaları televizyon ve diğer ileşitim araçları taşıyor: Halk temsilcileri kongresinde Gorbaçov ve başkaları arasında grev yasak olsun mu olmasın mı, kısıtlı mı olsun, belli bir süre için yasaklansın mı yasaklanmasın mı, tartışmaları yapılıyor. Böyle şeyler duydukları zaman, insanlar, işçi sınıfı iktidarı olduğu öne sürülen ülkelerde grevin bile kısıtlı ya da yasak olduğunu duydukları, gördükleri zaman bundan etkileneceklerdir. Kaldı ki, Sandinistlerin seçim kaybetmesinin üzerinde Doğu Avrupa'da olanların çok etkili oluduğunu okuduklarımdan çıkarabiliyorum. Bilgiler, Burjuva muhalefetinin de bunu kullanmış olduğunu gösteriyor. bu seçimleri % 5 etkilemiş olabilir ama sonuçta iktidarın değişmesi sonucunu verdi. Brezilya'da da biliyorsunuz Brezilya İşçi Partisi adı altında çeşitli Marksist akımların ve Marksist olmayan devrimci akımların oluşturduğu bir parti % 45 oy aldı. Orada da yine Doğu Avrupa argümanları bol bol kullanıldı. Afrika ülkelerini filan bilmiyorum ama yarı sanayileşmiş olarak nitelenen ülkelerde, Türkiye de dahil olmak üzere, bu tartışmaların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Buradan bir politik çıkarsama yapıyorum: Sosyalizmi yeniden canlandırmak için kapitalizme karşı devrimci ve demokratik bir taaruza geçilmesi gerekir. Biz, gerçekten, Doğu Avrupa'da kurulmuş bürokratik ve antidemokratik rejimlerle ilişkimiz olamadığını açık olarak ortaya koymak durumundayız. Bunu yapmadığımız sürece İşçi sınıfı ve halk içinde bir taban elde etmemiz, bir destek elde etmemiz çok zor olacaktır.

Murat Belge Mark Rakowski'den bahsetti. Ben ismini zikretmeden o yaklaşıma da değinmiştim. Onun da yanlış olduğunu söyledim. Doğu Avrupa'daki altüst oluşlar olmasıydı, o tez biraz daha inandırıcılık kazanabilirdi. Acaba geçiş toplumu diye bağımsız bir üretim tarzından bahsedilebilir mi? Bahsedilemeyeceği ortaya çıktı gibi geliyor bana. Çünkü geçiş toplumu tezinin -yani kapitalizmle sosyalizm arasında istikrarsız, başlı başına bir üretim tarzı olmayan toplum çeşidi olarak- çok önemli noktalarından bir tanesini bürokrasinin yenibir hakim sınıf olmadığı, işçi sınıfının parazit bir kesimi olduğu görüşü oluşturuyordu. Buradan çıkarılan sonuç da herhangi bir kitle hareketlenmesi karşısında bu toplumlarda iktidarın kendisini herhangi bir hakim sınıf kadar müdafaa edemeyceği yönündeydi. Öyle olduğu görüldü. İskambilden yapılmış şatolar gibi bu rejimler devrildi. Oralardaki orduların işçi sınıfı üzerine ateş etme yeteneğinin son derece kısıtlı olduğu ortaya çıktı. Partiler dev-

rildi, panik reaksiyonları vs. oldu. Tepki, bizim tarihte tanıdığımız hakim sınıfların devrim tehlikesi karşısında gösterdikleri davranış kalıbından oldukça farklı bir davranış kalıbıydı. Tek istisna Tianenmen olayı gibi göründü. Ama, ben bir spekülasyon yapayım: Olay orada 2-3 gün devam etseydi, rejim devrilebilirdi. Nitekim ülkenin kuzeydoğusundan birlikler getirilip, gösteri bastırılabildi. Pekin ve çevresi sıkıyönetim askeri kuvvet mobilize edemedi. Sonuç olarak, bugün baktığımızda bu rejimlerin istikrarlı olmadığı, kendi başlarına yeni bir üretim tarzı olarak nitelendirilemeyecekleri ortaya çıktı. Zaten, geçiş toplumu derken, bunun illa sosyalizme doğru geçiş olduğu hiçbir zaman iddia edilmemişti. Geçiş her iki yöne de mümkündü. Yani, kapitalizme dönüş veya sosyalizme doğru ilerleyiş olabilirdi. Bugün bu ikilem bütün sıcaklığıyla yine var. ❑

TOPLUMSAL YAŞAMIN ÖRGÜTLENME TARZI OLARAK DEMOKRASİNİN NESNEL DİYALEKTİĞİ

Tahir Mahamatov*

GİRİŞ

Gelişen teknolojiye dayalı toplumsal değişmeler, hiçbir biçimde önlemezler. Buna karşılık bu değişmeleri ilk kez tanımlayanlar ve gelişmeden yana olanlar her türlü eza ve cefaya maruz bırakılmışlardır. İşte bu çelişki ile birlikte çağımızda, tüm politik, ekonomik, sosyal ve diğer çelişkilerin çözümlenmesinde demokrasi sorunu kaçınılmaz olarak karşımıza çıkıyor. Kısacası çağımızda, her toplumsal çelişkinin olumlu ilerici çözümü demokratikleşmeden geçiyor.

Öte yandan demokrasinin yayılmasının temelini halk yığınlarının etkinliğinin artması oluştururken, politik kültür düzeyinin yükselmesi de bu sürece olumlu etkide bulunuyor. Uluslararası demokratik hareketlerin yaygınlaşması, ekonomik, politik, ticari vb. ilişkilerin yoğunlaşması, dünyanın karşılıklı olarak ulusları birbirine bağlayan bir bütün oluşturmasının da demokratikleşmeye etkisi olmuyor mu? Ulusların karşılıklı olarak ilişkide bulunmaları, bu ilişkilerin giderek yaşamın her alanını kapsıyor olması, her bir ulusun yoksunluklarını - eksikliklerini bir başka ulus aracılığıyla görmeleri sorununu vereceğinden, kuşkusuz toplumsal gelişmeye, demokratikleşmeye hizmet edecektir.

** S.S.C.B Toplumsal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Bilimsel Sosyalizm Kürsüsü'nde görevli Doç. Dr. Tahir Mahamatov bu yazıyı* ***Marksizm ve Gelecek*** *dergisi için yazmıştır.*

Bu nedenle çağdaş dünyada demokrasi, bütün politik perspektiflerin -ki burada kasdedilen toplumların gelişmesine yönelik politik istemleridir- hem ortamlarını hem de dayanağını oluşturuyor.

Ortamını oluşturuyor; çünkü politika, ancak halkın gelişmesine yönelik düşüncelerin farklılığının olağan karşılandığı, bu düşünceler temelinde örgütlenme özgürlüğünün meşru kabul edilebildiği bir ortamda yığınlara uzanabilir. Ve yalnızca demokrasi içinde ya da demokratik bir ortamda, insanın kendisine ve başka insanlara olan saygısının yeniden kazanılması gerçekleşebilir.

Dayanağını oluşturuyor; çünkü hareketli yığınların kendisi gibi düşünmeyen "farklı"yı yok etme ilkelliğinin hırslı soluğuna karşı demokrasi, yığınları ve bireyleri eğitme görevini üstlenir. Yığınların hareketinin toplumsal gelişmeye yönelmesinin koşulu, bu gelişmeyi sağlayacak "değişik" düşüncelerin yeşerebileceği bir ortamın varlığıdır. Başka bir deyişle demokrasinin, toplumsal eğitimi, düzenleme fonksiyonu nedeniyle, politik kültürün gelişmesine olan katkısı unutulmamalıdır. Toplumsal gelişmeye hizmet edecek düşüncelerin oluşması ve bu doğrultuda örgütlenebilmesi, toplumsal psikolojik bir faktörle yeni olanın kitlelerce tanınıp benimsenebilmesi, bu düşüncelerin demokrasi sınırında korunmasını, demokrasinin dayanak olmasını zorunlu kılar.

Burada sözünü ettiğimiz demokrasi, azınlıkta kalan düşüncelerin de çoğunluk olabilmek için kendilerine hak ve olanak tanındığı bir çoğunluk yönetimidir. Yani demokrasi çoğunluğun diktatörlüğü değildir. Aksi takdirde toplumsal yaşamda ilerleme olamaz. Çünkü toplumsal ilerleme çelişkilerinin çözüm biçimini, gelişmedeki yeni eğilimleri ve problemleri, önce azınlık görebiliyor. Demokrasi, bu azınlığın görebildiğini çoğunluğa aktarmasına ve çoğunluğu toplumsal ilerleme önündeki ivedi problemleri çözmek için hareketlendirmeye önkoşul yaratıyor. Bu nedenle demokrasi ile çoğunluğun diktatörlüğü arasındaki farkı, azınlıkta kalan düşüncelerin sahiplerine tanınan güvenceler oluşturuyor. Montesquieu'un da belirttiği gibi, "demokrasiyi sevmek, aynı zamanda kendi kendinizi de ölçülü kılmayı gerektirir".

Pek doğal olarak azınlığın sahip olacağı güvencelerin, demokrasiyi yok edici etkinlikler olması beklenemez. Azınlık olduğu halde, kendi varlığının temeli olan demokrasiyi yok etmek isteyen kafasızlar tarihin her döneminde var olmuşlardır. Dolayısıyla demokrasinin yalnız çoğunluk yönetimine karşı değil, azınlıkta bulunan düşüncelere karşı da korunması gereklidir. Bu çelişkinin çözüm biçimi, yani hareket tarzı, insanoğlu tarihi sürecinde oluşmuş hümanizm (insancılık), milliyetlerin karşılıklı saygıya dayanan ilişkileri, halkın tarihine, her bir bireyin hakkına saygı vb. gibi ögelerden oluşan evrensel ve genel insani ilkelere dayanan hukuktur. Yani toplumsal gelişmenin zorunlu ölçütü, her bir toplumsal formasyonda demokrasiyi sürekli kılacak, onun sürekliliğini güvence altına alacak hukuksal mekanizmaların bulunmasına verilen önemdir.

Ayrıca demokrasinin, tüm insanlığın politik, ekonomik ve diğer pratiğinin deneyim birikimi olduğu hatırlanırsa, demokrasinin du-

1.Bkz. Jose Ortega - Y. Gasset, Kitlelerin Hareketlenmesi, 1930.
2. Yasaların Ruhu Üzerine.

rağan değil, sürekli gelişme içinde olmasının kaçınılmazlığı da gö rülecektir.

DEMOKRASİ KONUSUNDA YAYGIN GÖRÜŞLER ÜZERİNE

Günümüze kadar olan her bir tarihsel evrede, demokrasinin gelişmesinde bir kendiliğindenlik bulunuyordu. Başka bir deyişle demokrasi, nesnel toplumsal fenomen olmasından dolayı, tarihsel gelişme içinde kendisine bir yol buluyordu. Günümüzde ise demokrasinin kazanılması sürecinde, kendiliğindenlik yeterli değildir. Bugün artık eskiden olmadığı kadar, halk yığınlarının iktidara gelme olanakları yoğunlaşmıştır. Halkın büyük çoğunluğunun istemlerini yansıtmayan yönetimler, antidemokratik rejimler uzun süre ayakta kalamıyorlar. Onların demokrasiye karşı tutumları, hayatın olağan akışı ile çelişiyor. Çelişkinin çözülme sürecinde kendiliğindenlik, yetersiz kalıyor. Sınıflı toplumların ortaya çıktığı ilk dönemlerden yakın zamanlara kadar iktidara gelme olanağı, toplumsal azınlığın elinde bulunuyordu. Bu azınlık, halk arasında belirli bir saygı ve korku ile otorite sağlıyordu. Geniş kitlelerin yönetim etkinliğine katılmasını sağlayacak mekanizmalar, bulunmuyordu. Politika, dar bir azınlığın uğraşı olduğundan alınacak yanlış bir kararın korkunç sonuçlar vermesi de kaçınılmaz oluyordu. Halk yığınlarının çeşitli biçimlerde politikaya katılmaları, yönetim organlarını etkileyebilme olanaklarının oluşumu, bu olumsuzlukları azaltmaya başladı. Geniş kitlelerin politik yönetime siyasal katılımının, 19. yüzyıl ile başladığını belirtmeliyiz. Bunun ilk örneklerini de 1789 Fransız Devrimi, 1830 Çartist hareketi, 1848 Fransa İç Savaşları, 1871 Paris Komün deneyimi, 1905-1917 Rus Devrimleri vs. oluşturuyordu. Bu politik ayaklanmaların belli sonuçları arasında, burjuva hükümetlerin politikasında emekçilere yönelik taviz ve yumuşamaları da görebiliriz.

Ancak halk yığınlarının iktidara gelme olanaklarının olumsuz bir yanının da var olduğunu inkâr etmemeliyiz. Politik yönetim deneyimi yetersiz, politik ve genel kültürü çok güçsüz, kafalarında derin politik ve sosyal teori yerine metafizik klişeler ve sloganlar olan kitle temsilcilerinin yönetimi toplumsal yaşamın ilerlemesini durdurur, hatta geriletebilir de. Örneğin Kampuçya, 30'lu yıllardaki SSCB, 50 ve 60'lı yıllardaki Çin, Arnavutluk, vb. Sol parti ve ilerici aydın çevreleri halk yığınlarına ve parti militanlarına demokrasi kültürünü ve demokrasi bilincini kavratabilseydi, durum çok daha farklı olurdu.

Özetle diyebiliriz ki, demokraside kendiliğindenlik, gerçeklikte anarşizm ve alelade diktatörlük arasındaki tehlikeli bocalamalardan başka bir şeye yol açamaz.

Demokrasiyi, genel olarak toplumların gelişmesi ile birlikte nesnel olarak analiz etmek zorunludur. Onu, toplumsal gelişmeden ayrı tanımlamak, özünü boşaltmak ya da işlevsiz kılmak demek olur. Demokrasinin gelişmesi ve sürekliliği ile toplumsal ilerleme arasında nasıl bir paralellik çizilebilir? Yeni bir üretim tarzının oluşması, üretici güçlerin gelişmesi, yeni, demokratik bir aşama olmadan ger-

çekleşemez. Kapitalist üretim tarzı oluşurken, feodalite içindeki demokratik unsurları geliştirmek zorunlu oluyor. Ya da bu aşamadaki demokratik unsurlar, üretim süreci ile birlikte zorunlu olarak gelişiyor. Feodal unsurların inkârı ile çelişki çözülüyor. Bugün, kapitalizm içinde durum nedir? Uluslararası tekeller ve onların egemenliği sürüyor. Bu oluşumların yanında orta ve küçük üreticiler ile işçi sınıfı varlığını sürdürüyor. Bu kesimler kendi varlıklarını koruyabilmek ve geliştirebilmek için demokrasiyi savunmak, demokratik unsurları güçlendirmek zorundadırlar. Yaratıcı aydınlar da, demokratik ortam olmadan kendi potansiyellerini gerçekleştiremezler, dolayısıyla onlar da demokrasiden yanadırlar.

Ancak bugün, demokrasi konusunda yaygın bazı görüşler var. Onları hesaba katmadan ve eleştirel bir analizden geçirmeden, demokrasi felsefesini geliştirmek olanaksızdır. Çünkü demokrasi üzerine her görüşün kendi yaklaşımıyla birlikte öteki görüşlerden aldığı kimi yanları da vardır ve her görüş tarihsel bir sınırlılığa sahip olabilir. Ancak her bir görüş belli bir tarihsel zamanın belli bir sosyal, politik ve bilimsel çelişki ve problemlerine yanıt olarak oluşur ve dolayısıyla Hegel'in de söylediği gibi nesnel ve zorunlu olmakla birlikte, mutlak değildir. Bu görüşler birkaç grupta toplanabilir:

1- Önce, demokrasinin sınırlarını mutlaklaştıran anlayıştan söz edilmeli. Burjuva demokrasi ile sosyalist demokrasi arasındaki karşıtlıktan başka birşey görülmeyince, demokrasinin sınırları dar kalıplara hapsedilmiş olacaktır. Oysa, burjuva demokrasinin gelişmesi, sosyalist demokrasinin oluşum ve gelişimin temelini oluşturur.

Sosyalist demokrasi, esas olarak yeni tipte bir formasyonla birlikte düşünülmelidir. Böyle olunca, sosyalist demokrasi, burjuva demokrasinin gelişmesinde yeni bir sıçrama olarak değerlendirilir. Bu nedenle burjuva demokrasinin olumlu yanlarının mutlak inkârı, Leninizme aykırıdır.

Ancak burada açıklamakta fayda gördüğümüz şey, sosyalist demokrasinin "mantıksal" olarak burjuva demokrasiden üstün olduğu noktasıdır. Reel olarak sosyalist toplumdaki demokrasi eksikliği ya da oluşabilecek çarpık biçimi, en gelişmiş burjuva demokrasiden geri olabilir. Öte yandan biliniyor ki, en gelişmiş burjuva demokrasi dahi, sosyalist demokrasiyi kapsayamaz. Sosyalist demokrasinin gerçekleşmesi, toplumsal formasyon ve üretimin gelişimi ile bağlıdır. İşçi sınıfı, sosyalizmi kurmakla salt kendi kurtuluşunu değil, toplumun bütününün de kurtuluşunu sağlar. İşçi sınıfının demokrasisi, bu anlamda salt işçi sınıfı içinde değil, burjuva demokrasisini de kapsayan toplumun bütünü için gerçekleşmelidir.

Sosyalist demokrasi, sosyalist formasyonla birlikte kazanılır; ancak onun unsurlarının burjuva toplumsal formasyon içinde oluştuğunu da yadsıyamayız. Burjuva demokrasinin gelişme düzeyi ne kadar yüksek olursa, halk yığınlarının demokratik-politik kültürünün de o kadar yüksek olacağını, halkın burjuva demokrasi içindeki demokratik gelişmesinin sosyalist devrime (*) ve sosyalist demokra-

(*) Burada silahlı ayaklanma söz konusu değildir. Çağımızda reformlar sistemi aracılığı ile, yani demokratik evrimleşme yolundan sosyalizme geçilir. Silahlı devrim çağı geçmek ***üzeredir.***

siye geçişi kolaylaştıracağını söyleyebiliriz.

Perestroyka öncesi **resmi** marksist teori ve propagandada egemen olan burjuva demokrasi-sosyalist demokrasi karşıtlığının mutlaklaştırılması ve iki tip demokrasinin karşı karşıya getirilmesi, burjuva toplumlarda demokrasinin nesnel olarak gelişme olanaklarının yadsınmasına ve bu toplumlarda demokrasi için sürdürelen savaşın küçümsenmesine yol açıyor. Böylece devrimi gerçekleştirmekle görevli işçi sınıfının, burjuva demokrasiyle hiçbir ilişkisinin olmadığı gibi kaba ve savaşımın mantığına ters düşen yaklaşımlar ortaya çıkıyor. Demokrasinin en kararlı savunucu ve koruyucusu olan işçi sınıfı,bu tür yaklaşımlarla yalnızlığa itilebiliyor, reel olarak savaşımın dışında kalıyor.

2 - Demokrasiyi sadece politik bir olay olarak, devletin çalışma tarzı olarak ele alan anlayışlardan da söz etmeliyiz. Örneğin Erkan Köksal, "Demokrasi sistemin en başta gelen özelliği, seçimle oluşan bir iktidardır" demektedir. [3] İktidar birimi olarak demokrasi, politik rejim olarak demokrasi kavramı, demokrasi öğretisi tarihinde ilk olarak oluşan ve öteki görüşlerden daha geliştirilmiş olan bir kavramdır. Bunun nesnel temeli de vardır. Devlet birimi olarak demokrasi, toplum tarihinde pratik olarak gerçekleşmiş, gelişmiş ve yetkinleşebilmiştir. Sivil toplumun pek gelişmemiş politik ve ekonomik sosyal etkinliğinin yetersiz olması, devlet biçimi olarak demokrasinin toplumsal çelişkileri çözebilmesini yeterli kılıyordu; ancak çağımızda sivil toplum, etkin bir harekete geçmekte ve devletin karışmadığı alanlarda kendisine özgü iç çelişkiler yaratmaktadır ve bu çelişkiler de devlet kurumlarına bağlı olmayan mekanizmalarda ve bu kurumlarından bağımsız bir biçimde çözülmektedir.

Çözüm biçimi olarak demokrasi, dikta ya da anarşizm gerçekleşmektedir. Dolayısıyla toplumun yeni tarihsel koşullarda, devlet biçimi olarak demokrasi görüşünü tamamlayan ve daha geniş olan felsefi bir görüşe gereksinim duyulmaktadır. Felsefi anlamda demokrasi, toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi ve toplumsal çelişkilerin çözüm tarzıdır. Buna göre demokrasi, devlet de içinde olmak üzere toplumsal yaşamın tümünü, hem altyapıyı, hem de üstyapıyı içermektedir. Demokrasisiz toplum olmaz mı? Tarihsel pratik, olabileceğini gösteriyor. Toplumsal çelişkiler yalnız demokrasi biçiminde değil, diktatörlük yahut anarşizm biçiminde de çözülebilir ve toplumsal yaşamı diktatörlük veya anarşizm biçiminde de örgütlenebilir. Ama yine de demokrasinin olmadığı toplumların gelişmediğini görüyoruz. Hangi toplumsal formasyonda olursa olsun, demokrasinin bulunmadığı toplumlar gelişemezler. Toplumun kısa süreli evrelerinde, demokrasi yokluğuna rağmen gelişme (fakat çarpık, tek yanlı gelişme) eğrisi çizmiş toplumların belirli bir tarihsel süreç sonunda bu gelişme eğrilerinin tersine döndüğünü, gelişmelerinin tıkandığını, demokrasinin bu nedenle toplumsal bir gereksinim olarak ortaya çıktığını gözleyebiliriz. Bunun tersini düşünmek, demokrasiyi ancak kendisini başa getirmek için desteklemek ve başa geç-

---

*3. E. Köksal, **Batı Modeli Demokrasinin Gelişme Koşulları**, Mülkiyeliler Birliği yayınları, no:8, s. 298.*

tikten sonra da tahrip olmasına göz yummak demek olacaktır. Yani böylelikle, demokrasi yalnızca bir iktidar yolu, "iktidara gelme yolu" olarak görülmektedir.

3 - Demokrasinin tarihsel olarak geçici olduğu görüşünün mutlaklaştırılması ise bizi farklı sonuçlara götürüyor. Bu yaklaşım, kimi koşullarda sözümona toplumsal ya da kolektif ulusal çıkarları korumak için demokratik ilkeleri, demokrasinin nesnel, evrensel değerlerini çiğnemek, inkâr etmek ve inkârın temelinde toplumun sınıfsızlaşmakta olduğu gerekçesini kullanabilmek olanağına götürür. Diğer yandan toplumsal gelişmenin sınıfsız aşamasında (komünist toplumda) demokrasinin olmayacağı görüşünü mutlaklaştırmak, bu görüşü toplumsal yaşamın örgütlenme tarzı olarak demokrasiyi de kapsayacak bir biçimde genelleştirmek, tarihin belirli bir evresinde toplumsal gelişmenin de duracağını ileri sürmek anlamına geliyor. Çünkü çıkarları farklı sosyal guruplar, bireyler arasındaki çeşitli çelişkilerin ilk çözüm biçimi ve temeli, farklı bilimsel-felsefi, politik görüşlerin sentezleşmesinin ana koşulu olarak demokrasi, ancak toplumsal ilerleme durursa verimsiz olabilir. Ama toplumun gelişimi aynı zamanda demokrasinin de gelişimi, yeni demokrasi biçimlerinin ortaya çıkması anlamına da geliyor. Dolayısıyla demokrasinin bugünkü , bizim tanıdığımız tarihsel-somut biçim ve türleri geçicidir, ama onun özü, nesneliği ve tarihsel zorunluluğu, gelişmekte olan mutlaktır. Çünkü, toplumsal yaşamın örgütlenme tarzıdır o. Toplum ise hiçbir zaman örgütsüz, düzensiz olamaz. Demokrasiyi tüm toplumsal sürecin örgütlenme tarzı olarak kabul edersek, toplumun ekonomiden tinsel yanlarına kadar tüm unsurlarını da içerdiğini, sosyal-siyasal ilişkileri içine aldığını kolaylıkla görebiliriz. Demokrasiye ideolojik-politik anlam yüklemenin, onu yaşam ile birlikte somut olarak ele almanın başka yolu da görülmüyor.

4 - Bir başka görüş de, demokrasiyi özgürlük-bağımsızlık olarak, herkesin dilediğini söyleyebilme ve yapabilme iktidarında olduğu, idaresizliği (örgütsüzlüğü) mutlaklaştırmak biçiminde karşımıza çıkıyor. Bu anlayışı ilk önce Platon "Devlet" diyaloğunda dile getirmiştir: "Demokratik yönetimdeki toplum üyeleri özgürdür. Yani bu toplum özgürlük, açıklık ve canının istediğini yapabilmek olanaklarına zengince sahiptir. "**(557 a-1)**. Demokrasi ve özgürlük kavramlarının diyalektik ilişkisinin bu şekilde çarpıtılması, demokrasiyi toplumsal yaşamdan, yaşamın örgütlenme tarzından koparır, onu soyut bir ide haline getirir. Böylelikle toplumsal gelişme ile demokrasi arasındaki yakın ilişki silikleşir. Bu ise anarşizme yol açar.

Belli bir aşamada ve belli koşullar içinde toplumsal ilerleme çelişkilerinin çözüm biçimi olarak demokrasinin, diktatörlüğün ya da anarşizmin gerçekleşmesi, sadece sınıfsal güçler dengesi tarafından değil, ayrıca toplumsal yaşamın örgütlenme tarzlarındaki hatalar, iş çelişkiler ve güçsüzlükler tarafından da belirleniyor. Yani onlar birbirleriyle karşılıklı bir bağlılık işinde bulunuyorlar. Platon'un şimdi bile savunabilecek görüşlerine göre, "çoğunluğu sefalete düşüren, gerginliğin iktidara getiren oligarşi, yerini zorunlu olarak ve şiddet yoluyla demokrasiye bırakıyor. Demokrasiden de dikta doğu-

ruyor... Çünkü demokrasi, aşırı özgürlük olarak... tiranlığa yol açıyor.

DEMOKRASİNİN TARİHSEL MANTIĞI

Demokrasiyi toplumsal yaşamın örgütlenme tarzı olarak tanımlamıştık. Toplumsal yaşam, tarihsel süreç içinde nasıl biçimleniyor? Toplumsal yaşam, örneğin dikta, monarşi, yarı-demokrasi, burjuva demokrasi, sosyalist demokrasi, anarşizm (ohlakratya-yani kültürsüz sürü halindeki kitle iktidar) biçimlerinde örgütlenebiliyor. Yani her bir örgütlenme tarzı, toplumun gelişmesindeki genel ortak çelişkilerin çözüm biçimi olarak ortaya çıkıyor. Tarihin pratiği gösteriyor ki, çelişkilerin en esnek, en gelişkin çözüm biçimi, demokrasidir. Kuşkusuz buradan, demokrasinin en kolay kazanılan bir çözüm biçimi olduğu sonucu çıkarılamaz. Platon'un söyledikleri de gösteriyor ki, tersine, toplumsal gelişmenin önünü açmasına, ilişkilerin en esnek biçimlerini yaratmasına rağmen, tarihte en zor kazanılan ve en zor korunan fenomen, demokrasi olmuştur. Çelişkilerin sertleşmesinde en kolay çözüm (görünüşte) dikta olarak karşımıza çıkıyor. Dikta, özünde çelişkiyi çözmüyor, üzerini örtüyor. Demokrasi ise çelişkinin reel, gerçek bir çözüm biçimidir. Hemen gerçekleşmiyor. Halk yığınları ise, toplumsal psikolojik faktörün etkisi ile, ani çözümlerden yana. Bu yüzden tarihsel pratikte, sık sık ilk aşamaların da halk tarafından desteklenen diktalar görünüyor. Platon'un dediği gibi toplumlar, demokrasinin değerini ne yazık ki dikta rejimleri altında öğreniyorlar. Şili'de orta katmanların çoğu, Allende' ye karşı çıkmıştı. Sovyetler Birliği'nde geniş katmanlar, bugün Stalin rejimini özlüyorlar.

Ancak toplumsal yaşamın örgütlenme tarzının demokratik olmadığı koşullarda, toplumsal ilişkilerde demokratik unsurlar varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bu nesnel bir durumdur. Üretim süreci, üretim güçlerinin belirli bir bağımsızlığını, özgürlüğünü gerekliliyor. Çünkü insan özgür olmadan, üretim güçlerinin temel unsuru olarak kendisini geliştiremez. Sosyal politik sistemin iç mantığı gereği, bu böyledir. Üreticinin özgürlüğü, bağımsızlığı nesnel zorunluluktur. Yok edilemiyor. İnsanlar arasındaki ekonomik-sosyal ilişkilerin bağımsız bir nitelik taşımasındaki zorunluluktan söz edilmelidir. "Batı demokrasileri"nin, rekabetçi pazar ekonomisi ile yakın ilişkisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu ekonomik sistemin gelişmesi ile Batı modeli demokrasinin gelişmesinin aynı zamanlara rastlaması, demokrasinin kapitalist ekonominin etkisi altında gelişmiş bir sistem olduğu yolunda görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Ancak burada bir gerçeği belirtmekte yarar vardır: "Batı modeli demokrasinin işlemekte olduğu her ülkede ekonomik düzen, rekabetçi pazar ekonomisidir" fikrini ileri süren Erhan Köksal, belli bir oranda haklıdır.[4] Çünkü burjuva demokrasinin temelinde gerçekten de, özel kapitalist mülkiyet, serbest rekabet ve vatandaşların anayasa tarafından temellendirilen bağımsızlığı bu-

---

*4. E.Köksal, **Batı Modeli**... s. 299.*

lunmaktadır. Daha doğrusu demokrasi, saydığım üç temel unsurun gerçekleşme biçimidir. Bu nedenden dolayı işlevi ve gelişimi bakımından zorunlu bir biçimdir Bu nedenden dolayı; günümüzde kapitalistler de demokrasi için mücadeleye katılmaktadırlar. Herhangi bir unsurun sınırlı ya da pek gelişmemiş olması, hem demokrasinin, hem de kapitalist üretim tarzının gelişimini olumsuz etkiler. Öte yandan demokrasi de, kapitalist sistemin normal işlevi ve gelişimi bakımından zorunlu bir biçimdir. Diktatörlük rejimleri incelenirse görebiliriz ki baskı altına alınan rejimlerde üretici güçlerin gelişmesi yavaşlıyor ve duruyor.

Böylece maddi üretimin, kültürel varlığın ve vatandaşların gelişimi için toplumun (dayatılmış) örgütlenme tarzı ile, toplumsal yaşamdaki tinsel-örgütsel hareket gibi unsurlar ve bunların alternatif demokratik tarzı arasındaki çelişki, çözülmek zorundadır. Toplumsal yaşamın bu çelişkisinin olumlu çözüm biçimi de her bir yeni formasyonda demokraşiyi öngerektiriyor.

Demokrasi hem evrensel, hem de ulusal bir fenomendir:Demokrasiyi fenomen olarak, evrensel ve toplumsal nitelikleriyle tanımak yetmiyor. Onun gerçekleşme biçiminin, somut ve tarihsel olduğunu da eklemek gerekiyor. Demokrasi gerçekleştiği evrede, her bir toplumun tarihsel geleneklerini, göreneklerini, kültürünü, somut durumunu içerir. Yani her bir toplumda demokrasinin gerçekleşme biçimi, ulusaldır. Evrensel fenomen olarak demokrasinin, ulusal ve tarihsel bir kılıfta gerçekleştiği söylenebilir.

Öteki toplumsal fenomenler gibi demokrasi de, tarihsel gelişme aşamalarından geçer. Demokrasinin tarihsel tipleri, bu aşamalarda oluşur. Evrensel bir fenomen olarak demokrasi, içinde bulunulan toplumsal formasyona ya da tarihsel evreye göre ilkel demokrasi, köleci demokrasi (antik Yunan-antik Roma), burjuva demokrasi ve sosyalist demokrasi olarak karşımıza çıkar.

Herhangi bir aşamada, herhangi bir ülkede var olan demokrasi, herhangi bir başka ülkede var olanın kopyası değildir. Ayrıca demokrasi gerçekleşirken, toplumun bütün geleneklerini, göreneklerini vb. de içermiyor. Bunların sadece toplumsal gelişmeyi sağlayan olumlu yanlarını içeriyor. Örneğin Türkiye'de demokrasi, geleneklerden yaşlılara saygıyı geliştirirken, kadınların toplumsal yaşamdan uzak durmasına yönelik alışkanlıkları reddediyor. Türk halkı kendisine ve diğer toplumlara saygı gösterirken, ırkçılığa karşı çıkıyor, reddediyor.

Demokrasinin bileşen unsurları, oluşturucu öğeleri, her bir yeni formasyonda daha da gelişiyor. Bu durumda demokrasinin, herbir formasyonda var olan ve gitgide güçlenip gelişen öğelerinden söz edilebiliyor.

Demokrasinin araştırıcı, eleştirici mantığı, demokrasinin iç mantığının yavaş yavaş bilimsel araştırma merkezine alınmasını gerektiriyor. Çağımızda sadece politolojik ve hukuksal yaklaşım yeterli değildir. Gündemde olanı felsefi incelemedir.

Örneğin, R. Miebuhr ve P. Sigmund, demokrasinin üç temel bileşeninden söz etmektedirler: 1) toplumun birliği ve dayanışması; 2) kişilerin özgürlüğüne inanç;3) toplumdaki ekonomik, siyasal ve top-

lumsal güçler arasında uyum ve eşitliğin sağlanması [5]

Saul K. Padavor ise demokrasinin temel nitelikleri olarak 1) yasa önünde eşitlik; 2) oy vermede eşitlik; 3) temsilcilerin peryodik seçimi; 4) çoğunluğun oyuna uygun yaşama ve 5) politikanın saptanmasında siyasal eylem özgürlüğünden söz etmektedir. [6]

Yukarıda saydığımız yaklaşımlar, önemli ve yenidir. Fakat bu ve benzeri literatürde, kimi eksiklikler de görülmektedir. Bu eksiklikler ilkin araştırma mantığının felsefi yaklaşımdan politolojik ve hukuksal yaklaşıma kaymasıdır. İkinci eksiklik ise kavramlar arasındaki bağların, bir kavramdan ötekine geçiş mantığının zorunluluğun, yetersiz ve soyut olmasıdır.

DEMOKRASİNİN OLUŞTURUCU ÖĞELERİ

Toplumsal yaşamın örgütlenme tarzı olarak demokrasi, bir sistem oluşturur. Bu sistemin oluşturucu öğeleriyse, a) eşitlik; b) erk (iktidar) ve c) kişi özgürlüğü meydana getirir.

Bu kavramlar, birbirleriyle bağlıdır. Birinin gerçekleşme oranı, ötekilerin gerçekleşmesini etkiler. Yani bir temel kavram, öncekinin iç çelişkisinin hareket ve çözüm tarzı olarak ortaya çıkar.

a) Eşitlik :Eşitlik insanlar arasındaki doğal, tarihsel ilişkilerin iç çelişkisinin, hareket ve çözüm tarzlarından biri olarak oluşuyor. Toplumun örgütlenme tarzını ve onun belli bir tarihsel aşamadaki kaderini belirleyen çelişki, insanların ekonomik, politik ilişkilerinin **toplumsallığı** ile söz konusu bu ilişkileri gerçekleştirmekte olan insanların bireyselliği, doğal özellikleri, öznelliği, kişiselliği arasındaki diyalektik çelişkidir. [7]

Bütün formasyonlarda var olan demokrasinin genel temeli, "eşitlik"tir. Sadece belirli bir örgütün (topluluğun) üyelerinin birbiri ile eşit olduğu, eşit kabul edildiği yerde ve zamanda, demokrasiden söz edilebilir. Marks antik Yunan demokrasisinden söz ederken site demokrasisinin, site vatandaşlarının (küçük mülk sahiplerinin) eşitlik ve özgürlüğüne dayandığını belirtiyordu. Aynı şekilde, Engels'in, **"Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni"** adlı yapıtında da kabilenin demokratik yönetim konseyinin temelini, birbirleriyle eşit olan kabile üyelerinin (kadınlar dahil) oluşturduğunu görebiliriz.

Ne var ki eşitlik bir "durum"u değil, sürekli değişim ve gelişim içindeki bir **sosyal ilişkiyi yansıtır**. İnsanların birbirleriyle eşitliği, onları karşılıklı ilişkilerinde gerçekleşiyor. İnsanların karşılıklı ilişkide bulunma zorunluluğunun, toplumsal üretime dayandığını biliyoruz. Aynı şekilde sosyal bir ilişki olarak eşitlik de, toplumsal üretim tarzının temel yasasına, egemen ilişkisine dayanıyor. Tabii ki ilk önce **bu** toplumun ,örgütün vb. üyesi olmak gerekiyor. Kapitalist toplumda **değer**, ekonomik ilişki olarak eşitliğin temelinde yer

---

5. Bkz: R. Miebuhr, P.E. Sigmund, ***Democratic Experiences****, N-Y, 1969, s. 77*

6. Bkz. : S.K. Padavor, ***The Meaning of Democracy****, N-Y., 1963, s. 10.*

7. Bu konuda bkz. Erich Fromm, ***Escape from Freedom****, Discuss Books, publ. by Avon*

alıyor. Marks'ın söylediği gibi, burjuva toplumundaki her bir eşitliğin, her bir özgürlüğün reel temeli değişimin, yani alışverişin değere dayanmasındadır. [8]

Sosyalist sistemdeki eşitliğin temelindeyse, değer ilişkisinin üretimdeki gerçekleşme biçimi olarak, herkese emeğine göre dağılım ilkesi yer alır.

Eşitlik, emek diyalektiği ile bağlı, sosyal bir ilişki olarak ele alınırsa, onun iki karşıt yanından söz edilecetir: 1- Soyut eşitlik, 2- Somut eşitlik

Soyut olarak, her bir insanın toplumun üyesi olarak kabul edilmesi anlamına geliyor ve topluluğun üyelerini bir araya getirmeyi tanımlıyor.

Soyut eşitlik kavramı üzerinde durmakta yarar var. Soyut eşitliğin temelini, soyut emek oluşturuyor. Marks'ın söylediği gibi, satıcı ve alıcı önce metanın "fiyatına" bakarak alışveriş yapıyorlar. Yani alışverişin gerçekleşmesi için, metaların değerlerinin eşit olması gerekiyor. Soyut emek (değer) üreten insanlar, farklı metalarla piyasada buluşuyor, birbirleri ile bağlanıyorlar. Onların sosyal ilişki olarak eşitliklerinin temelini, ellerindeki eşit değerler sahibi olarak eşit ilişkide bulunmaları oluşturuyor. Bu nedenle ellerindeki değerleri karşılıklı olarak karşılaştırmak zorunda kalıyorlar. Nasıl ki et ile kömürün kıyaslanmasının biricik yolu onların değerlerinin karşılaştırılması ise, alışverişin gerçekleşmesi için değerlerin de karşılıklı olarak eşitlenmesi gerekiyor.

Ancak sosyal ilişkinin gerçekleşmesi için, bu soyut eşitlik yeterli değildir. Sosyal ilişki olarak eşitliğin kurulması için, insanların faaliyeti, özellikleri, yetenekleri, doğal gereksinimleri farklı farklı olmalıdır. Para-Meta ilişkisinin gerçekleşmesi nasıl ki kullanım değerlerinin farklılığına bağlıysa, sosyal ilişki için de bu farklılık zorunludur. Buradan sosyal ilişki olarak eşitliğin salt soyut eşitlik ile açıklanmayacağı, bunun somut yanının varlığının da zorunlu olduğu sonucuna varıyoruz. Soysal ilişki olarak eşitliği gerçekleştirebilmek için insanların, örgüt (topluluk) ilişkileri içinde farklı özellikleri olmalıdır. Yani **insanlar ancak birbirinden farklı bir nitelik taşıyor ve özelliklerini, özgül niteliklerinin gerçekleştirebiliyorlarsa, eşit bir duruma gelebilirler.** Sosyal ilişki olarak eşitliği geliştirmek istiyorsak, insanların farklı geleneklerini, farklı özelliklerini de geliştirmemiz, daha doğrusu özelliklerinin farklılaşmasına özen göstermemiz gerekir. Eşitlik adına prototip insan yetiştirmeyi savunmak, sosyal ilişkiyi engellemek-yaşamı dondurmak-eşitlik ve demokrasiyi ortadan kaldırmak anlamına gelecektir.

Soyut eşitliği daha iyi anlayabilmek için, "yeri doldurulamaz insan yoktur" ilkesini ele alalım. Sosyal eşitliğin (ilişkinin) yalnızca bir yanını yansıtan bu ilkeye, toplumsal bütünselliğin korunması, nesnel ortak toplumsal çıkar ve kader birliği yol açıyor.

Ancak bu bütünselliğin, gelişmekte olan bir organizma olabilmesi için her bir öge (üye), kendi yeteneğini, isteklerini, gereksinimlerini geliştirebilmeli-gerçekleştirebilmelidir. Her bir öğenin (üyenin) ken-

---

*8. **MEGA.** II. I.I. s. 165-170.*

di kullanım değerinin de bulunması gereğinden söz edeceğiz. Böylece, topluluğun sadece bütünselliğinden değil, aynı zamanda onun gelişme zorunluluğundan da söz edeceksek, "yeri doldurulamaz insan yoktur" ilkesini de kabul etmek zorunludur.

Özetlemek gerekirse, eşitliğin soyut yanı, topluluk üyelerinin her birinin üye olarak diğeriyle eşit olması, her bir üye için aynı ölçüt ve aynı sorumluluğun kabul edilmesi, her bir üyenin toplumun ya da topluluğun soyut bir unsuru olarak karşılıklı bağımlılığı anlamına geliyor. Montesquieu'nun söylediği gibi "demokrasiyi sevmek, aynı zamanda kendi kendini ölçülü kılmaktır". Eşitliğin somut yanı, üyelerin birbirinden bağımsızlığını gösteriyor. İnsanlar bağımlı olarak, birbirlerinden farklı oldukları için sosyal ilişki içine girerek topluluğun bütünselliğini sağlayabilirler ama, birbirlerinden bağımsız olarak da kendilerini ve topluluğu geliştirebilirler. Yani eşitliği sağlayabilirler. Topluluk için birinci derecede önemli olan şey, topluluğun bütünsel olarak devamını, yani kendisini yeniden üretmek ve toplumsal üretimin devamını sağlamaktır. Topluluğun varlığı ve devamı bağımlılık ile, bütünsellik ile kazanılır. Bu görevi nesnel ve tarihsel olarak, zorunlu bir yönetim mekanizması yürütür.

Topluluğun varlığının ve devamının sağlanması, bağımlılığının düzenlenmesi görevi, nasıl belirli bir yönetim mekanizmasını zorunlu bir duruma getiriyorsa, bu mekanizmanın da değişmekte olan çevreye ve dış müdahalelere karşı koymak, kendisini korumak için gelişmesi ve yetkinleşmesi gerekiyor. Bu yüzden toplumun üyelerinin etkinliği, yaratıcılığı geliştirilmelidir. Saydıklarımızın gerçekleşmesi için topluluk, bireyler için uyumlu ekonomik, sosyal ve politik koşullar yaratmalıdır. Eğer bu topluluk gerçekten de demokratik ise. Bu da yönetim mekanizmasının görevlerindendir.

Bu konuda Server Tanilli şöyle demektedir:"Demokrasi geri ülkelerde, halkların gerçek çıkarlarının bilincine varmalarını sağlayan en güvenli yoldur. İktisadi bağımsızlığı elde etmede, giderek sanayileşmede bu bilinç şarttır. Böylece demokrasi, geri kalmış ülkelerin iktisadi bağımsızlığı elde etmelerinin, giderek gerçekten sanayileşmelerinin zorunlu bir güvencesi oluyor". [9] Fakat demokrasi bilincinin varlığı yeterli değildir. Vatandaşın ya da örgüt üyesinin etkinliğini, yaratıcılığını savunan, ekonomik açıdan temellendiren ve gerçekleşmesini hukuksallaştıran mekanizma olarak bir yönetim merkezi gerekir. Yani yönetimin oluşumunu zorunlu bir duruma getiren şey, topluluğun bütünselliği ve istikrarlığını korumakla, bireyin eşitliği ve istikrarın yadsınmasın olarak gelişim arasındaki ilişkinin çözümlenmesi ve biçimlendirilmesidir. İnsanlık tarihinde kimi topluluklarda bu söylenenleri dışlayan yönetim mekanizmaları oluşmaktadır. (Dikta rejimleri-faşist yönetimler vb.) Ama bu toplulukların ya da bir insan topluluğunun yetkinleşmesi, gelişmesi, toplumsal sürecin nesnel bir olgusudur. Dolayısıyla toplum üyelerinin ve çeşitli örgütlerin aktifliği gerçekleşmelidir. Bu durum nesnel ve kaçınılmazdır. Böylece diktatörlük rejimi, toplumun içinde inkâr edilmeye başlar (Salazar rejimi - Franco rejimi gibi). Dikta rejimle-

---

9. Bkz. Server Tanilli, ***Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?*** *3. baskı, Say, İstanbul 1989, s. 25-26.*

ri, çeşitli biçimlerde demokratikleşir. (Toplumsal üretimin, iki karşıt yanı vardır. Bağımsızlık ve merkeziyetçilik. Ekonomide meta ilişkisi vardır. Meta ilişkilerinde üretimin toplumsallaşması, merkeziyetçiliği zorunlu kılar. Buna rağmen bağımsız meta üretiminin devamının sağlanması zorunludur; bu ise üretim ilişkilerinin demokratikleşmesini zorunlu bir duruma getirir.)

Genel olarak, yani yaratıcılığın, eylemin içeriğine karışmadan, ancak topluluğun bütünselliğini savunan bir tarzda bu aktiflik, yaratıcılık, kuşkusuz toplumun bütünselliğine, varlığına hizmet ediyor. Yani bunu örgütlenmesi ve yönetilmesi, zorunludur. Toplum üyelerinin bağımsız yaratıcılığının bireysel gelişmesinin yönetilmemesi, örgütlenmemesi (olumlu ya da olumsuz) düşünülemez. Hiç örgütlenmeyen, hiç yönetilmeyen bağımsız, yaratıcı gelişmenin söz konusu olamamasının nedeni de budur.

b) Erk (İktidar): Topluluğu yönetme görevini birimleri farklı farklı olabilen bir toplumsal mekanizma yerine getirir. Bireylerin bağımsızlığını, özelliklerini ve kişisel değerlerini savunmak ve sağlamak iktidarın elinde olduğu için iktidar, demokrasinin merkezi ya da merkezi öğesidir. Topluluğun örgütlenmesi ve yönetilmesi zorunlu olduğuna göre, iktidarın da zorunlu ve evrensel boyutları vardır ve örneğin ilkel komünal toplumdaki yönetim mekanizması gibi, yalnızca sınıfların varlığına bağlı değildir.

Sınıflı toplumlarda iktidarın belirgin özelliği nedir? Bu toplumlarda iktidarın "devlet" biçiminde örgütleniyor olması, çoğunlukla iktidarı salt devlet cihazına indirgeme yanılgısını ortaya çıkarıyor. Sınıflı toplumlarda, soyut eşitlik ve somut eşitlik çelişkisi egemen sınıf yararına çözümleniyor. İktidarda soyut eşitlik, merkeziyetçilik olarak yansıyor, anayasa ve diğer yasalar aracılığı ile uygulanıyor. Ama iktidar, topluluğun sadece merkezi yan olarak sınırlandırılamaz. O, topluluğun yeniden üretme faaliyetini ve gelişmesini de yönetmelidir. İktidar soyut eşitliği sağladığı gibi somut eşitliği de sağlamalıdır. Yani topluluğun bağımlılığını, bütünselliğini sağladığı gibi toplumun yeniden üretilmesinin, toplum üyelerinin bağımsızlığının, bireysel gelişmesinin de güvencesi olmalıdır. Bu nasıl olacaktır? Bu iki karşıt görev iktidara, demokratik-merkeziyetçilik olarak yansıyor. Nesnel zorunluluk olarak bağımsızlık ve yaratıcı etkinlik -somut eşitlik- iktidarın demokratikleşme eğilimini temellendirmekteyse, nesnel zorunluluk olarak bütünsellik, istikrarlılık ve toplumsallık -soyut eşitlik- merkeziyetçiliğin temelinde bulunmaktadır. Böylece demokratik merkeziyetçilik ilkesinin, nesnel bir yasa olduğu sonucu ortaya çıkıyor. Eşitliğin somut ve soyut yani, kendiliğinden dengede bulunamaz. Bunun nedeni de, soyut eşitliğin gerçekleşmesinin daha kolay olmasıdır. Dolayısıyla pratikte, sık sık merkeziyetçi yanın ağır bastığı gözleniyor. Topluluğun bir başka formasyona geçiş aşamalarında, somut yanın ağır bastığını gözlüyoruz. Yani bağımsızlık, somut eşitlik ağır basıyor. Demokratikleşme aktifleşiyor. Bir yandan egemenliği fethe yönelen sınıf halk yığınlarının bağımsız ve etkin olmasından yararlanıyor. Çünkü kendisi de bu halkın bir parçası, katmanıdır ve biliyor ki eskimiş formasyonu ancak etkin, yaratıcı ve bağımsız olanlar inkâr edebilir. Öte yandan

somut eşitliğin ağır basmasının temelinde, eski formasyonun iktidar mekanizmasının zayıflamak üzere olması, yeni formasyonun iktidarınınsa daha oluşmamış ya da oluşmak üzere olması yatıyor.

İktidarın merkeziyetçiliği ağır bastığında, demokratikleşmenin önü tıkanacaktır. Toplumsal yaşam, diktatörlük tarzında biçimlenecektir. Bağımsızlık ağır bastığında ve bütünselliğin gerçeklikte toplumun varoluşu ve kendisini savunmak ve geliştirmek için nesnel bir temel koşul oluşturduğu görülemediğinde anarşizme ve bunun sonucu, Platon'un söylediği gibi diktatörlüğe yol açılabilecektir. Peki, iktidarın gücü nereden geliyor. T. Hobbes'a göre "iktidar, tüm toplum üyelerinin ortak iradesidir."Buna göre her toplumun üyesi, kendi iradesinin bir parçasını iktidara veriyor. Böylece de iktidar, toplum üyelerinin iradesine dayanan ve aynı zamanda onların iradesini sınırlayabilen ortak mekanizma durumuna geliyor. İktidarın aldığı kararlar, bu görüşü savunanlara göre ortak ve uyulması zorunlu kararlar oluyor. Ancak iktidar gücünü, yani etkinliğini, ilkin kendisinin nesnel ve toplumsal zorunluluğundan alıyor.

Yönetim, her bir toplumun genel karakteristiğidir. Üretimde insan, sadece nesnenin biçimini değiştirmiyor, aynı zamanda kendisinin bilinçli amacını da gerçekleştiriyor. Onun bilinçli amacı, yasa olarak insanın eylem tarzını ve karakterini belirliyor. Bu amaca insan, kendi iradesini veriyor. İnsan iradesinin üretim hareketi ve tarzına bağlı kalması, bir defada gerçekleşmiyor, sürekli bir nitelik taşıyor. Üretimin toplumsal olmasından dolayı üreticilerin iradeleri de toplumsallaşıyor, birbirleri ile bağlaşıyor ve ortak irade, ortak çıkar oluşuyor.

Her bir toplumsal ya da ortak emek, belli bir orandaki yönetime gereksinim duyar. Bu yönetim, bireysel işler (emek) arasındaki uyumluluğu oluşturuyor ve bağımsız organların hareketinden farklı olarak, tüm üretim organizmasının hareketinin sonucunda oluşmakta olan ortak işleri gerçekleştiriyor. Marks'ın söylediği gibi, "geniş boyutlu her türlü ortaklaşa emek, bireysel etkinliklerin uyum içerisinde çalışmasının sağlanması, ayrı ayrı organların etkinliklerinden farklılık gösteren birleşmiş organizmanın çalışmasından doğan genel görevlerin yerine getirilmesi için, şu ya da bu ölçüde yönlendirici bir otoriteye güven duyar. Tek bir kemancı kendi kendisinin yöneticisidir, ama orkestra için bir şefe gerek vardır". (10)

İktidar kendi etkinliğini, buradaki zorunluluk ve nesnelliğinden alıyor. Kapitalizmde yönetim, burjuvazinin eline geçiyor. İşçi kendi emek gücü ile birlikte, kendisinin yönetilme fonksiyonunu da kapitaliste satıyor. O sadece üretici olarak üretime katılıyor. Kapitalistin, "bir generalin komutayı savaş alanında ele almasının zorunluluğu gibi, bizzat üretim alanında komutayı ele alması vazgeçilmez bir zorunluluk haline geliyor?"

Merkeziyetçilik, iktidarın genellikle yürütme organında gerçekleşiyor. Toplumsal üretimin toplumsallaşma sürecinin gelişimi ve bunun kapitalist toplumdaki tekelleşme biçimi ya da Stalinci sosyalist toplumlarda mülkiyetin aşırı devletleşmesi, yürütme organının

---

*10. K. Marks. **Kapital** cilt I, s. 345, Sol Yayınları, 1978, Ankara*

olumsuz ağır basmasına götürüyor. Böylesi bir eğilime, demokratikleşmenin iktidardaki gerçekleşme biçimi olarak parlamentonun yani yasama organının gelişimi engel olabilir. Toplumdaki çeşitli sosyal grupların çıkarlarının devlet politikasını ve yürütme organının programını belirlemede hesaba katılmasını, sadece vatandaşın devlete karşısındaki sorumluluğunu değil, bunun diyalektik karşıtı olarak devletin de her bir vatandaş karşısındaki sorumluluğunu parlamento ve onun yetkinleşmesi sağlayabilir. (tabii ki bu bizim arzumuzdur) ve bunların gerçekleşmesiyle ilgili yasaları parlamento kabul eder. Yani devletin bu organı bağımsız, özgür görüş ve çıkarları sentezleştirir ve toplumun gelişmesine hizmet eden politikayı belirler. Yürütme ve yasama organlarının karşılıklı uyumunu sağlayan organ, devlet yargı vb. organıdır. Ama bireyin haklarını, somut ve soyut eşitliklerini savunan şey, sistem olarak avukatlıktır. İktidarın demokratik olmasının temelinde nesnel çelişkilerin varolması yeterli değildir, bunları dile getiren hukuksal yasalar da bulunmalıdır. Yine de Montesquieu'nun söylediği gibi, "demokrasi eşitliği sevmektir. Ama bu sevgiyi geliştirmek için, eşitlik yasallandırılmalıdır". Yaşamın demokrasi tarzında örgütlendiği toplumda iktidar, hukuk aracılığı ile bir yandan her vatandaşın eylemini düzenliyor, kontrol ediyor, böylece sosyal ilişkileri merkezileştiriyor; öte yandan, yine hukuk aracılığı ile kendisinin bireyler karşısındaki sorumluluğunu düzenliyor. İşte bu noktada hukuk, iktidar ve vatandaşlar arasındaki düzenleme rolü ile, nesnel ve diyalektik iç çelişkisini açığa çıkartıyor. İktidar ve birey arasında, hukuk aracılığıyla (dolaylı) bir ilişki kuruluyor.

c) Kişi özgürlüğü: Hukukun bu düzenleme rolü aracılığıyla kendi iç çelişkisini açığa çıkarttığını belirttik. Buradaki zıtlık nedeniyle hukuk, bireyin ve yurttaşın kendi haklarını, nesnel eşitliğinin gerçekleşmesini düzenliyor. Bireyin eyleminin sınırı, hakları ve özgürlükleri ve sorumluluğu, bu düzenleme sonucu toplumda olması gereken demokrasinin gerçekleşme oranını yansıtıyor. Bu anlamda demokrasinin gerçekleşme oranını, onun hukuka dayanarak sağlanmış olmasını ve esas olarak bireylerin hak ve özgürlüklerini toplumsal pratikte de kullanabilme oranlarını yansıttığı söylenebilir.

Hukuk kuralları ile düzenlenmiş ve korunmuş da olsa, kişi özgürlüklerinin kullanılabilirliğinden, toplumun demokratik olup olmadığı sorununa açıklık getirilebilir. Toplumun demokratikleşmesinin en önemli ölçütü, kişi hak ve özgürlüklerinin varlığı ile bunların kullanılabilme oranıdır. Kişi özgürlüğü nedir? Anayasa tarafından toplumun ortak çıkarları ve bütünselliğine bağlı olarak belirlenen (sınırlanan) ve aynı zamanda garanti altına alınan, savunulan yurttaşın bağımsızlığı ve bağımsız olarak eylem hakkı, eylem alanıdır. Buna dünya görüşü, belli bir ideolojiyi öğrenmek ve söyleyebilmek, propagandasını gerçekleştirmek ve örgüt kurmak hakkı da dahildir. (Server Tanilli).

Kişi hak ve özgürlüğü kavramı, toplumun **ekonomik gelişmesi** ile doğrudan bağlı olduğu için tarihsel, aynı zamanda nesnel bir nitelik taşır. İktidar kişi refahını yurttaşların, sosyal grup ve sınıfların politik etkinliğine, toplumun ekonomik gelişmesine bağlı

olarak oluşturup geliştirebilir. Aynı zamanda kişi özgürlüğü, sınıflı toplumlarda, sınıfların karşılıklı durumuna, bunlar arasındaki güç dengesine de bağlıdır.

Öte yandan, kişi özgürlüğü, topluluğun **kültür düzeyi** ve **politik etkinliğine** bağlıdır. İktidara katılma ve demokratik - merkeziyetçilikte denge sağlanması, halkın kültür düzeyi ve politik etkinliği ile doğrudan ilgilidir.

Halkın hukuk bilincinin gelişme düzeyinin de kişi özgürlüğü ile ilişkisini ayrıca vurgulamak gerekiyor. Kişi özgürlüğü, iktidar tarafından güvenceye alınıp, aynı zamanda iktidar tarafından hukuk aracılığıyla sınırlandığına göre, bireyin toplum ve iktidar karşısındaki sorumluluğu ve kişi özgürlüğünün sınırları hukuk aracılığıyla çizildiğine göre, kişi özgürlüğünün hukuk tarafından sağlandığı koşullarda bile bu özgürlüğün kullanılabilmesi, ancak hukuk bilincinin gelişmesine bağlı oluyor. Aynı şekilde iktidarın kişi özgürlüklerini hukuka rağmen sınırlandırma çabalarına karşı etkin bir politik tutum için de önkoşul, hukuk bilincinin varlığında bulunuyor. Kişi özgürlüğünün sınırlandırılması, yani her bir yurttaşın, kişinin devlet ve idare makamları karşısındaki sorumluluğunun ağır basması, toplumsal ilerlemeyi frenliyor. Ama bu ağır basma, devletin güncel etkinliği için kolaylık yaratıyor. Yani iktidar çevrelerinin yararına sonuçlar veriyor. Merkezileşmenin ağır basmasının bir nedeni bir biçimi de işte budur.

Kişi özgürlüğü, somut olarak ne zaman demokrasi sorunu ile bağlıdır?

Bireyin özgür gelişmesinin sadece kendisine değil, içinde bulunduğu sınıfın ve tüm toplumun da gelişmesine katkıda bulunduğu koşullarda demokrasi ve özgürlük kavramları, içiçe geçmiş olacaktır. Kişi, toplumun ya da ilerici sınıfın gelişmesine katkıda bulunarak kendi etkinliğini, yaratıcılığını, özgürlüğünü gerçekleştirebilir. Yani kişi özgürlüğünde belirleyici olan insanın toplumsallığının yansıması olarak soyut eşitlik ile toplumsallığın diyalektik yadsıması olarak bireysellik, öznellik, yani somut eşitlik arasındaki çelişkinin hareket biçimidir. Tabii bu konuda da dengeyi korumak kolay değildir.

Toplumun gerçek gelişmesini, devlet yasalarına dayanan ve güvenen tek tek bireylerin etkinliği, özgürlüğü ve yaratıcılığı sağlar. Bu açıdan bakılınca, bireyin özgürlüğünün sınırları hukuk tarafından belirlenmiş olduğundan, belirli bir zamanda bu sınır bireyin ve dolayısıyla toplumun da gelişmesinin önünde engel oluşturabilir. Çünkü toplumsal yaşam, yurttaşların manevi, kültürel, politik düzeyi ve toplumsal varlık durmadan gelişiyor. Fakat hukuksal yasalar sabittir, dolayısıyla yaşamdaki gelişiminin gerisinde kalmaya başlıyor.

Böylece bireyin yaratıcılığı ve özgürlüğü ile çizili bulunan sınır arasında bir çelişki ortaya çıkıyor ve gelişiyor. Bireyin bağımsızlığı ve merkezin bağlayıcılığı arasındaki bu çelişkide bireyin eylem ve özgürlüğü, bir savaşım biçimi halini alıyor, varolan hukuk ve iktidar biçimi inkar edilmeye başlanıyor. Yavaş yavaş etkin azınlığın haklı olduğu ortaya çıkıyor ve azınlık, çoğunluğa dönüşüyor.

Toplumsal gelişmenin nesnel yasaları, bu çelişkinin çözümünü gösteriyor. İktidar biçimi ve hukukun sınırları değişiyor ve bireyin, dolayısıyla toplumun gelişmesinin öngördüğü daha esnek biçimlere geçiliyor. Burada çelişkinin bu şekilde çözülüyor olması, çelişkinin yok olduğu anlamına gelmiyor kuşkusuz. Çelişki nesnel olduğu için, yeni bir aşamada yeni bir çelişkiyi biçimlendiriyor. Dolayısıyla, her bir ulusal formasyonda olduğu kadar ulusların karşılıklı ilişkilerinde de, demokrasinin bu diyalektik süreci evrensel bir geçerlilik taşıyor.

ULUSLARARASI DEMOKRASİ ÜZERİNE

Demokrasinin evrensel çelişkisi olarak merkezileşme (toplumsallık) ile bağımsızlık (bireysellik) çelişkilerinin varlığı ve gelişme diyalektiği, uluslararası ilişkiler sisteminde daha da karmaşıklaşıyor. Temelinde nesnel olarak oluşmakta ve gelişmekte olan ekonomik, ticari, politik ve kültürel karşılıklı ilişkiler yatan ulusların karşılıklı ilişkide bulunma zorunluluğu ve bu ilişkilerin birbirine bağımlı oluşu, eşitliğin önce nicel, sonra da nitel olarak ortaya çıkması sonucunu doğuruyor. Öyleyse, dünya topluluğunun bağımsız üyelerinin iradelerinin yansıdığı ve insanoğlunun hayatta bütünsel olarak kalmasını amaçlayan ortak bir iktidardan da söz edilebilir mi? Son zamanlarda BM'ler örgütünün, Ortak Pazar, Avrupa Parlamentosu gibi örgütlerin işlevlerinin artması, ulusların karşılıklı olarak böyle bir organa (ortak iktidara) gereksinim duyduklarını dile getirmeleri, uluslar topluluğunun demokrasi isteminden mi kaynaklanıyor?

Uluslararası mekanizma, her bir devleti birey olarak ele aldığı gibi, her bir devletteki bireylerin tek tek eşitliğinden, özgürlüğünden hareket ederek, kendi bireylerinin özgürlüğünü güvence altına almayı amaçlıyor.

Uluslararası ilişkiler süreci, bu ilişkilerin iç çelişkisi olarak uluslararası durumun istikrarlılığı, statüko ile ülkeler içindeki sosyal ve politik değişimler arasındaki karşıtlığın hareket ve çözüm biçimi olarak demokratik örgütlenmeyi gerekli kılıyor. Bu yeni bir durum değildir. Devletlerarası hukukun ortaya çıkışı yeni değildir. Ne var ki uluslararası ilişkilerin örgütlenme biçimi, dünyanın sınırlarının küçülmesi ile birlikte kendi hukuksal sınırlarını da zorluyor. Uluslararası ilişkilerde demokratik olmayan yanlar zorlanıyor. Genel insani olan talepler, bu ilişkilerin demokratik olmasının temelini oluşturuyor. Böylece bireyin özgürlüğü ve gelişmesini, dolayısıyla toplumun gelişmesini engelleyen hukuk ve iktidar biçiminin inkâr edilerek çelişkinin daha esnek ve yeni biçimde çözümü nasıl olanaklı oluyorsa, ulusların karşılıklı ilişki ve bağımlılığının nesnel sonucu, onların hukuk sınırlarını da zorluyor, genel insani talepler ve dünyanın geleceğinin korunması talebi, temelinden demokratikleştiriliyor.

Uluslararası demokrasinin zorunlu ve nesnel olduğu açıktır. Peki bu topluluğun üyeleri olan devletlerin kendi iradelerini yansıtabildikleri bir ortak iktidardan nasıl söz edilebilir? Özellikle birbirine karşıt sistemlerin ve sınıfların bulunduğu koşullarda, bu temel çe-

lişkinin uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesine olan etkisinin hangi doğrultuda olacağı konusuda neler söylenebilir? Kompüterlerin çağımızda oynadığı rol ve karşılıklı iletişimin korkunç hızı biliniyor. Kompüterlerin varlığı ve giderek geliştirilmesi insanlar ve uluslararası ilişkileri yoğunlaştırırken, sosyal ilişki olarak eşitliğe ve demokrasiye nasıl hizmet ediyor? Ne var ki bu hizmetle birlikte kompüterlerin varlığı ve geliştirilmesi kompüter sanayisini elinde bulunduran güçlere bu ilişkileri yönlendirme, böylece denetleyip sınırlandırma olanağını da veriyor. Bu durumda çağımızın nesnel gelişmesinde uluslararası ilişkilerin demokratikleşmeden yana eğilim gösterdiğini söylemek ve ortak bir iktidarın oluşmasında nesnel zorunluluk görmek ne derece doğru olacaktır?

Demokrasi ve özellikle evrensel olarak demokrasi konusundaki sorular, kuşkusuz çoğaltılabilir. Ancak genel olarak bugün vardığımız nokta, bireylerin-ulusların-uluslar topluluğunun gelişmesinin ve yaşamının devamının sağlanmasının demokrasiye sıkı sıkıya bağlı olduğu ve demokrasinin de bir "iktidar yolu" değil, toplumsal yaşamın, insanın yaratıcı etkinliğinin şimdiye kadar bilinen en esnek, en verimli örgütlenme tarzı olduğu doğrusudur. ❑

Moskova, 1990.

SOVYET TİPİ EKONOMİLERİN YENİ BİR ANALİZİ İÇİN DENEME NOTLARI

Ali Bayar

Sovyet sistemi derin bir bunalım içinde. Siyasal, ekonomik, toplumsal, ideolojik bunalımın aldığı boyut çeşitli ülkelerde tanık olduğumuz toplumsal patlamalarda, devrimlerde kendini gösteriyor. Bunalım, büyük bir olasılıkla, önümüzdeki aylarda derinleşmeye ve radikal sonuçlar doğurmaya devam edecek.

Bunalımın hem **genel** karakterde olması, hem de sosyalist denen ülkelerin hepsinde ortaya çıkması, sorunun şu veya bu ülkede yapılmış tekil yanlışlar sorunu olmadığı; bunalımın kaynağının **sistemik** olduğunu gösteriyor.

Bu nedenle, bugünkü bunalımı anlayabilmek için, sistemi bütün derinliğiyle, illüzyonlardan uzak, gerçek özüyle kavramak gerekiyor.

Marksist düşüncenin Sovyet sisteminde ve uluslararası komünist harekette içine sokulduğu donmuş, şabloncu, hatta dinsel olarak niteleyebileceğimiz yapı bu görevin yerine getirilmesini geciktirdi. Stalinci yönetimler, konunun bilimsel analizini, sahte verilerle, psikolojik yasaklar ve yasal önlemlerle (tutuklama, işten atma, yayınları yasaklama, sürme, partiden tasfiye, vs.) yakın bir zamana kadar engelleyebildi.

Bu uzun dönem boyunca, toplumsal bilimler parti yönetiminin hazırladığı politikaya "bilimsel" kılıf hazırlayıcı oldu. Eleştirel yaklaşım antiSovyetizm, antikomünizm umacısıyla bastırıldı, kovuştu-

ruldu. Bilim, gerçeğin araştırılmasından büyük ölçüde koptu, idealist spekülasyonlar, skolastik tartışmalar, dogmatik tekerlemeler, inanç tazelemeler niteliği aldı. İktidarın ideologları, hakikati nesnel olarak varolanda değil, sürekli olarak öznel istemlerde, yanılsamalarda aradılar. Gerçeğe değil, Marks, Engels ve Lenin'in yazdıklarının **lafzına** baktılar. Gerçeğin hareketini değil, Hegel'in yaptığı gibi düşüncenin hareketini temel aldılar. Dolayısıyla, oluşturdukları teoriler (sosyalizmin yasaları, gelişmiş sosyalizm, ulusal sorun, parti teorisi, devletin niteliği, vs.) gerçeği değil, parti yönetiminin sübjektivitesini yansıtıyor. Bu noktanın altı çizilmeli. Zira, burada öznel olan iktidarın ideolojisini yansıtıyor. Öznelin sınıfsal işlevi böylece açığa çıkıyor: Varolan gerçeği gizlemek. Toplumsal ilişkileri, iktidarın niteliğini, üretim ilişkilerinin gerçek niteliğini gizlemek.

İktidarın ideologları, onyıllar boyunca Sovyet sistemi konusunda gerçekle ilgisi olmayan iddialar ileri sürdüler. Bu iddialara göre, Sovyet sistemi keşfedilecek gizemi olmayan, saf su kadar berrak, harmonili, bilinen ve partinin hakim olduğu toplumsal yasalara dayanan, parti ve devletle halkın sarsılmaz, uyumlu birliğine, bütün halkın gerçek egemenliğine, uluslar arası ahenk ve kardeşliğe, vs. dayanan, sosyal sınıf ve gruplar arasındaki farkların büyük ölçüde kalktığı ve silinmekte olduğu, kısa bir gelecekte sınıfsız topluma, komünizme geçecek olan bir yeryüzü cenneti. Yine bu dönemde, proletaryanın bilimi olduğu söylenen Marksizm-Leninizm, proletarya için 20. yüzyılın dini durumuna getirildi. Cenneti, yeryüzünde ve kısa bir süre sonra için vaadeden yeni bir din. Komünist partisinin kudretine inanç, kararlara itaat ve yığınlardan sürekli fedakârlık isteyen yeni bir **iman sistemi.**

Tarihte dinsel irtica sürekli bilimin önüne set çekti. Gerçeğin kavranmasını engellemeye çalıştı. Bilim, dinsel tutuculuğun, egemen ideolojinin dışına ve karşısına çıkarak gelişebildi. Bugün de karanlıktan aydınlığa giden başka yol yoktur.

Onyıllardan beri birikmiş olan veya günümüzde ortaya yeni çıkan son derece karmaşık sorunların üstüne cesaretle eğilinmezse, koşulların gerektirdiği teorik yaratıcılığa ulaşmak olanaksızdır. Bu nedenle, sosyalist olarak bilinegelen ülkelerin içinde bulundukları **gerçek** durumu, çelişkilerini, nesnel hareket yasalarını, eğilimlerini **bilimsel**, yeni bir bakışla tekrar ele almak gerekiyor.

Bu yazının amacı, Sovyet sisteminin temelinde yatan derin gizemi açığa çıkarmaya, yarım yüzyıldan fazladır süren bir yanılsamanın artık son bulmasına yardımcı olmak. Yazdıklarım, alışılagelmişin dışında. Bu nedenle, ilk bakışta yadırganabilir. Zaten, yaşadığımız tarihsel dönem de alışılagelmişin dar gelen elbisesini çoktan yırtıp attı. Şimdi, yeniye alışmamız gerekiyor.

Marks'ın geliştirdiği analiz yönteminin Sovyet [1] gerçeğini ve bugün son hızla gelişen olayları anlıyabilmemize nasıl yardımcı olabi-

---

1. Bu yazıda genellikle Sovyet ekonomisi terimini kullanacağım. Fakat bu terimle sadece Sovyet ekonomisini değil, "sosyalist" denen diğer ülkeleri de kastediyorum. Sovyet ekonomisi, bu inceleme için bir çeşit prototip ve model oluşturması nedeniyle kısaca bu terimi kullanıyorum. Ana hatları ortaya çıkarabilmek için ulusal farkları, ikincil yanları bu aşamada göz önüne almıyorum.

leceğini göstermeye çalışacağım. Aşağıda ele alacağım görüşler henüz, her yanıyla gelişmiş, olgunlaşmış bir aşamada değil. Ancak, Sovyet gerçeğinin daha derin bir analiziyle oluşturulacak genel bir teorinin temel taşlarını oluşturuyor. Şimdilik, ilerde sistemik bir yapıya ulaşabilecek yazılı düşünceler sayılmalı. Bu konuda çalışan bilim adamlarının eleştiri ve katkılarıyla geliştirilebileceğine inanıyorum. Bu nedenle, henüz deneme notları düzeyinde de olsa yayınlamakta yarar görüyorum. Konuyu her yanıyla bu yazıda açmam olanaksız. Fakat sadece, ekonomik yönle de sınırlamayacağım kendimi. Yazı, ekonomiyle siyasal ve toplumsal arasında sürekli bir hareket içinde gelişecek.

NEREDEN BAŞLAMALI?

Marks, toplumsal gelişmenin belli yasallıklara bağlı olduğu, bu yasaların temelinde yaşamın maddî şartlarının bulunduğundan yola çıkarak, kapitalizmin hareket yasalarını ortaya koyabilmek için, incelemesinin odak noktası olarak kapitalizmin "ekonomik hücre"si olan metadan başlıyor. Kapitalizmin değişik düzeylerdeki çelişkilerini daha saf ve basit bir düzeyde, metanın varlığında ve hareketinde inceliyor ve oradan hareketle, analizinde, soyuttan somuta sürekli bir git-gel ile, kapitalizmin genel teorisini geliştiriyor.

Marks'ın özellikle **Kapital**'de geliştirdiği bu yöntem ve kimi kategoriler Sovyet gerçeğinin analizi için zengin bir temel oluşturuyor. Sovyet toplumunun gelişme yasalarını da öncelikle onun maddi üretim şartlarında aramalıyız. Sovyet ekonomisini konu aldığımızda, çelişkilerin yoğun olarak toplandığı, araştırmamıza odak noktası olacak bir "ekonomik hücre" var mı? Var ise, bu hücre nedir?

Araştırmalarım, Sovyet ekonomisinde bu hücrenin "planlı olarak üretilen meta" olduğunu gösteriyor. Sovyet ekonomisi baştan aşağı metaların planlı üretimi ve dağılımı etrafında dönüyor. Lenin'in, **Diyalektik Sorunu Üzerine** yazısında belirttiği gibi, Marks, Kapital'e en basit, en alışılagelmiş, en temel, en yaygın, en olağan, milyarlarca defa karşılaşılan bir olguyla başlıyor: Metaların değişimi ve üretimi. Sovyet toplumu muazzam bir planlı meta üretimi olarak kendini gösteriyor. Bu nedenle, Sovyet ekonomisinin en karakteristik özelliği olan, en basit, en yaygın olguyu, metaların planlı üretim ve değişimini, bunun tekil öğesi olan meta ve onun hareketini analizin odak noktası olarak almak, Sovyet ekonomisinin temel çelişkilerini, gizemini gün ışığına çıkarmaya olanak veriyor.[2]

Sovyet ekonomisinde metanın, özel olarak değer yasasının yeri üzerine tartışmalar Ekim Devrimi'nin hemen ertesine başladı. Özellikle Buharin, Preobrajenski ve daha sonra Stalin konuyu açmaya çalıştılar.

---

2. Sovyet toplumunun gizemi, yoğunlaşmış olarak planlı üretilen metada gözlemlenebilir. Bu nedenle, Sovyetler'de yayınlanmış ekonomi politik kitaplarında ve meta üzerine yayınlanmış ekonomik ve felsefi yazında metanın gerçek özünü (büyük olasılıkla bilinçaltı olarak) örtmeye yönelik önemli bir çabayı saptamak aslında konunun ne kadar hassas ve canalıcı olduğunu gösteriyor.

1920'lerden bugüne yapılan tartışma ve araştırmalardaki eksiklik ikili. Dikkatler bir yandan basit ve kapitalist meta üretimindeki değer yasasının **olduğu gibi**, Sovyet ekonomisinde var olup olmadığı sorusuna yöneldi. İkincisi, değer yasası konusunda dikkatler, Marks'ın geliştirdiği kimi kategorilerin Sovyet ekonomisinin belirleyici karakteristiği olan planlı üretim ve değişim içinde nasıl bir varlık kazandığı, yeni doğası konusuna değil, ikincil alanlara yöneldi. Stalin'in **Sosyalizmin Ekonomik Sorunları** buna örnektir.

Ekonomik ve felsefi çalışmalarda dikkatler daha ziyade toplumsal emeğin fenomenal biçimi olan değişim-değeri üzerine yoğunlaştı. Kapitalist ekonomi için geçerli olan bu çaba, Sovyet ekonomisinin Marksçı incelemesini olumsuz yönde etkiledi. Değerin fenomenal biçimi, içinde devindiği üretim biçimi tarafından belirlendiği için, şüphesiz olduğu gibi Sovyet ekonomisinde gözlemlenemezdi ve bu biçimi yeni koşullarda arama çabaları sonuçsuz kaldı. 1920'lerden beri süren teorik araştırmalar gelişemedi.

Konu üzeride çalışan iktisatçı ve filozofların çoğu metanın, değerin varlığını, Sovyet ekonomisinde hâlâ grup (kooperatif) mülkiyetinin varlığını sürdürmesine bağladılar. Bizzat, devlet mükliyeti içinde, planlı üretimde metanın, değerin aldığı yeni niteliği göremediler. Pekçok konuda olduğu gibi bu konuda da onyıllar boyunca varolan gerçeği yadsımaya çalıştılar. Bu tutumun derin sınıfsal anlamı vardır. Zira, planlı ekonomiye has metanın yeni niteliğini Marksçı açıdan incelemek Sovyet ekonomisinin **gizemini** ortaya çıkarmak, Sovyet sisteminin sosyalist karakteri, devletin bütün halkın devleti, partinin işçi sınıfının temsilcisi, devlet mülkiyetinin toplum mülkiyeti, parti iktidarının halk iktidarı demek olduğu, vs. gibi bir dizi iddianın gerçekle bağdaşmayan birer kuruntu olduğunu açığa çıkarmak demektir. Bu nedenle, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ekonomist ve filozofları en büyük hokkabazlıkları metanın analizi konusunda yaptılar. Bu konuda Sovyet Bilimler Akademisi'nin, ekonomistlerin, filozofların yayınladığı kitaplar bilim açısından üzücü, ibret verici totolojilerle, çarpıtma ve yanıltmalarla dolu.[3]

Sovyetler sistemiyle ilgili 1960'lı ve 70'li yıllarda yapılan araştırmalar, eleştiriler de bazı gerçeklere ışık tutmalarına rağmen, kapsamlı bir olgunluğa, doyurucu bir derinliğe ulaşamadılar. Ya kapitalizm ya sosyalizm ikilemine hapis oldular.

SOVYET EKONOMİSİNDE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ VE DEVLET

Metada saptayacağımız çelişiler, onun doğal özelliklerinden değil, metaya yansıyan, onda ete, kemiğe bürünen üretim ilişkilerinden kaynaklanıyor. Bu nedenle, metayı odak noktası olarak almama rağmen üretim ilişkilerinin temeli olan mülkiyet ilişkileriyle kısaca

---

*3. SBKP'nin teorik organı Kommunist dergisinin başredaktörü R. Kosolapof'un 1975'te yayınlanan **Sosyalizm, Teorik Sorunlar Üstüne** adlı kitabı bu yanaşıma örnektir.*

giriş yapıyorum.

Marks, **Kapital**'in üçüncü cildinde çok haklı olarak şöyle yazıyor: **"Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası, buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en derin sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman, üretim araçlarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki doğrudan ilişkilidir."** (abç)

Sovyet sisteminde mülkiyet ilişkileriyle ilgili resmî görüş yakın bir zamana kadar tam bir totoloji örneği olmuştur. Bu totolojiyi şöyle özelteyebiliriz [4]:

"Devlet bütün halkın devleti olduğu, üretim araçları da devlet mülkü olduğu için, mülkiyet toplumsaldır. Üreticiler kullandıkları araçların ortak sahibidirler. Dolayısıyla, üretici güçlerle üretim ilişkileri ahenk içindedir. Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti üretimin toplumsal karakterine denk düşmektedir. Bireyle, toplum; toplumla, devlet arasındaki çelişkiler büyük ölçüde kalkmıştır, vs..."

Bilim, bu totoloji örneğinde olduğu gibi gerçeğin hukukî, biçimsel görünüşleriyle yetinseydi, hiçbir yere varamazdı. Bilime zaten gerek kalmazdı. Bilimin görevi, gerçeğin biçimsel görünüşünün altında yatan derin bağları, çelişkileri, yasallıkları ortaya çıkarmak. Örneğin, Marks'ın **Grundrisse**'de kapitalizm öncesi toplumlarda mülkiyet ilişkisi üzerine yaptığı analiz konumuz için de aydınlatıcıdır. Marks bu incelemesinde, hukukî planda ortak mülkiyet söz konusu olsa bile üreticinin birey olarak pratikte nasıl mülksüz kalabileceğini, artı ürüne "yüksek mülk sahibi"nin nasıl el koyduğunu gösteriyor.

Sovyet ekonomisi, bir Robinson Cruoise ekonomisi değildir. Üretici, üretim araçlarının doğrudan sahibi değildir. Bu nedenle mediasyona gerek vardır. Ancak bireysel özel üretimde üretici aynı zamanda üretim araçlarının doğrudan sahibidir.

Sovyet ekonomisinde, mülkiyet ilişkisinin odak noktasını aracılık (mediation)rolü üstlenen devlet oynuyor. Dolayısıyla, Sovyet sisteminde devletin niteliği ve aracılık rolünü nasıl oynadığı mülkiyet ilişkisinde **belirleyicidir.**

Resmî Marksizm-Leninizm'in skolastik argümanlarını bir kenara bırakırsak, Gorbaçov'un başa gelmesinden bu yana gittikçe daha da su yüzüne çıkan gerçeği temel alan bir analiz Sovyet sisteminde bütün halkın devleti, hatta Marks'ın anladığı anlamda bir proletarya diktatörlüğünün bile söz konusu olmadığını gösteriyor. Tersine, iktidarın parti yönetimindeki küçük bir zümrenin elinde toplandığı, azınlığın geniş emekçi yığınlar üzerinde diktatörlüğüdür Sovyet sisteminin devleti. Toplumsal tabanı son derece dar olan bu diktatörlük siyasal, ekonomik ve toplumsal mekanizmalara hakim olabilmek için yaşamın her alanında gittikçe artan bir merkezîleşme sürecine mahkûmdur. Bu süreç, zorunlu olarak, iktidarın toplumdan her geçen gün daha da kopmasına, koptukça korkmasına, korktuk-

---

4. Bu noktayı, Sovyet Bilimler Akademisi, çeşitli bilim adamları ve SBKP belgelerinden yapılacak alıntılarla örneklemek mümkün. Fakat yazıyı uzatmak istemiyorum.

ça tahammülsüzlüğe, herşeyi kontrol etme çabasına, baskıya, şiddete doğru ilerliyor. Ancak, toplumsal süreçlerin nesnel gelişmesini uzun süre boyunduruktа tutmak olanaklı olmadığından, iktidar ile toplum arasındaki çelişki sertleşerek, günümüzde şahit olduğumuz gibi antagonik bir nitelik kazanıyor ve sınıfsal geniş bir tabana dayanmayan bu iktidarlar, yığınların başkaldırısıyla tarihte eşi görülmemiş bir hızla çözülüyorlar.

Sovyet sisteminde devletin azınlık diktatörlüğü olmasıyla birlikte, mülkiyetin toplumsal mediasyonu da antidemokratik kanallardan, aşırı derecede merkezîleşmiş planlama yöntemlerinden, egemen azınlığın çıkarlarını yansıtan merkezî direktiflerden geçiyor. Emekçiler (üreticiler) mülkiyete ve yeniden üretim sürecine tamamen yabancılaşmış bir konumdalar. Bu sistemde üreticiler kullanım-değerinden ziyade, merkezin tepeden saptadığı plan hedeflerini, soyut göstergeleri üretiyorlar.

KISACA META

Basit ve kapitalist meta üretiminde olduğu gibi, Sovyet ekonomisinde üretilen metanın da ikili bir yapısı vardır: Kullanım-değeri ve değer. Meta bu iki kutbun çelişkili birliğidir.

Metanın kullanım-değeri, onun insan ihtiyaçlarını giderecek çok boyutlu özelliklerine bağlıdır. Kullanım-değerinin yaratıcısı somut emektir. Kullanım-değeri tüketimde gerçekleşir.

Bir metanın değeri ise o metanın üretiminde maddeleşen soyut emeğin ifadesidir. Dolayısıyla, meta, değer olarak, toplumsal ilişkilerin taşıyıcısıdır.

Değerin büyüklüğü ise, metada maddeleşen toplumsal olarak gerekli ortalama iş zamanıyla ölçülür. Ancak **değer**, basit ve kapitalist meta üretiminde, başka bir metada yansımasını bularak, **değişim-değeri** olarak kendini gösterir. Marks'ın **Kapital**'de belirttiği gibi, meta, kendisini, iki yanı ile ancak değeri, bağımsız, fenomenal bir biçime büründüğü zaman, yani değişim-değeri biçimini alır almaz gösterir. Yalıtılmış halde, tek başına bu biçimi hiçbir zaman almaz, ancak başka bir meta ile değişim ilişkisi içine girince bu biçime bürünür.

Metanın ekonomik hücre olarak önemi kullanım-değeri olarak toplumun maddî üretici güçleri ile, değer olarak, üretim ilişkilerinin çelişkili birliği ve mücadelesini içermesinden kaynaklanıyor. Metanın analizi, bu nedenle, toplumdaki canalıcı çelişkilerin anlaşılması, bu çelişkilerin altında yatan derin süreçlerin ortaya konulması için gerekli.

Sovyet ekonomisinin incelenmesinde şimdiye kadar yukarıda kısaca verdiğim kategoriler olduğu gibi uygulanmaya veya yadsınmaya çalışıldı. Bu yol çıkmaz yoldur. Yapılması gereken, varolan gerçeğin ışığında eski kategorileri ele almak, geçerli olanları yeni içerikleriyle kullanmak, yeni duruma uygun ortaya çıkan yeni kategorilerle ilişkilerine bakmaktır.

Bu aşamada sorulması gereken soru şu: Sovyet ekonomisinde değerin kendisini fenomenal ifade ediş biçimleri nelerdir?

DEĞERİN YENİ BİÇİMİ VEYA PLAN-DEĞERİ

Varolan gerçeği kavrayabilmek için burada yeni bir kategori öneriyorum: **Plan-değeri.**

Planlı olarak üretilen metalar insan emeğinin ürünü olduğu için planlamada bir değeri var. Bu değer kendini **plan-değerinde** ifade ediyor.

Ekonomik işleyişin detaylı olarak merkezî planlanışı, canalıcı bütün kararların bu çerçevede alınışı, metada maddeleşen emek miktarının değişim-değeri yoluyla pazarda kendisini göstermesini olanaksız kılıyor. Bu tip ekonomide aracılık (mediation) görevini planlama yapıyor. Plan-değeri ise kendisini değişimde planlamayla saptanmış fiyat, üretim örgütlenmesinde de plan göstergeleri olarak dışa vuruyor. Plan-değerinin bir biçimi olarak göstergeler üretimde canalıcı bir rol oynuyor. Bu ilişkiler nedeniyle, kullanım-değeriyle değer arasındaki çelişki, dış görünüşte, kullanım-değeriyle, değerin biçimleri, özellikle nicel göstergeler arasındaki çelişki olarak dışa yansıyor. Ekonomik yazında detaylı olarak işlenen sorunlar, özünde, bu çelişkinin ifadesidir.

Plan-değerinin parasal biçimi olan fiyatların rolü Sovyet ekonomisinde ikincil planda kalıyor. Ekonomik regülasyonu piyasa değil, planlama sağladığından ve planlama nicel olduğundan, yaşamsal rolü fiyatlar değil, plan-değerinin gösterge biçimi oynuyor.

Pazar ekonomisinde bağımsız üreticilerin bireysel emekleri, ürünleri ancak pazarda alıcı bulursa toplumsal nitelik alıyor, toplumsal olarak onanıyor. Kapitalist üretim biçiminde, değer piyasada, eğer metada alıcı bulursa gerçekleşiyor. Metadaki bireysel emek, meta eğer alıcı bulursa toplumsal nitelik kazanıyor. Oysa planlı Sovyet ekonomisinin işleyişinde, bireysel emeğin toplumsal onanması için pazarda kabul görmesine gerek yok. Planlama merkezî tarafından kabul olması "toplumsal" onanması anlamına geliyor. Dolayısıyla, bireysel emek planın öngördüğü kullanım değerlerini ürettiği anda toplumsal olarak onanmış oluyor. Metanın üretimi aynı zamanda plan göstergesinin üretimi olduğundan (zira her meta birimi plan hedefine katkı yapıyor) bireysel emek değişimde değil, üretimde toplumsal nitelik kazanıyor. Değer, kapitalizmde olduğu gibi, değişimde, piyasa üzerinde metanın satılmasıyla değil, bizzat **üretimde gerçekleşiyor** Sovyet ekonomisinin bu karakteristiği, özellikle kalite düşüklüğünü açıklayıcı, üretkenlik düşüklüğü, ve bir dizi önemli sorunun kaynağıdır. Bu nedenle, sistemin mantığı devrimci, temel bir değişime uğramadan, yapılacak bütün reform girişimleri başarısız olmaya mahkûmdur. Sistemin mantığını değiştirmek gerekiyor. Sosyalist bir piyasanın gerekliliği kendisini bu noktada gösteriyor.

Üretimde toplumsal nitelik kazanan emeğin ifadesi olarak değerin kendisini başka bir metanın kullanım-değeri aracılığıyla ifade etmesine, yani değişim-değerine gereksinimi yok. **Plan-değeri kendisini söz konusu metanın kendi kullanım-değerinde ifade ediyor** Bu yeni olgu, plan göstergelerinin incelenmesiyle açıkça

görülebilir. Plan-göstergeleri, plan-değerinin kullanım-değeri biçiminde ifade edilme çabasından başka birşey değildir. Plan otoritesi, doğrudan üreticiye bir dizi (özellikle nicel) plan göstergesi iletirken, aslında ihtiyacı olan kullanım-değerlerini **soyut** olarak iletmiş oluyor. Ama bunu yaparken, aynı zamanda emeğin toplumsal kullanımını da soyut olarak iletmiş oluyor. Bu soyut iletişim kanallarına neden ihtiyaç var? Marks ve Engels'in sandığının tersine, kullanım-değerleri plan otoritesi tarafından doğrudan, mediasyona gerek kalmadan neden ifade edilemiyor?

Sovyet ekonomisi 12 milyon çeşit mal üretiyor. 10 binlerce işletme var. Planlama ise ancak 48 bin çeşitle sınırlı, dolayısıyla her plan pozisyonu yaklaşık 250 malın toplu ifadesinin planlanması. Milyonlarca çeşit mal üretilen, milyonlarca emekçinin çalıştığı, binlerce fabrikanın işlediği kompleks bir ekonomide her kullanım-değerinin üretimi doğrudan detaylı olarak planlanamaz. Somut emeklerin üretimde kullanımın detaylı, doğrudan planlanması olanaksızdır. Bu nedenle, soyut kanallara, mediasyona gereksinim vardır ve sosyalist bir ekonomide de olacaktır.

Bireysel emek, pazarda dolaylı olarak değil, doğrudan üretimde toplumsal onay gördüğü için, bireysel somut emekleri toplumsal soyut emek olarak ifade edebilmek için mediasyon aracına bizzat üretim sürecinde gereksinim var. Bu rolü de göstergeler oynuyor.

Milyonlarca çeşit metanın detaylı planlanması, yani bu metalarda kullanılan somut emeklerin dağıtımının detaylı planlanması olanaksız olduğundan, planlama merkezi, somut emekleri soyut emek olarak ifade etmek demek olan plan-değerinin gösterge biçimi aracılığıyla işgücünün dağıtımını planlıyor. Dolayısıyla, planlama merkezi bir işletmeye üretim hedeflerini gösterge olarak bildirirken, aslında o işletmeye çeşitli metaların üretiminde ne kadar soyut emek kullanacağını yaklaşık olarak bildirmiş oluyor. Böylece, kullanım-değerlerinin üretimi aynı zamanda plan-değerini üretiyor. Daha da ileri gidersek, diyebiliriz ki, kullanım-değerlerinin üretimi aynı zamanda her meta biriminin temsil ettiği göstergenin de üretimi oluyor.

Üretilen her ürün sadece bireysel, somut emeğin değil, aynı zamanda, yani pazardan geçmeden toplumsal, soyut emeğin bir ürünü oluyor ve dünyaya kullanım-değeriyle plan-değerinin çelişkili kaynaşması olarak geliyor.

Bu sistemde, ürünlere harcanan emek miktarının ölçülmesi için başka bir meta aracılığıyla göreli olarak ifade edilmesine gerek yok. Zira, üretimle ilgili elde edilebilir bilgilerin hepsi en geniş (tam ve mutlak değil) biçimde planlama merkezinin elinde bulunuyor. Metada maddeleşen emeğin toplumsal olarak gerekli emek miktarı pazarda değişim aracılığıyla, başka bir metada yansıyarak ölçülmediği için, doğrudan, mutlak olarak ölçülmeye çalışılıyor. Bu ölçü plan-değerinin fiyata dönüşmesinde üretim harcamaları kanalıyla yapılıyor. Üretim sürecinde ise, planlama merkezi, her işletmeye, her çeşit malın üretimi için ayrı ayrı somut emek türünden ne kadar süre kullanılması gerektiğini bildiremeyeceğinden, toplumsal emek süresini daha genelleşmiş, soyut şekilde plan göstergesi biçiminde bil-

diriyor. Böylece, plan göstergesi, özünde, metalarda maddeleşek olan toplumsal emeğin, yani plan-değerinin nesnel bir varlık biçimi oluyor.

Sovyet ekonomisinde üretim araçları devletin elinde olduğundan, metaların değişiminde değerin büyüklüğü değişim-değeri aracılığıyla kendiliğinden pazarda saptanmadığından, planlama otoritesi değerin büyüklüğünün parasal ifadesi olarak fiyatları istediği gibi, hiçbir sınırlama olmadan saptayabileceğini sandı. Öyle ki, planlamacılığın ilk yıllarında özellikle, fiyatlar iradeci bir şekilde, ekonomik gerçeklerden kopuk olarak saptanıyordu. Sovyet yöneticileri çok sonraları fiyatların değeri yansıtması gerektiğini vurgulamaya başladılar. Sovyet tipi ekonomilerin fiyat oluşumundaki bu irrasyonel tutum ekonomik sorunların, dengesizliklerin kaynaklarından önemli birisini oluşturuyor. Rasyonel olarak hareket ederse, değerin büyüklüğünü metanın üretimi için toplumsal olarak gerekli soyut emek süresiyle belirlemesi gerekir. Fakat bu sanıldığı kadar kolay bir işlem değildir. Marks ve Engels'in safça sandıklarının tersine bu büyük doğrudan, kolayca saptanamayacağı için, ister istemez belli bir ortalamaya doğru yakınlaşan dalgalanmalar niteliğini almak zorundadır. Sosyalist bir ekonomide fiyat mekanizmasının esnek olması gerektiğinin bir nedeni de budur.

FETİŞİZM

Sovyet tipi ekonomilerde doğrudan üretici için, ürettiği meta her şeyden önce bir değer taşıyıcısıdır: Plan-değeri. Bu somut olarak her metanın plan hedefine ulaşmaya katkısıyla, plan göstergesi olarak ifadesiyle daha açık görülebilir. Örneğin, planlama merkezi, işletmeye bin ton çivi üretmesini hedef olarak, nicel gösterge aracılığıyla bildirmiş olsun. Söz konusu fabrikanın ürettiği her bireysel çivi aynı zamanda bir kullanım-değeri olmasına rağmen, fabrika için önemli olan bu değil. Fabrika, ürettiği her çiviye kullanım-değeri olarak değil, plan hedefine katkı yapan bir plan-değeri olarak bakıyor. Üretilen her çivinin doğal varlığının yanısıra, plan-değerinin varoluş biçimi olarak bir gösterge biçimi de var, örneğin gram olarak. Böylece üretilen tekil çivide yoğunlaşan soyut emek plan-değerinin gösterge biçimi olarak gram tarzında ifade ediliyor. Fabrika, kullanım-değeri olarak çivi değil, plan-değeri, gösterge olarak çivi üretiyor. Ürettiği her çivi, plan merkezinin koyduğu hedefe yaptığı katkı sayesinde "toplumsal" onay görmüş oluyor, bireysel emek üretim sürecinde toplumsal nitelik kazanıyor. Üretilen çivi kullanılamayacak kadar kötü kalitede olsa bile bireysel emek "toplumsal" olarak üretimde onandığından, kaliteyi geliştirmeye yönelik çabaya gerek kalmıyor. İkincisi, gösterge gittikçe kullanım-değerinden ayrılıyor, bağımsızlaşıyor ve fetiş bir karakter kazanıyor. Marks'ın **Kapital**'de metanın **fetiş** karakteri üzerine yaptığı analiz burada da geçerlidir.

Marks'ın **Grundrisse** ve **Kapital**'de değişim-değeri için vurguladığı özerkleşme olgusu burada plan-değerinin nesnel biçimi olan göstergelerin özerkleşmesi şeklinde kendini gösteriyor. Plan-değeri,

kullanım-değerini yadsıyor. Metadan ayrı maddî bir varlık kazanıyor. Metadaki varlığının yanısıra, plan göstergelerinde özdeğinden özerk bir varlığa bürünüyor. Göstergeler kanalıyla ifade edilen plan hedefleri fetiş bir nitelik kazanıyor. Planlamacı ile üretici arasındaki üretim ilişkilerini örtücü bir rol oynuyor. Herşey sayılar etrafında dönüyor. Toplumsal, rakkamlara boğuluyor.

Sovyet ekonomisinde üretici **plan** için kullanım-değeri üretiyor. Fakat, üretici için, ürettiği kullanım-değeri olarak değil, plan-değeri olarak hayata geliyor. Bu nedenle her açıdan planlama merkezine bağımlı olan üreticiler için önemli olan, planlama otoritesinin emirlerini yerine getirmiş sayılmak için plan-değerinin üretilmesi oluyor. Üretici ürettiğine yabancılaşıyor. Plan-değeri ve onun nesnel ifade biçimleri olan göstergeler tam fetiş bir nitelik kazanıyor. Bu durum sürekli ve genişletilmiş olarak yeniden üretiliyor. Parti/devlet ile emekçilerin birbirlerine bu kadar yabancılaşmasının ekonomik yönü böylece açıklık kazanıyor. Sovyet tipi ekonomilerde gördüğümüz bir dizi sorun, Kötü kalite, üretkenlik düşüklüğü, tüketim mallarındaki kronik kıtlık, işten kaytarma, disiplinsizlik, şevksizlik işte bu yabancılaşmanın ve fetişizmin sonuçlarıdır.

Sistem sadece plan-değerinin fetişizmini değil, onunla bağlı bütün toplumsal ve politik kategorileri de fetiş olarak sürekli yeniden üretiyor: Sovyetler Birliği fetişizmi, parti fetişizmi, merkez komitesi fetişizmi, politik büro fetişizmi, genel sekreter fetişizmi, parti üyeliği fetişizmi, ideoloji fetişizmi, vs.. Nihayet siyasal baskıların, yasakların yanısıra, Sovyet sisteminde toplumsal bilimlerin, Marksçı düşüncenin geri kalmasının bir nedeni de budur: Fetişlerin yarattığı yanılsamalar ve fetişlere dokunma korkusu. İşte bu nedenle, günümüzde toplumsal bilimlerin gelişebilmesi, ortaya çıkan karmaşık sorunlara açıklık getirebilmesi, geleceğe yönelik gerçekçi projeler sunabilmesi için bilimsel düşünceye zincir vuran putların yıkılması gerekiyor.

DERİNLEŞEN ÇELİŞKİLER

Üretici güçler geliştikçe, ekonomi ve üretilen kullanım-değerleri daha karmaşık bir yapı alıyor. Merkezi planlama gittikçe karmaşıklaşan bu ekonomik süreci sürekli müdahalelerle düzenlemeye çalışıyor. Ancak, ekonomik kalkınmanın başında göreli olarak etkili olan bu yöntem, ekonomik gelişmeyle gittikçe etkisini yitiriyor. Ekonominin planlı olmasına rağmen, anarşik, kendiliğinden regülasyon eğilimleri gittikçe güç kazanıyor. Örneğin, yeraltı (kaçak, paralel) ekonominin bu derece yayılması söz konusu eğilimin nesnel bir ifadesidir. Bu durum aynı zamanda üretici güçlerle yürürlükteki üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin derinleştiğini, yaygınlaştığını gösteriyor. Üretim ilişkileri, gelişen üretici güçlere hakim olabilmek için onları dondurma eğiliminde. Ancak üretici güçler gelişebilmek için yürürlükteki üretim ilişkilerini yırtmak, onun kontrolünden çıkmak, başka alana yayılmak durumunda.

Üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki derinleşen çelişkiyi, kullanım-değeriyle plan-değeri arasındaki çelişkide de görmek

mümkün. Sovyet ekonomisi, sürekli kötü kalitede mal üretiyor. Bunun nedeni sadece teknolojik gerilik değil, asıl olarak üreticinin plan-değeri üretme zorunluluğu. Nasıl ki kapitalist işletme herşeyden önce değişim-değeri üretiyorsa, Sovyet işletmesi de herşeyden önce plan hedefine ulaşabilmek için plan-değeri üretiyor. Üretici, toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilme kaygısıyla değil, parti/devletin ilettiği plan hedeflerine ulaşma kaygısıyla üretim yaptığı için, üretimle toplumsal ihtiyaçlar arasında gittikçe büyüyen bir uçurum ortaya çıkıyor. Kullanım-değeriyle plan-değeri arasındaki çelişki gittikçe derinleşiyor, sertleşiyor.

Örneğin, çivi üretiminde plan-değerinin gösterge biçimi nicel olarak bildirilmişse, fabrika, öncelikle en fazla ağırlıkta çivi üreterek, hedefe ulaşmaya çalışıyor. Ürettiği çiviler bir işe yaramasa da söz konusu fabrika için bu önemli bir sorun teşkil etmiyor. Fabrika plan hedefine ulaştığı için, üretimi onanmış oluyor ve üreticiler, ücretlerini, primlerini ve belki de madalyalarını hak etmiş oluyorlar. Yürürlükteki üretim ilişkilerinin meta düzeyindeki ifadesi olan plan-değerinin mantığı, böylece korkunç israflara, kıtlığa, kötü kaliteye, teknolojik geriliğe, vs. yol açıyor. Kapitalist işletmede harcanan emek üretimde değil pazarda toplumsal nitelik kazandığı, değer (artı-değer) üretimde değil, pazarda satılmayla gerçekleştiği için, rekabet olduğu sürece kapitalist kullanım-değerlerini sürekli iyileştirmek zorunda. Oysa, Sovyet ekonomisinde, planlama otoritesinin üzerinde böylesine güçlü bir ekonomik baskı yok. Bu süreç, bir yandan, üreticinin ürettiğine yabancılaşmasını, diğer yandan, plan-değerinin fetişleşmesini, mülkiyet ve iktidar sahibi parti / devlet ile geniş halk yığınları arasında gittikçe derinleşen bir uçurum doğuruyor.

SONUÇ YERİNE KİMİ DÜŞÜNCELER

Bu yazıda sadece kilit noktalarını, temel kavramları vermek istediğimden söz konusu mekanizmaların daha ne gibi sorunlara yol açtığının detayına girmedim. Bir süre sonra konuyu, detaylı olarak bir kitapta ele almak şüphesiz yararlı olacak. Fakat, buraya kadar ele aldığım öğeler, mekanizmalar sanıyorum, Sovyet sisteminin gizemini, mantığını anlamanın ipuçlarını veriyor.

Bu kısa analiz gösteriyor ki, Sovyet sistemi, üreticilerin ortaklığı temeline, kullanım-değerlerinin üretimine, üreticilerin ekonomik ve siyasal yaşamda iktidar sahibi olmasına dayanan **sosyalist** bir düzen **değildir.** Ama **kapitalist de değildir.** Bu tezin şimdiye kadar Stalin'in çizdiği toplumsal gelişme (ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist, komünist toplum) çerçevesinin dar sınırları içinde düşünmeye alışmış pekçok kişi için yadırgatıcı geleceğini biliyorum. Ancak, toplumsal gelişme, önceden çizilmiş donmuş kalıpların çok ötesinde bir zenginlik gösteriyor. Sovyet sistemi, bu zenginliğin ortaya çıkardığı **yeni bir oluşumdur.**

20. yüzyılın en büyük kolektif yanılsaması bu konuda olmuştur: Sovyetlerin sosyalist bir ülke olduğu yanılsaması. Bu yanılsama, Sovyet iktidarının öncülüğüyle Marksçı düşüncenin uluslararası

planda dinsel, tutucu ve şabloncu bir yapıya sokulmasında; sosyalizmin Sovyet düzeniyle eşlenmesiyle, pekçok ülkede emekçilerin sosyalizmden uzaklaşmasında rol oynamış ve ileri idelerin bilimsel gelişmesini büyük ölçüde frenlemiştir. Bu sistem bugün her tarafından çatırdıyor. Tarihte eşi görülmemiş bir hızla çözülüyor. Söz konusu yanılsama ve yanıltma, bu ülkelerde yıkılışın karşısına gerçekten sosyalist bir alternatif çıkarmayı kısa vadede büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Zaten bunun için gerekli siyasal güçler henüz oluşmamıştır. İktidardaki geleneksel komünist partiler ileri bir proje oluşturma kapasitesinden şu anda yoksundur. Tersine, siyasal planda çökmektedir. En fazla önerebildikleri, özünde sosyal-demokrat bir platformdur.

Sovyet sisteminin çözülme süreci yakın bir zamanda daha da geniş ve derin boyutlar alma eğilimindedir. Bu gidiş keskin toplumsal mücadelelere ve uluslar arasında çetin çatışmalara yol açacaktır. Sovyet sisteminde yeni ve sert, belki de şiddete dayanan bir iktidar mücadelesi her geçen gün yaklaşıyor. Gorbaçov ekibi, böylesi bir mücadelede üstün gelmek için gerekli toplumsal tabandan **şu anda** yoksun gözüküyor. Gorbaçov ekibi, geniş halk yığınlarından ziyade, bürokrasinin ve parti aygıtının modern kesimine dayanıyor. Bu ekibin, ekonomik alanda yığınlar için sonuç veren bir başarısı henüz olmamıştır. Bu nedenle, toplumsal çelişkilerin kızıştığı bir ortamda Gorbaçov ekibinin iktidarı dengesizdir ve zamanı sanıldığından kısa olabilir. Fakat, tutarlı, ileri bir alternatifi de yoktur. Dolayısıyla, uzak olmayan bir gelecekte, sert mücadeleler döneminde bir iktidar boşluğunun ortaya çıkması ve bu boşluğu parçalanmanın veya şiddetin doldurması olasıdır.

Gelecek aylar ve yıllar son derece derin değişimlere, ama ne yazık ki dünya barışı için de o kadar tehlikelere gebe bir dönem olacaktır. Sosyalist ideallerin bu depremin yarattığı yıkıntıların altından kalkması kolay olmayacaktır. ❑

YENİ PARTİYE İLİŞKİN BİRKAÇ ÖNERİ

Cem Eroğul

Büyük TİP deneyiminden otuz yıl sonra, sosyalistler, bir kez daha, kapsayıcı bir yaklaşımla partileşme sürecine girmiş bulunuyorlar. Açıktır ki, bu ikinci denemenin başarılı olması için, ister örgütlenme örnekçesi (modeli), ister üye yanayı (profili), ister izlence (program) açısından olsun, eskinin olduğu gibi yinelenmemesi, her üç açıdan da, yeni koşullara uygun yeni yolların denenmesi zorunludur.

I. TÜZÜK

Partilerin hem özek (merkez), hem de il ve ilçe örgütlenme çizemleri (şemaları), siyasal partiler yasasınca saptanmış durumdadır. Bütün partiler buna uymak zorundadır. Ancak, yasayı çiğnemeden, uygulamada, buna birtakım ekler yapmak olanaklıdır. Örneğin, sosyalist bir partinin gereği olarak, yasada öngörülenlerin yanı sıra, daha küçük örgüt birimleri de yaratılabilir. Kanımca, yeni partinin, daha kuruluş aşamasında, bu olanaktan yararlanması gerekir. Bunun için, parti üyelerinin bulunduğu her işyerinde ve/veya her semtte, en az üç en çok da on beş üyeden oluşan "parti takımları" kurulmalıdır.

İlk bakışta, bu takımlar, geleneksel komünist partilerin göze (hücre) örgütlenmesini anımsatabilir. Bunun böyle olması, örgütlü çalışmanın temel bir yasasının zorunlu sonucudur: İnsanlar, en çok,

omuz omuza çalışabilecekleri küçük arkadaş kümeleri içinde verimli olurlar. Dolayısıyla, etken (sonuç getirici) bir parti çalışması için, bu biçimde bir örgütlenme zorunludur. Ciddi bir sosyalist parti de bundan asla vazgeçmemelidir.

Yine de, burada önerilen parti takımlarının, eski göze örgütlenmesinden temelde ayrıldığını görmek gerekir. Verimli çalışma, geleneksel komünist partilerin ereklerinden yalnızca biriydi. Onun yanı sıra, onun kadar, hatta belki ondan daha önemli başka erekler de vardı: Gizliliğin sağlanması ve parti içi düzencenin (disiplinin) korunması. Gözeler, yakalanma durumunda, partinin kan yitimini en alt düzeyde tutmanın elverişli bir yoluydu. Öte yandan, böyle bir örgütlenme, sıradan üyenin; yöneticilerden, yalnızca göze sorumlusuyla, öteki üyelerden ise, yalnızca göze arkadaşlarıyla ilişki kurmasına olanak veriyordu. Böylece, göze örgütlenmesi, yalnızca dikeyine ilişkilere izin veren sıkı bir düzence anlayışının aracı oluyordu.

Oysa, bundan sonra kurulacak partide, hem gizlilik olmayacak, hem de eski düzence anlayışı yerine, sıradan üyeye çok daha geniş bir sorumluluk yükleyen yeni bir düzence anlayışı geçerlik kazanacaktır. Dolayısıyla, artık, parti takımları, gizliliğe değil, tam aksine, dışa alabildiğine açılmaya araçlık edeceklerdir. Bundan böyle bu takımlar, sıradan üyeyi demirden bir düzence altında tutmanın değil, yine tam aksine, onu, başka üyelerle ve her düzeydeki yöneticilerle içli dışlı kılmanın araçları olacaklardır.

Tüzük yazılıp örgüt oluşturulurken üzerinde durulması gereken başka bir önemli nokta, düzence anlayışıdır. Toplumun demokratikleşmesini yaşamsal önemde gören bir partinin, kendi içinde de bu ülkünün gereklerine tümüyle uymaya özen göstermesi zorunludur. Artık, geleneksel demokratik özekçilik (merkeziyetçilik) anlayışı eskimiştir. Bunu yenilemek kaçınılmazdır. Gerçi, düzence olmadan, sağlıklı bir örgüt yaşamı da olamaz. Bunun için, yenileme, eskinin tümüyle bir yana atılması anlamına gelmemeli, kimi kurallar korunmalıdır. Örneğin, karar verildikten sonra, alt örgenlerin üst örgenlere, azınlığın da çoğunluğa uyması kuralının nesnel bir temeli vardır. Ancak, eski özekçilik anlayışının aksine, azınlıkta kalanlar, eylemde çoğunluğa uymakla birlikte, partide kendi görüşlerine yeni yandaşlar kazanmak için serbestçe çalışabilmelidirler. Eylem gereklerini dürüstçe yerine getirdikçe, özekten ve çoğunluktan ayrı düşünmek ve hem parti içinde, hem parti dışında, bunu açıkça söylemek, partinin üyeliğinden çıkarılmak için yeterli bir neden olmamalıdır.

Düzence anlayışını yenileştirme açısından daha önemli bir nokta ise şudur: Artık sosyalist bir partide, dikey örgütlenme tekelinden, özek kıskançlığından kesinlikle vazgeçip, tabandaki ve her düzeydeki üyelerin ve birimlerin, kendi aralarında yatay ilişkilere girmesini hoş görmek gerekir. Dahası, bunu hoş görmek de yetmez; bu yeni anlayış açıkça desteklenmelidir de. Parti üyeleri ve birimleri arasında yatay ilişkiler, örgütü güçlendirmekle kalmaz, partinin toplum içinde etkenlik kazanmasına da büyük katkıda bulunur. Partiyi yukarıdan aşağıya dilimleyip her dilimi yalnızca özekle ilişkilendiren eski anlayış, gizlilik koşulları için elverişlidir. Ama bugün bu

anlayışı sürdürmeye kalkışmak, parti içinde demokrasinin gelişmesine en büyük darbeyi vurmak olur.

Öte yandan, bu yenileşmiş düzence anlayışı, parti içi eğitim alanına da yansımalıdır. Eğitimin, partinin en temel işlevlerinden biri olmayı sürdüreceği kuşkusuzdur. Ancak, artık eğitim, herşeyi bilen bir özeğin sıradan üyeyi "aydınlattığı" bir süreç olmamalıdır. Eğitim, hem çağımızın temel toplumbilimi olan Marksizmin sorgulayıcı bir yaklaşımla öğrenilmesini; hem de edinilen somut deneyimlerden bilimsel sonuçlar çıkarılmasını sağlayan bir karşılıklı öğretme ve birlikte araştırma süreci olmalıdır. Yönetici olmanın, kimseyi daha bilimsel kılmayacağı hiç akıldan çıkarılmamalıdır. Eğitim alanında, partiye, sıradan üyeye saygılı, alçakgönüllü bir anlayış egemen olmalıdır. Üyeler ve alt birimler arasında, yukarıda önemi vurgulanan yatay ilişkiler, parti içi eğitim sürecini hızlandırma açısından da, değerli bir etmen (faktör) olarak görülmelidir.

II. ÜYELER:

Yeniden partileşme süreci, kapsayıcı bir ortak istencin ürünü olarak doğmuştur. Bu girişimin başarılı olması, hem kuruluş aşamasında, hem daha sonra, dar bir tekkecilik anlayışına düşülmemesine bağlıdır. Kabaca tanımlamak gerekirse, uzun erimde sınıfsız bir topluma erişmeyi ülkü edinen, bunun için de emeğiyle geçinenlerin çıkarlarına öncelik veren ve bu siyasal amaçlarını yasal ve barışçı yollarda gerçekleştirmek için çalışmak isteyen herkes, bu partiye üye olabilmelidir. Kanımca, bu tanıma en uygun kişiler, Marksist dünya görüşünü benimseyenlerdir. Ancak, üyelik için böyle bir düşüngüsel (ideolojik) koşul aramak yanlış olur. Marksizmin doğru olduğunu düşünüyorsak, parti çalışması içinde üyelerin giderek artan bir oranının, bu görüşe geleceğine güvenmemiz gerekir.

Konuya, eskiden kurulmuş örgütler açısından bakarsak, bu yeni oluşumun, özellikle birinci ve ikinci TİP, TSİP ve TKP üyeleriyle yandaşlarına yöneldiği açıktır. Bu böyle olmakla birlikte, yeni kuruluşun, eski örgütlerin birleşmesi biçiminde değil de, eski örgüt bağlantılarını aşma olgunluğunu gösteren bireylerin çabasıyla oluşması, çok daha sağlıklı bir sonuç verecektir. Kaldı ki, bu eski örgütlerin üyeleriyle yetinen bir parti, çok cılız bir parti demektir. Bu bakımdan, eski örgüt koşullanmasından kurtulup, yeni partiyi, gerçekten yeni ve olabildiğince geniş bir tabana oturtmak gerekir.

Böyle bir örgütün üye yanayı (profili), ister istemez, eskisinden ayrı olacaktır. Bir kere, artık, partiyi kutsal bir örgüt olarak görme eğiliminden kesinlikle kurtulmak gerekir. Her üyenin partisini sevmesi, ona bağlanması doğaldır ama, hiç kimse partiden koparsa yaşamının bir anlamı kalmayacağı inancında olmamalıdır. Parti, esas olarak parti dışında bulunan bir dünyayı etkilemeye yarayan bir araç olarak görülmelidir.

Parti bir araçsa, üye bu aracı en elverişli biçime getirmek için korkusuzca çalışabilmelidir. Bu da, üyenin, parti içinde demokrasiye tam anlamıyla sahip çıkması demektir. Üye, sürekli hesap sormaya, yöneticileri sorguya çekmeye, her konuyu serbestçe deşmeye

hazır olmalıdır. Parti içinde hiçbir gizliliğe izin vermemeli, özellikle gelir ve giderleri titizlikle incelemelidir. Bunun için, yatay ilişki olanaklarını sonuna dek kullanmalı, başka birimlerin çalışmalarıyla kendisininkini karşılaştırmalı ve bundan gerekli sonuçları çıkarmalıdır. Yeni partinin üyesi, asla, buyrukları körü körüne uygulayan bir er durumuna düşmemeli; bağımsız düşünen, direnen, hesap soran, katılan ve sorumluluk yüklenen bir kişi olmalıdır.

Partinin esas ereği toplumsal çevre olduğuna göre, üye kendini parti yaşamına hapsetmemeli, tam aksine, parti yaşamını, dışa açılmanın en elverişli aracı olarak görmelidir. Dışa açılmak, en iyi gerçekçilik okuludur. Bunu yapan üye, büyük ölçekli sorunlara hapsolup gevezelik etmenin, toplumda hiçbir etkenlik sağlamadığını hemen görecektir.

Yeni partinin üyesi, dışa yönelik çalışmalarında alçakgönüllü olmalı, dünyayı ya da Türkiye'yi kurtarma sevdasında havalarda uçup, işyerinin ve semtinin somut sorunlarına gözümü kapamamalıdır. Aksine, hem parti açısından en etken, hem de üye açısından en doyurucu çalışma, yakın çevrenin küçük ya da büyük somut sorunlarına yönelen etkinliklerdir (faaliyetlerdir). Örneğin, çalışılan işyerinin daha verimli olması ve çevreyi daha az kirletmesi için uğraşma, semtin yoksul yaşlılarına düzenli yardımda bulunma, sokakta kalan çocukları ya da gençleri verimli etkinlikler için örgütleme, doğayı kirletecek yeni bir girişimi önlemek için bir diziçaba (kampanya) başlatma, toplumsal bilinç düzeyini yükseltme ereğiyle belli somut konularda başka partilerin üyeleriyle işbirliği yapma gibi sayısız etkinlik, bir parti odasında saatlerce dumanaltı olup lafla dünyayı ve Türkiye'yi kurtarmaktan çok daha verimlidir.

Parti üyesi elbette dünya sorunlarıyla da, Türkiye'nin büyük sorunlarıyla da ilgilenecektir. Ancak, hem bu ilgi, şimdi örneği verilen somut çalışmaların yerini almamalı; hem de, kesenkes bilimsel bir tutumla sürdürülmelidir. Örneğin, konuşulacak konu için kaynaklar önceden belirlenip okunmalı; özellikle, bir üye konuyu derinlemesine hazırlayıp sunmakla görevlendirilmeli; kısacası, bilimsel tartışma ve araştırmanın, boş gevezeliğe dönüşmemesi için sıkı önlemler alınmalıdır.

III. İZLENCE:

Yeni sosyalist parti, yalnızca örgütlenme ve üyelik anlayışında değil, topluma sunduğu izlencede (programda) de kendini yenilemelidir. İzlence, aslında her parti için önemlidir, çünkü dışa karşı en güçlü yaymaca (propaganda) aracı budur. Ancak, bu, bir sosyalist parti için daha da önemlidir. Böyle bir partide izlence, üyelerin kendilerini yetiştirirken ilk erek olarak ulaşmak isteyecekleri ülküsel bir toplum örnekçesini (modelini) oluşturur. Dolayısıyla, izlence, yalnızca dışa dönük yönüyle değil, ama özellikle içe dönük yönüyle olağanüstü önem taşır. Bu bakımdan, izlencenin oluşmasına herkes katkıda bulunmalı, sonuçta ortaya çıkacak görüşler demeti, üyelerin içlerine sindire sindire savunabilecekleri, açık seçik, somut ve yüceltici bir nitelik taşımalıdır. İşte bu anlayışla, ben de, burada, iz-

lencede özellikle bulunmasını istediğim birkaç konuya değineceğim. Bunlar, uygarlık, kalkınma, demokrasi ve sosyalizm doğrultusunda izlenceye konacağından kuşku duymadığım önerilere ek birtakım önerilerdir.

Birinci sırada vurgulamak istediğim konu, arı bir Türkçe kullanma gereğidir. Arı Türkçe deyince söylemek istediğim, elbette, tarihi kurcalayıp hangi kökün yerli hangisinin dış kaynaklı olduğunu araştırmak ve buradan giderek, yabancı kökenli sözcüklere savaş açmak değildir. Bu konuda, Ziya Gökalp'in savunduğu "Türkçeleşmiş Türkçe'dir" görüşü, gerçekçidir bence. Söylemek istediğimi iki üç ilke biçiminde özetlemek gerekirse, şunları sıralayabilirim: 1) Batı'dan gelen sözcük akımına karşı koymak; 2) Özellikle bilim, sanat ve spor alanında, Türkçe köklerden karşılıklar türetmeye çalışmak; 3) Anlaşmada baş düşmanın, artık yenilmiş olan Osmanlıca değil, Batı dilleri olduğunu asla unutmamak.

Her üyenin Türkçe konusunda bilinçlenmesi, yaşamsal bir önem taşıyor. Dil, düşünmenin hem aracı (vasıtası), hem de gerecidir (malzemesidir). Kavramlarının ve bilimsözlerinin (terimlerinin) açıkça anlaşılmadığı bir dilde, düşüncenin kısırlaşması da kaçınılmazdır. Arı düşünce, ancak arı bir dille olanaklıdır. Başka bir deyişle, arı dil davası, bilime dayalı dünya görüşü davası ile özdeştir. Öte yandan, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın unutulmaz özdeyişiyle, "Arı dil, anlama eşitliği demektir." Bilgisayar yerine "kompüter", bademcik yerine "tonsil" derseniz, yığınların anlama, öğrenme, düşünme haklarını ellerinden almış olursunuz. Kısacası arı dil, yalnızca bilimselliğin değil, demokrasinin de vazgeçilmez koşuludur.

İzlencede vurgulanarak üzerinde durulması gereken ikinci bir konu, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, nüfus artışının durdurulması gereğidir. En öncelikli ereklerden biri bu olmalıdır. Sosyalistler, geçmişte, bu alanda oldukça kötü bir sınav vermişlerdir. Nüfus artışının dizginlenmesi, sanıldığı gibi, yalnızca kalkınma ile ilgili bir sorun değildir. Bu, sürü olmaktan kurtulma davasıdır. Bu, kadınları çocuk yapınakları (fabrikaları) olmaktan kurtarma davasıdır. Bu, cinselliği üremeden ayırıp, uygar bir düzenin yapı taşı durumuna getirme davasıdır.

Bir üçüncü konu, kadın haklarıdır. Son yıllarda gelişmiş dünyayı saran bu akım, bizim için daha da önemlidir. Her yerde, erkek egemenliği, şiddet, baskı, dayak kaynağıdır. Bunun kırılması, her toplumu demokratikleştirir. Ancak bizde, buna ek olarak, kadın haklarının vurgulanması, dinci düşüngüye karşı en güçlü silahı oluşturur. Dincilerle savaşımda üstünlüğü elde etmenin yolu, kesinkes, kadın haklarını savunmaktır. Başka bir deyişle, Türkiye'de kadın hakları, yalnızca demokrasi, eşitlik gibi birtakım üstün değerlerin değil, yercillik (laiklik) davasının da temelini oluşturur.

Cinsel özgürlük de aynı önemde bir konudur. Bu da, dinci baskı ile uğraşırken kullanılması gereken çok güçlü bir kozdur. Dinci dünya görüşü, cinsel konularda koyduğu yasaklar üzerinde yeşerir. Cinsel özgürlük dinci baskının en büyük dayanaklarından birini yıkar. Öte yandan, cinsel özgürlük, aktöreyi (ahlakı) insanların bacakaralarından kurtarıp yüceltir. Sövgülerin hemen hemen hepsinin

cinselliğe dayandığı Türkiye gibi bir ülkede, bunun ne denli uygarlaştırıcı bir etki yapacağı açıktır. Yine ülkemizde, suçların ve toplumsal şiddetin önemli bir bölümü cinsellikle ilgilidir. Bu alanda özgürleşme, bireylerarası ilişkilerde abartılması güç bir erinç (huzur, rahatlama) sağlayacak, toplumda şiddetin kökünü kazıma ülküsüne büyük bir katkıda bulunacaktır.

Başka bir önemli konu, doğanın korunmasıdır. Bu, yalnızca, gelecek kuşaklara yaşanacak bir dünya bırakma sorunu değildir. Doğa korumacılığı, toplumsal bilinçlenmede olağanüstü önem taşıyan bir aşamadır. Kendi gelişim süreci içinde ilk kez, insanlık, kendi tarihini kendi eline almadığı takdirde, düpedüz yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını görmeye başlamıştır. Bu, geçmişte örneği olmayan bir toplu uyanış belirtisidir. Sosyalist bir partinin doğa korumacılığına sahip çıkması, insanlığın, tarih öncesi döneminden tarihini bilinçli olarak yapma dönemine geçişine katkıda bulunması demektir. Bu konuya hak ettiği yaşamsal önemi vermeyen bir sosyalist partinin çağcıl (çağa layık) olması olanaksızdır.

Tarihsel varlıkların korunması da, temel önemde bir başka uygarlaşma aracıdır. Kişiler ve topluluklar, ancak böyle bir bilinçle, bir tarihsel gelişmenin halkası olduklarını algılayabilirler. Ancak bu yoldan, dar ulusçuluğun körlüğünü aşıp, geçmişten geleceğe uzanan ve bütün dünya insanlarının yazgı birliğine dayanan büyük bir serüvenin oyuncusu olduklarını görebilirler. Tarihe sahip çıkmayan bir sosyalist parti ise, ne bugün, ne de yarın için topluma bir söz söyleme hakkına sahip olamaz.

Özetlemek gerekirse, yeni sosyalist partinin izlencesinde, Türkçe, nüfus, kadın hakları, cinsel özgürlük, doğanın ve tarih varlıklarının korunması, kesenkes vurgulanması gereken konulardır. Elbette, yukarıda belirttiğim gibi, izlencede, bunların dışında, uygarlaşmanın, kalkınmanın, demokratikleşmenin ve sosyalizme yönelmenin gereği olarak, daha birçok konuya değinilecektir. Ancak, bunun gibi bir yazı çerçevesinde, bunların tümü üzerinde görüş belirtmeye, ne olanak, ne de gerek vardır. ❑

KARANLIĞIN DİYALEKTİĞİ YA DA "MELANKOLİK DEMOKRASİ"

Taner Timur

1987 temmuzunda demografi uzmanları dünya nüfusunun beş milyara ulaştığını hesapladılar. İnsanlığın bugünkü haline bakılırsa haber pek iç açıcı görünmüyordu, fakat yine de Birleşmiş Milletler'de bir bayram havası içinde kutlandı. Beş milyar insan? dünyanın en zengin bölgelerinden Avrupa Topluluğu'nda dört milyon kişinin sefalet içinde yüzdüğü bilindiğine göre, küremize yayılmış milyarlarca insanın yaşama, koşullarını da kolayca tahmin edebiliriz. Tahmine de gerek yok, televizyon ekranları her gün dünyanın çeşitli köşelerinden iç parçalayıcı görüntüleri gözlerimiz önüne seriyor. Tabii Batı televizyonları bunu yine de ölçülü, hatta biraz da kaçamak bir şekilde yapıyor. İşlerinden yorgun argın dönmüş, evinde stresini atmak, mümkünse biraz neşelenmek isteyen insancıkları açlıktan kırılan insan görüntüleriyle rahatsız etmeye gerek var mı?

"Dünya" diyoruz; aslında fikir karışıklığı burada başlıyor. Uluslararası kapitalizm dünyayı **pazar** olarak birleştirirken, son on yılın iletişim devrimi de **görüntü** olarak birleştirdi. Fakat yine de ideolojik bir yaklaşım "dünya"dan değil, "dünyalar"dan sözetmeyi yeğliyor: Birinci Dünya, İkinci Dünya, Üçüncü Dünya... Sovyetler Birliği'nin Perestroyka'sı İkinci Dünya'yı devreden çıkararak bu bölünmeye son mu verdi? İnsan nüfusunun büyük bir kısmını içeren Üçüncü Dünya'ya tarihin **'özne'** si değil de **'nesne'** si gözüyle bakıldığına göre artık tarih sahnesinde sadece Birinci Dünya mı kaldı?

Ve bir görüşe göre tarih bitti mi? Japon asıllı Amerikan siyaset ve düşün adamı Francio Fukuyama bunu iddia ediyor.

FUKUYAMA: TARİHİN SONU?

1960'ta Amerikalı toplumbilimci Daniel Bell "**İdeolojinin Sonu**" diye bir kitap yazmıştı. Eser, kısa zamanda bir çok olayın tezini yalanlamasına rağmen büyük bir sükse oldu ve defalarca yayınlandı. Yazar, 1988'deki baskısına yazdığı önsözde, "bazı eserler içeriklerinden çok başlıklarıyla tanınırlar; benimki onlardan biri" diyor. Fukuyama'nın 1989'da yazdığı [1] ve aylardır fırtınalar koparan "**Tarihin Sonu?**" başlıklı makalesi de bunlardan bir başkası olmaya aday görünüyor. Bu makale ile ilgili olarak sonda söylemem gereken konumu hemen söylemekten kendimi alamıyorum: Eğer bu yazı siyasi hırslardan arınmış bir fikir ve araştırma ortamında yayınlansaydı tarihin değil de, belki Fukuyama'nın sonu olabilirdi. Fakat öyle bir dönemde yaşıyoruz ki en temelsiz en karanlık tezler bile, güçlü bir politikanın yörüngesine girince, şaşırtıcı bir yayılma gücü kazanıyorlar. **The Spectator**'a göre (16 aralık 1989) "şimdiye kadar adı en çok geçen Japon - Amerikalı"nın analizinde, tarih aslında 1989'da bitmiyor. Tarihi daha 1806'da, Hegel, Napolyon'un Yena'da Prusyalılar üzerine kazandığı zaferle bitirmişti. Bu zafer Hegel'in kavramlaştırdığı "evrensel ve türdeş bir devlet" olgusu tüm Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya egemen olmuştu. Fakat ne yazık ki (!) sonradan Marx adında bir münasebetsiz çıktı ve Hegel'i tersine çevirerek tarihi yeniden başlattı. Marksizmin en kötü etkisi "fikirlerin özerk iktidarına" olan inancı zayıflatmasında hissedildi. Marksizmin materyalizmi yaymaktaki başarısı o kadar güçlü oldu ki, Marksist olmayan, hatta Marksizme karşı çevreler bile bu konuda onun etkisine uğradılar. Fukuyama bu bağlamda - gülmeyiniz! - **The Wall - Street Journal**'ın "determinist materyalizmi"nden şikayet ediyor!

Amerikalı yazara göre Sovyetler Birliği'nin Perestroyka'sı komünizmin ve Marksizmin iflası ile birlikte tarihe yeniden son verdi. Bu bitiş aynı zamanda bir zaferin, "siyasal ve ekonomik liberalizmin parlak zaferinin" ilanını teşkil ediyor. Gerçekten bu zaferin örneklerini dünyanın çeşitli bölgelerinde görüyoruz. Fukuyama, Tahran ve Rangun'daki "Rock tutkusu"nu bile bu zaferin işaretlerinden biri sayacak kadar kendini kaybediyor.

Hegel'i Fransız filozofu A. Kojeve'in yorumundan izleyen Fukuyama, "evrensel ve türdeş devlet"e yirminci yüzyılda iki büyük tehdit görüyor. Faşizm ve komünizm. Bunlardan Faşizmin silahla ezildiğini, fakat komünizmin - Perestroyka ile birlikte kendiliğinden çökene kadar - çok daha ciddi bir tehlike oluşturduğunu belirtiyor. Komünizmin nasıl ve neden "çöktüğünü" açıklamıyor; fakat bunu anlamamıza yardımcı olabilecek bir ipucu veriyor. Marx sınıfsız toplum istemiyor muydu? İşte Kojeve'in Hegel'i yorumlarken belirttiği

---

*1. (**National Intere. T,** 1989. yaz sayısı)*

gibi, "ABD'nin eşitciliği sonuç olarak Marksizmin sınıfsız toplumunu yarattı". Ve bugün Amerika'da hala eşitsizlik, fakirlik varsa, bu liberalizmin değil, ırkçılık ve kölelik kalıntıları gibi liberalizme aykırı unsurların eseridir. Gariptir ki Batı liberalizminin birçok ünlü ismi Marksizm ve sınıfsız toplum konusunda bunu tam tersi bir tutum takınmışlardır. Hannah Arendt'in **Totolitarizmin Kökenleri** [2] başlıklı ünlü eserini anımsayalım. Bu eserinde yazar, "liberal" düşünürlerde adet olduğu üzere faşizmle komünizmi "totalitarizm" kavramı altında birleştirdikten sonra, bunların ortak özelliklerinden birinin de "sınıfsız bir toplum kurmak" olduğunu esefle kaydetmişti. H. Arendt'e göre "aslında demokratik özgürlükler tüm vatandaşların kanun önündeki eşitliklerine dayanır; fakat gerçek anlamlarını ve organik işlevlerini vatandaşlar kendilernii temsil eden veya siyasal ve toplumsal bir hiyerarşi oluşturan gruplara ait oldukları zaman kazanırlar." [3] Burada liberalizmle birlikte, onun kaçınılmaz bir parçası olan sınıflı toplumun'da savunulmasına tanık oluyoruz. "Refah Devleti" kavramının kurucularından J.M. Keynes bu konuda daha da samimi davranmış ve "Ben bir Liberal miyim?" başlıklı makalesinde "sınıf kavgasının kendisini okumuş (educated) burjuvazinin yanında" bulacağını söylemişti. [4] Konjonktürel esintilerin fikir arenasına sürüklediği F. Fukuyama elbette bu çapta biri değil. Kapitalizmin zaferini tarihin sonu olarak gören yazar, küçümseyici bir ifade ile bundan sonra savaşların "daha uzun yıllar" Üçüncü Dünya'da devam edeceğini ve dünyanın tarihi aşamamış uluslarla aşmış (post-historic) uluslar arasında daha bir sürü rekabet ve ihtilafa sahne olacağını öngörüyor. Bu yüzden yazarımızın ilan ettiği "tarihin sonu", "hüzünlü bir son" olarak ifade ediliyor. Şöyle bitiriyor makalesini Fukuyama: "Ben de bizzat etrafımda gördüğüm birçok insanla birlikte tarihin olduğu döneme karşı bir özlem hissediyorum... Ve belki de tarihin bitişinden sonra bizi bekleyen sıkıcı yüzyılların perspektivi tarihi yeniden harekete geçirmeye yarayacak!"

Fukuyama'da lirikleşen bu çözümlemeleri, Beyaz Saray'ın sözcüleri çok daha kısa ve kuru bir şekilde dile getirmişlerdi. ABD dışişleri müsteşarı L. Eagleberger, geçen yılın mart ayında soğuk savaş yıllarını "büyük devletler arasında önceden görülebilir ve son derece istikrarlı bir ilişkiler bütünü" olarak överken, bizzat G. Bush'un da soğuk savaş yıllarına özlemi dile getiriliyordu. [5] Buna karşılık M. Thatcher da, her zamanki ataklığıyla öncülüğü kimseye bırakmıyor ve geçen yıl altmış dördüncü doğum yılını kutlarken "Dünya çapındaki devrimi" kendinin başlattığını, partisinin sloganlarının ("özgürlük, aile, mülkiyet, teşebbüs") giderek Doğu blokuna da yayıldığını ilan etmekten kendini alamıyordu. [6] Anglo-sakson dünyasının liderleri ağzından "devrim" çığlıkları duymak, hiç kuşkusuz

---

2. ***The Origins of Totalitarism**, 1951*
3. *age 1972, s. 33*
4. ***Essays In Persuasions**, 1972, s. 297*
5. ***I. Herald Tribune**, 19 eylül 1989*
6. ***Le Monde**, 14 Ekim 1989*

bir hayli yadırgatıcı bir olaydır. Fakat Perestroyka'nın da köklü bir dönüşüm olduğundan herhalde kuşku duyamayız. Öyle görünüyor ki Sosyalist dünyada, şairin dediği gibi, bir tel kopmuş ve belli bir ahenk ebediyen bozulmuştur. Artık geriye dönüş söz konusu olamaz. Fakat dengesi bozulmuş bir dünya nereye doğru koşuyor?

PERESTROYKA: TANIM ZORLUĞU

Perestroyka ve Glasnost sözcükleri M. Gorbaçev'in adına sıkı sıkıya bağlıdır. Kendisi, **Perestroyka** isimli eserinde aslında Sovyet sisteminin reformu ile ilgili raporları daha iktidara gelmeden, 1983'den itibaren kaleme almaya başladığını ifade etmişti. Aynı eserde Perestroyka'yı gerek doğuş koşulları, gerekse dayandığı ilkeler ve getirmek istediği yenilikler açısından anlatıyor ve savunuyordu.[7]

Aslında 1956'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'nde, Kruşçev Stalinist rejimin acımasız bir eleştirisini yaparak bir reform dönemi başlatmak istemişti. Bu deneyi anlatan Sovyet tarihçisi Roy Medvedev, o koşullarda "Kruşçev'den başka hiçbir kimse böyle bir şeye girişemezdi" diyor.[8] Kruşçev'in başarısızlığı Medvedev'in teşhis ettiği bu yalnızlıkta mı yatıyor? Gorbaçev de Kruşçev döneminde "iktisadi yönetimde irticalen hareket etmenin egemen olduğunu" [9] kaydederek 1956'da başlayan ve 1965'de yinelenmek istenen reform denemelerinin hazırlıksızlığı vurguluyor. Ya Perestroyka?

Gorbaçev'e göre Perestroyka tamamen Leninist ilkelere dayanan bir "devrim"dir. Donmuş ve üretkenliğini kaybetmiş bir ekonomik sistemi canlandırmak ve ileri bir atılıma yöneltmek için düşünülmüş bir "yeniden yapılanma" hareketidir. Büyük bir sıçramaya hazırlık olmak üzere geriye doğru atılan birkaç adımdır. Lenin de 1918 de Almanlarla "utanç verici ve iğrenç" olarak nitelediği Brest-Litovsk anlaşmasını imzalarken ve daha sonra NEP politikasını izlerken aynı espri içinde hareket etmiyor muydu?

Gorbaçev kendini Lenin'le mukayese etmiyor; sadece onun esprisine ihanet etmediğini ifadeye çalışıyor. "Marksizm-leninizmin klasikleri bize sosyalizmin ayrıntılı bir tablosunu vermediler. Sadece kuramsal olarak önceden görülebilir aşamalarından sözettiler, fakat bugünkü aşamanın ne olması gerektiğini tanımlamak görevi bize düşüyor" diyor. [10] Zaten bütün güçlük de buradan doğuyor. Marksizm ya yenileyici ve yaratıcı olmalıdır, ya da Marksizm olmaktan çıkar. Eğer Marksizm, Gorbaçev'in dediği gibi, sosyalizmin "ayrıntılı bir tablosu"nu verseydi, metodolojik olarak, Platonizmden ya da Hegelcilikten ne farkı kalırdı? Bu konuya tekrar döneceğiz. Fakat Gorbaçev Lenin'e bağlılıktan sözederken bir noktayı unutuyor.

---

7. Fransızca bsk. 1987
*8. **Temps Nouveaux**, 1988, No : 32*
*9. **age**, 1987, s.55*
*10. **age**, s. 57*

Lenin, bir düşünür olarak, her şeyden önce emperyalizmin kuramcısıdır. Bugün uluslararası kapitalizm emperyalist niteliğini kayıp mı etti? Lenin'in emperyalizm teorisi, günümüz koşullarında geçerliliğini yitirdi mi? İlginçtir ki Sovyet literatüründe, Perestroyka'nın "iki adım geri" operasyonu sonucu "emperyalizm" sözcüğü de lügatlardan kalkmışa benziyor. Gerçi Gorbaçev, kapitalist Batı ile Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki ilişkileri onaylamadıklarını; 1990'da Üçüncü Dünya'da fert başına düşen gelirin sanayileşmiş ülkedekinin 1/11'i olduğunu ve bu farkın daha da açılma eğiliminde bulunduğunu söylemekten geri kalmıyor. Fakat "bu ilişkilerin kopması yönünde tazyik etmiyoruz"[(11)] diye eklemeyi de ihmal etmiyor. Kendi ülkesi başta olmak üzere, tüm sosyalist ülkeleri de yabancı sermayeye şirin görünmeye davet ediyor.

Gorbaçev Perestroyka isimli eserindeki ana fikirleri çeşitli vesilelerle tekrarlamıştır. 5 Temmuz 1989'da Sorbon'da verdiği konferansta şunları söylüyordu: "Sovyetler Birliği'nde Perestroyka, bizi sosyalizmin gerçek değerlerine tekrar kavuşturuyor: Demokrasi, halk idaresi, sosyal adalet, insan hakları... Dünya toplumsal çelişkilerle bölünmüştür ve sınıf kavgası ortadan kalkmadı. Bütün bunlar doğrudur, fakat yine de farklıdır. Toplumun doğayla ve insanlığın büyük bir kısmının fakirliğiyle genel çatışması ülkeler, ülke grupları, toplumsal ve siyasal güçler arasındaki zıtlıkları aşıyor." Biraz ekoloji, biraz Üçüncü dünyacılık, buyurunuz Perestroyka! Ne yazık ki bu ılımlı konuşma bile Batı emperyalizminin sözcülerini tatmin edemiyor. birkaç ay sonra Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na bağlı **Diplomatik Akademi**'de bir konuşma yapan eski ABD dışişleri bakanı Z. Brzezinski, Gorbaçev'in Sorbon nutkunda "sosyalizmden gerilememesini" eleştiriyor ve batı'nın "felsefi ve kültürel bir varlık olarak musevi - hristiyan gelenekle Avrupalı uygarlığı birleştiren değerleri kucakladığını" vurguluyordu. [(12)] Bu nutku dinleyen Sovyet yöneticileri nasıl bir durum tahlili yapmışlardır, bilemeyiz. Fakat benzer söylemlerin artık sık sık Sovyet basın organlarında da çıkması ve Sovyet aydınlarının "sivil toplum"la ilgili tartışmaları "reel sosyalizm"deki zihniyet değişikliğinin çapını gözlerimiz önününe seriyor. Bu konuda bir örnek vermeden önce bir noktayı belirtelim. Türkiye'de hâlâ 1970'lerin terminolojisine dayanan "sivil toplum" tartışmaları, Avrupa'da artık tamamen politik ve ideolojik bir niteliğe büründü. Batı'da "sivil toplum" tartışılırken, artık kimse Hegel'e, Marx'a ya da Gramsci'ye gönderme yapmıyor. "Sivil toplum övgüsü, günümüzde Thatcher ya da Reagan - Bush modeli bir liberalizmi simgeliyor. İşin garibi Sovyetler Birliği'nde de birçok aydın "sivil toplum" dan aynı şeyi kasdetmeye başladılar. Şimdi bir Sovyet sosyologunun haftalık bir dergide yazdığı bir makaleye birlikte göz atalım. L. Ionine, bu makalesinde Sovyetlerde özel mülkiyetin kalmasının, hukuk ve ahlakla birlikte "bireyin de devletleşmesine yol açtığını" belirtiyor ve şunları ilave ediyor: "Halen ülkemizde özel

---

*11. **age**, s.200*
*12. **I. Herald Tribune**, 20 Kasım, 1989*

mülkiyetin restorasyonuna çalışıyoruz. Toplumsal hareketlerin ve siyasal etkinliğin atılımına tanık olunuyor. Devletle birey arasındaki hukuki ilişkilerin tanziminin ve pazar mekanizmalarının temelleri atılıyor. Hukuk Devleti, siyasal özgürlük ve pazar, sivil toplumun dayanaklarıdır. Özel mülkiyetsiz bir pazar olur mu? Bu sorun ve ülkemizde sivil toplumun geleceği sorunu henüz çözülmedi".[13] Yine aynı dergide bir siyasal bilimci, Polonya tecrübesini analiz ederken "Marx Hıristiyan sosyalizmden sözetti, Polonya'da çok kimsenin -bu arada Papa Jean - Paul II'nin - Hıristiyan sosyalistler olması mümkündür" şeklinde ilginç bir yorum getiriyor. [14] XXVII. Kongre'de açılan Pandora kutusundan daha neler çıkacağını kimse kestiremez sanıyoruz. Fakat son iki yıl içinde olaylar o kadar hızlı gelişti ki, bu konuda büyük riskler almadan bazı tahminlerde bulunmak bize mümkün görünmüyor.

M. Gorbaçev, Perestroyka isimli eserinde Almanya'nın birleşmesi konusunda şunları yazıyordu: "Müsadenizle 'Alman Birliği' konusundaki bütün beyanatların, bir alman deyimi kullanmak gerekirse 'Realpolitik' ten çok uzak olduğunu açık bir şekilde söyliyeyim. Bunlar Federal Almanya'yı son kırk yılda hiçbir yere götürmedi". Bugün Almanya'nın birleşmesine Sovyetlerin'de hiçbir itirazı kalmadığına göre, kırk senede olmayan şeyler bazen bir iki sene içinde olabiliyormuş demektir. Yine "**Temps Nouveaux**" dergisinde [15] "**Yirmi birinci yüzyıla delik açan Türkiye**" övülüyor ve bir söyleşi de Başbakan Yıldırım Akbulut Sovyetler Birliği'ne liberalizm dersi veriyorsa, henüz sürprizlerin sonuna gelmedik demektir.

SOVYETOLOJİNİN SONU VE...

Son iki yılın başdöndürücü değişimlerinin nasıl gelişeceğini ve nasıl bir sisteme yol açacağını bilemeyiz. Fakat bütün göstergeler, Gorbaçev'in de reform hareketine Kruşçev gibi epeyce hazırlıksız bir şekilde başladığını ve ampirizm içinde yüzdüğünü gösteriyor. Sovyet liderinin idari tecrübesi, enerjisi, cesareti ve zekâsı Sovyetler Birliği'nin dev sorunlarını çözmeye yetecek mi? Bu elbette bir "kişi" sorunu değildir ve ne yazık ki şimdiye kadar Sovyet deneyi - olumlu ve olumsuz yönleriyle - hep kişilerle ("diktatörlerle") açıklanmaya çalışılmıştır. Fakat Sovyet yönetici kadrosu ve halkının ağır basan özlemlerini küçümsemeden, Anayasa'yı değiştirerek güçlü bir devlet Başkanlığı kurumu yaratan "Gorbaçev faktörü"nü de ihmal edemeyiz. Bunların ötesinde Sovyetler Birliğine karşı emperyalizmin stratejisini de gözden uzak tutamayız. Bu konuda Batı'daki "Gorby karizması"nın çözümlenmesini gerçekçi bir şekilde yapmalıyız.

Sovyetler Birliği ile ilgili Batı'daki tüm tahliller, iki temel varsayımdan hareket etmişlerdir. Birincisi bu ülkeyi, dünyanın diğer kısımlarından soyutlayarak tek başına, kendi kendine yeten bir var-

---

*13. **Temps Nouveaux**; Ocak, 1990, No: 2*
*14. **age**, Ocak, No:40*
15. Nisan, 1990, No: 17

lık olarak ele almışlar; ikinci olarak da bu ülkede tüm olup bitenleri Marx'ın, Engels'in ve Lenin'in fikirlerinin geçerliliğinin testi olarak değerlendirmişlerdir. Bu iki yaklaşım da ideolojiktir ve kapitalizmin doğal bir şekilde ürettiği antisovyetizmin sonucudur. Gerçekten, Ekim Devrimi'nden, hatta Stalin döneminde "tek ülkede sosyalizm" ilkesinin benimsenmesinden sonra bile Sovyet toplumu dış dünyanın, ağır bir şekilde baskısına ve tazyikine hedef olmaktan kurtulamamıştır. 1933'de Almanya'da iktidara gelen ve kısa zamanda tüm Avrupa'da etkilerini hissettiren Nazi rejimi, en büyük düşmanı olarak Sovyetler Birliğini ilan etmiştir. 1930'larda Sovyet yönetici zümresindeki bölünmeleri, toplumsal paranoyayı ve Stalin'in zulümlerini, uluslararası kapitalizmdeki militarist şahlanmayı dikkate almadan kavrayamayız. Buna rağmen Sovyet halkı, yirmi milyondan fazla ölü vererek Nazizme en büyük darbeyi vurmuş ve insanlığı büyük bir felaketten kurtarmakta en büyük rolü oynamıştır. Ne var ki savaş biter bitmez, antisovyetizm yeniden Batı'nın egemen ideolojisi haline gelmiş ve Perestroyka'ya kadar -zaman zaman şiddetini kaybederek de olsa- varlığını sürdürmüştür. Gariptir ki bu alanda, Batı düşüncesini temsil eden güçlü düşünürler politikacılardan, hatta askerlerden daha da hırslı bir davranış içinde bulunmuşlardır. Örnek mi? Yine bir an Hannah Arendt'e ve eserine dönelim.

Modern liberalizmin seçkin teorisyenlerinden Hannah Arendt "Totalitarizmin Kökenleri" başlıklı eserini -kendi belirttiğine göre- 1945 ile 1949 arasında yazmıştır. Faşizmin ezilmesini izleyen bu yıllarda amerikalı generaller ve hükümetine komünist bakanlar alan milliyetçi devlet adamı De Gaulle bile Sovyet sistemine, onu Nazizmden farksız gören Hannah Arendt'den çok daha hoşgörülü bakıyorlardı. Gerçi, G. Kennan'ın **Foreign Affairs** dergisine[9160] 1947 de yazdığı ünlü yazı Sovyetlere karşı güdülecek frenleme (containment) politikasının ve soğuk savaşın teorik temelini hazırlamıştı. Fakat Eisenhower gibi tutucu bir generalin bile, 1952 de başkan seçildikten sonra, Dışişleri bakanı J.F. Dulles'ın katı antisovyetizmini yumuşatmaya çalıştığını unutamayız. Elbette bu konuda pek etkili olduğu söylenemez. Fakat şunu belirtmek istiyorum: Sovyet sistemini değerlendirmede ve ona karşı belli bir politika oluşturmada ideolojik bir yaklaşım "bilim" kisvesi adı altında sunulmuş, ünlü üniversitelerin ünlü isimleri bu konuda seferber olmuşlar ve yeni bir düzen kurmanın güçlükleri dışında Sovyetler Birliği devamlı bir tehdit ortamı içinde yaşatılmıştır. Sovyetler Birliği'nin tüm çevresinin nükleer silahlarla donatıldığı bir dönemde, Küba'ya yerleştirilen birkaç nükleer silahın ABD'de yarattığı heyecanı ve bir Dünya savaşı tehlikesine yol açtığını nasıl unutabiliriz? Bu durumda Sovyetler Birliği'de aşağı yukarı bütün bilimsel araştırma ve endüstriyel yatırım potansiyelini savunma harcamalarına yöneltmiş ve sağlık, eğitim, lojman v.b. gibi alanlardaki başarılı atılımlarına rağmen Batılı ölçülerle bir "tüketim toplumu", bir "refah devleti" haline gelememiştir. Yönetimin yozlaşmasında ve bürokratik sosyalizmin

---

16. Temmuz, No:4

çıkmaza girmesinde bu durumun büyük bir katkısı vardır. Sovyetler Birliği'nin sonu belirsiz bir deneyime girdiği ve Batı için askeri bir tehdit olmaktan çıktığı bugünlerde Amerikalılar da büyük bir samimiyetle ağızlarını açmış bulunuyorlar. Bu konuda **News-Week** dergisinde [17] şu satırları okuyoruz: "Savaş sonrası yıllarda Amerikan diplomasisinin en büyük başarılarından biri Sovyetler Birliği'nin bir **süper-güç** olduğu yolunda bir boş inanç yaratmak oldu. Böyle birşey Sovyetler Birliği'nin gururunu okşayarak onun gürültüsünü önleyecek ve dünya'da Sovyet modeline karşı tek koruyucu olarak Amerikan etkisini artıracaktı." Bundan daha açık -ve sinik- olunabilir mi? Bu politikanın sonucu olarak ABD'nde sosyal bilimler, soğuk savaş yıllarından itibaren geniş ölçüde antisovyetizmle özdeşleşti ve Kuzey Amerika üniversitelerinde, istihbarat örgütlerinin şubesi gibi çalışan "**Sovyetoloji**", "**kremlinoloji**" kürsüleri, enstitüleri kurulmaya başlandı. Bununla beraber Amerikan gerçeği, "Amerikan rüyası" ile o kadar açık bir çelişki halindeydi ki, Vietnam'da, tüm Amerikan kampüsleri genel bir savaş alanına dönüştüler ve Amerikan aydınları işleri hala tamamen silinmemiş olan bir vicdan hesaplaşması içine girdiler. ABD Watergate komedisinin sergilediği bu toplumsal depresyondan ancak Reagan'ın -bu arada samuraylıktan bezirganlığa dönüşmüş olan Japonların finanse ettiği- "**Yıldızlar Savaşı**" programı ile kurtuldular. Sovyetler ekonomisinin zaten nefes darlığı içinde bulunduğu bir sırada, Pentagon'un yeni projeleri bardağı taşıran son damlalar olunca M. Gorbaçev havlu attı ve "Perestroyka!" dedi. Ne var ki Doğu Avrupa ülkeleri, üretkenliği söz götürür fabrikalarına Batı piyasalarında müşteri ararken, Sovyetler Birliği de onların deneylerini, mümkünse yararlanmak üzere izliyor ve kendi kavramlarını geliştirmeye çalışıyor. **Time** dergisinde bir tartışmaya katılan Sovyet iktisatçısı A. Migranyan'ın açıklamaları durumun ne kadar karışık olduğunu gösteriyor. Sovyetler Birliği'nin "ne yapılması gerektiği hakkında açıklıktan ve kavramsal düşünceden" yoksun olduğunu söylüyor Migranyan ve şu garip sözleri ilave ediyor: "eğer demokrasi pazar mekanizmalarının gelişmesini önlerse, kalkınmak için otoriter bir döneme ihtiyaç duyabiliriz" 9180Bu kargaşa içinde Perestroyka'nın iktisadi önlemler paketi ertelendikçe erteleniyor, referanduma bağlanıyor ve Gorbaçev, sosyalizmi terketmeden, pazar ekonomisi ile eklemlenmenin yollarını arıyor. Aynı bağlamda **The Economist** dergisi Gorbaçev'in düşüşü halinde söz konusu olabilecek almaşık senaryoları sergilerken, **Brooking Institution**'un ünlü Sovyetelogları, Gorbaçev'in önde gelen iktisat danışmanlarına (Petrakov, Abalkin, Shatalin v.b.) büyük sıçramayı öneren reçeteler sunuyorlar.

...AMERİKANOLOJİ

Büyük sıçrama, elbette pazar ekonomisi ve kapitalizm yönünde arzu ediliyor. Fakat bunun tüm dünyada ve özellikle ABD'de, şimdi-

---

17. 11 Aralık 1989
18. Time, 18 Aralık, 1989

den kendini göstermeye başlayan zaruri etkileri ne olacak? ABD yıllardır Sovyetler Birliği'ni şartlandırırken, bilinçsiz bir şekilde kendi kendini de şartlandırmadı mı? Amerikan sistemi anti-tezsiz, daha kaba bir ifadeyle düşmansız yaşıyabilir mi? ve Sovyet Bilim adamı Gregory Arbatov'un dediği gibi, Sovyetler Birliği ABD'yi bir düşmandan mahrum ederek ona en büyük kötülüğü yapmıyor mu? ABD kamuoyu henüz Doğu Bloku'nun çözülmesinin tadını çıkarıyor ve bu incelikleri düşünmüyor.

ABD dünya politikasında antisovyetizmin yerine ne koyacak? eskiden olduğu gibi, kendi kabuğuna çekilerek bir tecrit diplomasisi izlemesi artık mümkün mü? Uluslararası kapitalizmin gitgide daha kötüleştiği ve dünya pazarının genişlediği bir sırada buna pek olanak bulunmadığı söylenebilir. Dünya ABD etkisinden kurtulamayacağına göre, bu etkiyi meşrulaştıracak, yayacak ve egemen kılacak yeni bir ideolojiye özlem duyuluyor. Kapitalizm "reel sosyalizm"i yenmedi mi? ve pazar ekonomisi bütün dünyaya egemen olma yolunda değil mi? O halde yeni dönemde de tüm dünyaya Amerikan ideolojisi egemen olacak ve Yale Üniversitesi profesörlerinden Thomas Molnar'ın yazdığı gibi, bu ideolojiyi de **Amerikanoloji** disiplini teşkil edecek!

Thomas Molnar'ın makalesi[19]) günümüzde egemen eğilimi çok iyi ifade ediyor. Bu yüzden ana fikirlerini özetlemek istiyorum. Yale profesörü 1990'ların dünyasına bir açıdan tanıklık yapıyor ve ilginç bir "belge" kazandırıyor.

Thomas Molnar, "Batı'da Sovyetolojinin kırk yıldır siyasal bilimlerin yerini tuttuğunu" belirttikten sonra, Sovyet sisteminin çöküş sürecine girmesiyle bu dönemin kapandığı ve artık **"sovyetolojiden amerikanolojiye geçme"** döneminin geldiği tezini savunuyor. Yazar bu önerisini esas itibariyle, Roma İmparatorluğu'nun ve Vatikan'ın kurumsal mirasına sahip çıkan ve bu yüzden Amerika'daki yoğunlukta bir "sivil toplum"a sahip olmayan Avrupa'ya yöneltiyor. Önümüzdeki yüzyıl "Amerikan yüzyılı" olacağına göre, artık tüm Batı ülkelerine yayılan araştırma merkezleri, bilimsel enstitüler v.b. "Amerikan ideolojisi"ni incelemelidirler. Molnar diyor ki "tarih Marksist bir biçimde bitiyordu. Oysa şimdi, Francis Fukuyama sayesinde biliyoruz ki tarihin bitişi bizzat Amerikan modelidir" bu yüzden söz konusu enstitüler "bilimsel tarafsızlık" (!) içinde "Amerikanoloji" yapacak ve bulgularını dünyaya yayacaklardır. Oysa kolayca anlaşılıyor ki, aslında Sovyetoloji ne kadar Sovyet düşmanlığına dayandıysa Amerikanoloji de Amerikan övgüsüne dayanacaktır. O şimdiye kadar sadece ideoloji sözcüğünün kullanılması akla hemen Marksizmi getiriyordu, diyor Molnar. Başka bir ideolojinin de varlığını teşhis etmek gerçeği çarpıtmıyor, sadece ortaya çıkarıyor." Ve böylece yazar, tüm enerjisiyle ideolojik kavganın içine giriyor. Hemen belirtelim ki Batı dünyası Thomas Molnar'ın coşku dolu iyimserliğini paylaşmaktan uzaktır. bu konuda daha gerçekçi görüşleri ele almadan, amerikalı profesörün yazısındaki bir sürü itiraftan biri üzerinde kısaca duralım.

---

19. Le Monde, 3 Mayıs 1990

Thomas Molnar yazısında, şimdiye kadar Batı'da **ideoloji** denince sadece Marksizmin akla geldiğini söylerken genel bir eğilimi dile getiriyor ve bir itirafta bulunuyor. Oysa Marksizm, tam tersine, ideolojilere karşı ve ideolojilerin eleştirisi içinde geliştirilmiş ve tamamen somut verilerin gözleminden çıkarılmış bilimsel bir metodolojiye dayanmaktadır. Marx ve Engels'in "ideoloji derken kastettikleri şey din ve milliyetçilik gibi zaten bilimsellik iddiaları olmayan dünya görüşleri değildi. "**Alman İdeolojisi**" dedikleri ve felsefe tarihinin zirvesini teşkil eden Hegel ve izleyicilerinin düşünce sistemiydi. Bugün kolayca "Marx, Hegel'in sistemini tersine çevirdi" denilen olay, British Library'de beş altı dil üzerinden otuz yılı aşan bir araştırma sürecinin ürünüdür. Osmanlı köylü sorununu, Osmanlı yazarlarından okumak amacıyla, Marx'ın son yıllarında Türkçe çalıştığını bugün kim bilir?

Tarihi maddecilik elbette doğa bilimleri gibi determinist kanunlara dayanan epistemolojik bir statüye sahip değildir. Bu yüzden Marx da toplumsal formasyonların ve üretim biçimlerinin sadece "eğilim kanunları"ndan sözetmişti. Marx'ın incelediği kapitalizmin somut olarak bugünkü kapitalizm olmadığı, bilimsel ve teknolojik devrimin günümüzdeki ve teknolojik devrimin günümüzdeki verileri altüst ettiği, piyasa mekanizmasının çok daha girift bir hal aldığı gerçektir. Fakat bunların da çözümlenmesinin sadece tarihi maddeci bir yaklaşımla mümkün olduğu konusundaki kanımı koruyorum. Daha Marx zamanında tamamlanmış ve geliştirilmeye muhtaç kuramlar, bugün çok daha yoğun ve sistemli çalışmalara gereksinim duyuyorlar. Fakat kapitalizmin çıkar sistemi ve ideoloji örgüsü buna elverişli bir ortama izin vermemeye kararlı görünüyor. Burjuva iktisatının bugün içinde bulunduğu sefalet, E. Malinwud gibi bir iktisatçının, bu disiplinin işsizlik, azgelişmişlik ve kaynakların dağılımı gibi üç temel konuda başarısızlığını vurgulaması [20] üzerinde düşünülecek konulardır. Fakat yaşadığımız çağ düşünce çağı değil, çıkar ve ideoloji çağıdır. Hobbes bugün Marx'ı yenmiş gibi görünüyorsa bundan tüm insanlık değilse bile, onlar hesabına karar alma durumunda bulunanlar utanmalıdır.

Marksizmin bugünkü sorunları elbette böyle bir makale çerçevesinde tartışılamayacak kadar ciddidir ve Batı ideolojisinin özdeşleştirmeye çalıştığı gibi, Sovyet sistemini başarısızlığı ile de hiçbir ilişkisi yoktur. bununla beraber son otuz kırk yıl içinde Batı ideolojisinin gelişmesi ile ilgili bir olguyu hatırlatmak istiyorum. Kapitalizmin sınıf kavgasına ve tüm saldırılarına rağmen 1960'larda ve 1970'lerde Marksist düşünce-değişik formlar içinde - Batı'da son derece yaygın ve etkili bir dünya görüşü olmuş ve bütün bir nesile umut kaynağı teşkil etmiştir. Dikkate değer ki Batı'nın K. Popper, R. Aron, I. Berlin, D. Bell gibi en güçlü muhafazakâr düşünürleri de bir "Marksolog" gibi davranmışlar ve çoğu kez temel görüşlerini

---

*20. **Annales**, Ocak, 1990*

Marx'a nisbetle geliştirmişlerdir. Bunlardan R. Aron'un 1960' larda Marksizmle ilgili Sorbon'daki kurlarını anımsıyorum. Liberal profesör bütün sene Marx'ı çürütmek için çırpınmış ve son dersinde, amfiyi dolduran öğrencilerin alkışları arasında, hiç unutmadığım şu sözleri söylemişti: "Gördüğünüz gibi kurlarımda Marx'ın tüm tezlerini eleştirdim. Fakat bu kendimi onunla kıyasladığım anlamına elbette gelmez. O büyük bir düşünürdü; bense saygın bir profesörüm." R. Aron'un kendisini gerçek yerine oturtan bu değerlendirmesinde samimi olduğuna hiçbir zaman inanmadım. Fakat önemli olan, bu iddialı sosyoloğun 1960'larda böyle konuşmak zorunu hissetmesiydi. Alkış toplamak için olsa bile! Bugün ortalığı Fukuyama gibi hokkabazlar kuşattıysa bu, yeni nesillerde bir umut ve heyecan dalgası yaratmıyor, daha çok melankolik bir kadercilik yaratıyor.

"MELANKOLİK DEMOKRASİ"

Genç Fransız düşünürü P. Bruckner, yakınlarda yayınlanan ve çok ilgi uyandıran eserinde, dünyada demokrasi zafer kazanırken "biz bir melankolik demokrasi çağına giriyoruz" diyor ve şunları ilave ediyor: "Sosyalizmin kendi hakkında yarattığı imajın o kadar esiriydik ki, onun kaçınılmazlığı hakkındaki kanıyı paylaşıyorduk ve sadece onun ilerlemesini frenlemeye çalışıyorduk" [(21)] Oysa şimdi görülüyor ki "eğer tamamen ortadan kalkarsa, komünizmin yokluğunu hissedeceğiz; mümkündür ki komünizmin yok olması bizlerde, 1917 de devlet şeklinde doğarken yarattığı kadar bunaltı yaratacak!"[(22)] Görülüyor ki P. Bruckner, içine girilen dönemin istikrarsızlığını ve çelişkilerini Fukuyama'dan çok daha nüanslı bir şekilde ortaya koyuyor. Demokrasinin dünya çapındaki zaferinin bir kuruntudan ibaret olduğunu çok iyi görüyor. "Üçüncü Dünyayı, reçetesine sahip olduğumuz bir hastalık olarak görüyoruz - diyor R. Bruckner - kendimizi sapasağlam hissedebilmemiz için korkunç bir şekilde ihtiyaç duyduğumuz bir hastalık!"[(23)] "Daima özgürlüğümüzün, ancak başkaları ondan yoksun oldukları zaman kıymetli olduğu yolunda dolaylı bir inanç içinde yaşadık."[(24)] Elbe'nin doğusundaki özgürlük rüzgarı da sevindirmiyor Fransız yazarını. "**Romanın** Batı'da **göre**linin, görüşlerin çeşitliliğinin egemenliği çağını açtığı (Kundera) bir gerçektir. Fakat roman değiş tokuşu bizleri daha hoşgörülü kılmıyor."[(25)] P. Bruckner, farkına varmadan "**Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği**"nin 12 Eylül Türkiye'sindeki başarısının sırrını ve göreliliğini de açıklıyor.

Fransız denemecisinin genel bir eğilimi ifade eden "melankoli"si, aslında Sovyet tecrübesini de Perestroykayı da eksik değerlendirmesinden kaynaklanıyor. Sovyet tecrübesi bütün cepheleriyle bir

---

21. La Democratie Melancolique, 190, s. 30
22. age, s. 41
23. age s. 159
24. age s. 168
25. age s. 191

başarısızlığı temsil etmediği gibi, Perestroyka'da, bütün amprizmine rağmen yeni bir atılımın tohumlarını taşıyor. Polonya'da **Solidarnosk**, tüm Batı **medyakrosi**'sinin desteğiyle "reel sosyalizme" karşı savaş verirken, son derece huzurlu ve kendinden emindi. Bugün, işsizliği ve enflasyonu ülkeye egemen kılma istidadı taşıyan bir kemer sıkma politikasını Gdansk'lı işçilere kabul ettirmeye çalışırken homurtularla karşılaşıyor. ABD ve Avrupa'nın elinde, tüm Doğu Avrupa ülkelerini kısa zamanda bir Latin Amerika girdabına sokacak, özelleştirme ve IMF reçetelerinden başka birşey göze çarpmıyor. Onun için, bir ideoloji olarak görmediği dini entegrizmi ve şovenizmi büyük bir hoşgörüyle karşılaşıyor, onları kanalize etmeye çalışıyor, el altından da destekliyor. Elbette yaygın bir çatışma ortamı yaratacak ve Dünyayı genel bir kaos içine atacak gelişmelerden ürküyor. Fakat milyarlarca insana, onun maddi temellerini vermeden "Amerikanoloji" öneren bir zihniyet, ister istemez büyük düşkırıklıkları yaratmaya, karanlık ideolojileri desteklemeye ve sonunda insanları birbirine kırdırmaya mahkumdur. Ne var ki karanlığın da bir diyalektiği vardır ve Batı'da sosyalizm çöktü diye bayram yapanların ya da düşmandan yoksun kaldık diye melankoliye kapılanların kısa bir gelecekte tam bir yanılgı içinde oldukları anlaşılacaktır. Çağımızın yeniden parlayacağına inandığımız aydınlanma kıvılcımlarına katkıda bulunmaya hazırlanmaktır. ❑

ULUSAL SORUN: GERÇEKLİĞE DÖNÜŞTÜRÜLEMEYEN OLANAKLAR

Celal A. Kanat

I. SUNUŞ

Yakın zamanlara dek, ulusal sorun resmi Marksist yazında, en azından "ilkesel olarak çözülmüş" kabul edilegelen bir fenomendi ve bunun en net örneği olarak Sovyetler Birliği veriliyordu. Gerek bu ve benzeri deneyimlerin, gerekse sorunun Leninist konseptinin içsel mantığından ötürü, ulusallık tartışması -bugün tekboyutluluğu oldukça iyi görülebilen- bir düzlemde sürdürülüyor, genel proleter devrimi ve sosyalizm bağlamında alınıyordu. Oldukça yakın bir zamanlar yazılmış çalışmalarda bile bu yaklaşımın varlığını duyumsamamak olanaksızdır; bunlardan birini oluşturan S. Giliov'un **Lenin'in Ulusal Sorunu Üzerine** başlıklı derlemesinde şu satırlar yer almaktadır: "Ulusal çelişkilerin (...) ortadan kaldırılabilmesi için bir devrim gerekliydi. Bu devrim (...) öncelikle toplumsal ilişkilerin yapısında gerçekleştirilmeli, yani sömürü sistemini, temel üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti ortadan kaldırmalıydı. (...) Ulusal sorunu doğru bir çizgide formüle edebilecek ve çözebilecek tek güç işçi sınıfının (...) devrimci partisiydi."

Dolayısıyla, sorun ancak sosyalizm koşullarında ve böyle telaffuz edilmese de, sosyalizmin iç yasallıkları sonucu, *adeta otomatik bir şekilde* bir sorun olmaktan çıkacak, "iç uzlaşmazlıklardan, sömürüden ve yoksulluktan arınmış yeni, sosyalist tip uluslar" doğacaktı (Suslov).

Ne var ki, Pandorra'nın kutusu açıldığında, içinden çıkanlar hiç

de bu tabloya uyabilecek şeyler olmadı. Çıkanlar; Sovyetler Birliği başta olmak üzere, Yugoslavya, Bulgaristan, Demokratik Almanya, Romanya ve Çin'deki ulusal-etnik çatışmalar ve sürtüşmeler ile, praksis alanındaki büyük kuramsal sorulardı. Herşeyden önce, kuramsal düzeyde, sorunun devrimi sonralayan yönleri ve çözümleri olabileceği gibi, önceleyen yanları da bulunduğu, hatta sosyalizmin bu konuda kapitalizmden alması gereken kimi yanlar olduğu ve dolayısıyla, hiçbir toplumsal-ekonomik formasyonun otomatik çözümler üretemeyeceği bir "kendisi için sorun"la karşı karşıya bulunduğu sezinlenmeye başlandı.

R. Debray, yıllar önce, milliyetçilik ile sosyalizmin ("enternasyonalizm"in) karşı karşıya geldiği her durumda milliyetçiliğin kazandığını yazmıştı. Kapitalizmden daha üstün (ve daha özgür) bir formasyon olması gereken sosyalizm, nasıl oldu da, erken kapitalist bir fenomene yenik düşebildi? Sorun yalnızca yöntemsel hatalarla mı bağlıydı? Yalnızca stalinci uygulamalardan mı kaynaklanıyordu? Stalin'i kendi tarihsel ve toplumsal zemininden, politik-kültürel ekolojisinden ayırarak, lanetlenecek bir günah keçisi yapmakla yetinilebilinir miydi? Yoksa, tarihsel kişilik olarak o bu geriplanın, kaba zalim ve dogmatik de olsa, yalnızca kişiselleştirilmiş bir anlatımı mıydı?

Cesur olmak ve sosyolojinin en temel kurallarına bağlı kalmak gerekiyorsa, sorunun Stalin'i aşan boyutları olduğu teslim edilmeli ve sorgulanmalıdır.

Bu çalışma, böylesi bir sorgulama için yalnızca önmateryal oluşturmayı amaçlamaktadır.

2. "İKİ MARKSİZM" VE ÖĞRETİ

Marksist ulusal sorun kuramı, yöntembilimsel açıdan olmasa da, içerik açısından Marx ve Engels'den fazla şeyler almış gözükmüyor. Onların konuya ilişkin ana katkıları İrlanda, Hindistan ve Çin ile, Orta Avrupa'daki (tikellikle de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki) çıkışlara ilişkin çözümlemelerinden oluşuyor.

Dikkatlice ve bütünselliği içinde incelendiği zaman, Marx'ın soruna yaklaşımını, farklı zaman ve mekan boyutlarında ayrı ve çelişik iki ana yönelim belirlemektedir. Daha sonraları A.Gouldner'in, yöntembilimsel düzeydeki ayrımıyla, "iki Marksizm" diye nitelediği ve genelleştirdiği bu çelişkili bütünselliği salt ampirik temellere bağlamanın eksik olabileceğini, bunun yaşamdan kaynaklanan bir çelişkiyi formüle ettiğini düşünmekle birlikte, devrimci pratiğin ana yöneliminden de koparmamak gerektiği inancındayım.

Voluntarist öğelere kan taşıyan "tarihin motoru olarak sınıf savaşımı" yaklaşımı, ulusal ve sömürgeler sorunu düzleminde, kapitalist yayılmanın yıkıcı yönünü, dolayısıyla ona karşı savaşımı öne çıkarıyor. Burada vurgu, sömürgeleri talan yoluyla ilkel birikimine yönelen sermayenin geri ülkelerdeki vahşet ve zulmüne yapılıyor. Gerçekten de, ulusal zenginliklerin talanı en büyük ulusal zenginlik sayılması gereken üretici güçlere de yayılmadan edemiyor. Bir örnek olarak, A. Levkovsky **Capitalism In India**'da, ülkenin İngi-

liz sömürgesi durumuna getirilmesiyle "ekonomik, politik ve kültürel gelişmesinde ciddi deformasyon" gözlendiğini; sömürgecilerin "ülkenin üretici güçlerinin bizzat temelini yıktıkları"nı, ayrıntılarıyla anlatıyor. Bu koşullarda, geri toplumlardaki arkaik sosyoekonomik yapıları kaldırmaktan çok, onları sermayeye, sermayenin çıkarlarına uyarlama söz konusu oluyor. Marx **Kapital**'de (özellikle birinci cildin 25. bölümünde), İrlanda'nın yaşadığı yıkım tablosunu betimliyor. Marx ve Engels, başka bir vesileyle de, İngiliz istilası sonucu "İrlanda'nın yüzyıllarca geriye atıldığı"nı söylüyorlar.

Bu yaklaşım, doğallıkla, emperyalist yayılmacılığa karşı "ulusal-sınıfsal savaşımı" gerekçelendiriyor. Geçerken; bu savaşım mantığının, daha sonraları kanıtlandığı gibi, özgül koşullarda tehlikeli olabilecek bir eğilimi, ikamecilik anlayışına altyapı oluşturacak öğeleri bağrında taşıdığını belirtmeliyim: Ezilen halkın yerine sınıfın, hatta "ezilen halkın bağrındaki sınıf"ın da değil, ezen ülke(ler) işçi sınıfının savaşım yürütmesi (santralizasyon ve komuta koşullarında) hem sınıf, hem de ezilen halklar için vahim sonuçlar üretiyor.

"Öteki Marksizm" ise "belirleyici olanın bilinç değil, toplumsal varlık olduğu" tezinden yola çıkıyor. Böyle olunca, ister istemez, uslamlama sürecine "tarihsel-ekonomist" öğeler egemen oluyor. Ulusal (sömürge) sorunu düzleminde bunun anlatımı, kapitalist yayılmacılığın kimi "olumlu" yanlarının da anımsatılmasıdır. Özellikle Asyagil toplumlardaki içsel dinamik zayıflığını telafi edici bir öğe olarak, kapitalist yayılmaya "dönüştürücü" işlevler verilmektedir. Bir örnek olarak, Cezayir'in Fransa tarafından fethi Engels'in gözünde, "uygarlığın ilerlemesi yönünde önemli ve talihli bir olgu" olarak beliriyor.

Bu versiyonun önemli bir sonucu olarak, ulusal hareketlerin kapitalist genleşme ve pazar ölçeğini sürekli büyütme sürecine olumsuz etkiler yaptıkları, dolayısıyla "geriletici" bir nesnelliğe sahip oldukları argümanı boy atıyor. (Bu mentalitenin hegelci tarih konseptiyle ilintisi oldukça önemli olmakla birlikte, burada ele alınmayacak ölçüde karmaşıktır.)

Marx'ın çözümlemelerinde bu iki ana yönelimi de kullandığını, ancak zaman zaman bunlardan birini öne çıkardığını görmek kolaydır. Sözgelimi 1848 devrimci atılımı sırasında ve sonrasında, ağırlıklı olarak voluntarist öğeleri vurgulamaya başlıyor. Bunun kuşkusuz nedenleri vardır.

Önce, 1848 Devrimi'nin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çokuluslu bir ülkede patlaması dikkate alınmalıdır. Bir bakıma kendileri de bu devrimci dalganın bir ürünü olan Marx ve Engels'in, devrimci atılım sırasında kendiliğinden öne çıkan ulusal istemlerden etkilenmemesi düşünülemezdi. Habsburg İmparatorluğu Alman, Polonya, Macar ve İtalyan halklarının kurtuluşunu kesen bir tür uluslar zindanıdır. Çarlık Rusya ile birlikte, Avrupa'da gericiliğin kalesidir. "Devrim yapan sınıf daha başlangıçtan itibaren bir sınıf olarak değil, fakat tüm toplumun temsilcisi olarak kendini göstermek" zorundaysa (**Alman İdeolojisi**), proletarya ulusal istemleri hesaba katacaktı.

Ayrıca, bu dönemle birlikte, ulusal istemlerin ilerici yönü konu-

sunda genel bir toplumsal konsensus oluştuğunu belirten E. Carr'ın uyarısı da önemlidir. artık, emperyalist çizgilerin keskinleşmesiyle birlikte, ilerici düşünürler, 19. yüzyıldaki öncellerinden farklı olarak, azınlık ulusların istemlerine sıcak bakmaktadırlar.

Bu düşünsel dönüşümü, örneğin, **Komünist Parti Manifestosu**'nda izlemek olanaklıdır. 1848 tarihli ana metinde Marx ve Engels, "eski yerel ve ulusal kapalılığın ve yeterliliğin yerini çokyönlü ilişkiler, bütün ulusların evrensel bağımlılığı alıyor" diye yazarlarken; 1893 tarihli İtalyanca baskıya önsözünde Engels, "herbir ulusun bağımsızlığı ve birliği sağlanmadıkça, proletaryanın uluslararası birliğini ya da bu ulusların ortak amaçlar uğruna barışçıl ve akıllıca işbirliğini gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır" diye belirtiyor. Yine, metinde, "bütün proletaryanın her türlü milliyetten bağımsız, ortak çıkarlarını" öne çıkarmak söz konusu edilir ve "ulus içindeki sınıflar arasında çatışma ortadan kalktığı ölçüde, bir ulusun başka bir ulusa duyduğu düşmanlık da sona erecektir" denilirken; 1892 tarihli Lehçe baskıya önsözünde Engels'in tikel olarak Polonya'nın bağımsızlığını vurguladığı gözleniyor. Bu vurgu kaymaları, 1848 Devrimi'nin yaygın anlayışı değiştirmedeki eşsiz etkisiyle açıklanabilir.

Ulusal istemlere ilişkin konumlanışta, gericiliğin kalesi Rusya'ya karşı tutumun oynadığı belirleyici role de işaret etmeliyim. Anakaradaki tüm gerici rejimleri desteklemesi ve ilerici çıkışları ezmeye katkısı nedeniyle, bu dönemde tüm ilerici çevrelerde haklı bir Rusya-nefreti vardır. Birinci Enternasyonal'in 1865 tarihli programında, "Avrupa'da Rusya'nın artan nüfuzunu yok etmek gerekli ve ivedidir" denilirken, bundan başka birşeye işaret edilmiş olunmuyor. Polonya'nın ulusal istemlerini Marksist çevrelerde geniş destek bulmasının bir boyutu da kuşkusuz burada gizlidir. (Daha sonra, PSP bu argümandan yola çıkarak, bağımsızlık isteminde direnecek, R. Lüksemburg buna şiddetle itiraz edecek, Lenin ise kendi karakteristik tutumunu izleyerek, self-determinasyonla birlikte işçi sınıfının uluslararası birliğini vurgulayacaktır.)

İrlanda örneğinde açıkça gözlenebileceği gibi, Marksizmin kurucularının ulusal istemleri desteklemesinde belirgin operatif öğeler de önemli rol oynuyor. Onlar, İrlanda'nın bağımsızlık sorununu ele alırlarken, bunun yalnızca ulusal değil, sınıfsal bir mercekten görülmesi gereğini anımsatıyorlar: Kugelman'a 29.11.1869 tarihli mektubunda, bu tutumun salt "bir sempati konusu olmayıp", (9.4.1870 tarihinde Meyer ve Vogt'a yazdığı gibi) "İngiliz egemen sınıflarına karşı belirleyici darbenin (...) İngiltere'de değil ancak İrlanda'da indirilebileceği" olgusundan kaynaklandığını belirtiyor Marx, Engels'e yazarken ise çok daha kategoriktir: "İrlanda'dan kurtulmadıkça, İngiliz işçi sınıfı *asla hiçbir şey başaramayacaktır*" (10.12.1869). Kısacası, İrlanda bir kaldıraç, bir zayıf halka olacaktır.

Marx'ın Polonya sorununu irdelerken aldığı tutumda da "İrlanda kaldıracı"nı çağrıştıran bir uslamlama çizgi vardır; "Frankfurt'ta Polonya Sorunu Üstüne Tartışmalar"da şunları yazar: "Biz (...) Polonya'yı ezmeye yardım ettikçe, Polonya'nın bir kısmını

Almanya'ya zincirlemiş tuttukça, Rusya'ya ve Rus politikasına zincirlenmiş kalırız, ülkelerdeki ataerkil feodal mutlakiyetçiliği tam olarak kıramayız. Demokratik Polonya'nın yaratılması demokratik bir Almanya'nın yaratılması için birincil önkoşuldur".

Önceleri, İrlanda için yalnızca bir federasyon çözümü düşünen Marx'ın daha sonraları, net bir vurguyla bağımsızlık formülüne yöneldiğini, hatta bununla da yetinmeyerek, "tarım devrimi" ve "koruyucu gümrük önlemleri" gibi ek mekanizmalar da önerdiğini eklemeliyim.

İrlanda konusundaki tutumda, sorunun İngiliz proletaryası üzerinde yaptığı yozlaştırıcı etki de rol oynuyor. Bir kez, İngiliz proleteri "egemen ulus"un bir üyesi olarak, İrlanda'ya karşı kendi kapitalist ve aristokratlarını desteklemekte; böylece de, hem onların kendisi üzerindeki egemenliklerini güçlendirmekte, hem de ulusal, dinsel, vb. önyargılardan sıyrılamamaktadır. Üstelik, daha çetin koşullarda ve daha az kalifiye olan İrlandalı emekçiler Britanya işgücü piyasasını aşağıya çekerek, İngiliz proleterler karşısında yer alan özel tür bir "yedek işgücü ordusu" oluşturuyorlar. Sonuçta, Marx'ın Meyer ve Vogt'a yazdığı gibi, ortaya çıkan karşıtlık "İngiliz işçi sınıfının zayıflığının gizini" barındırıyor.

Marx'tan Lenin'e, sorunla ilgili böyle bir kalıt aktarılıyor.

3. ULUSAL SORUNDA LENİNİZM

Lenin bu kalıtı devralırken, önce belirsiz bir şekilde, ancak giderek, daha net bir tarzda, voluntarist yönelimi öne çıkarıyor. Bu vurgulamada Rusya'nın çokuluslu yapısı, savaş ve İkinci Enternasyonal'deki polemiklerin yanısıra, kapitalizmin bu yeni aşamasında tüm ilerici misyonunu tükettiği ve dünyanın bir bütün olarak sosyalist devrim için olgunlaştığı konusundaki kuramsal argüman da büyük rol oynuyor. Ama, bana kalırsa, Lenin'deki devrim tutkusu ve olası her yolla, çarlığın ve burjuvazinin zayıflatılması dürtüsü - kuşkusuz, nesnel verlilerden hareket etmekle birlikte- burada *birincil rolü* üstleniyor.

Lenin zaman zaman, Marx'ta gözlenen iki yönelimin sentezini yapmaya ve konumunu öznelci bazdan kurtarmaya özen gösteriyor. Emperyalist koşullarda, kolayca gerekli argümanları üretebiliyor ve örneğin, 1911'de Gorki'de şunları yazıyor: "Sömürge siyasetine ve uluslararası yağmaya *direnmek* kapitalizmin gelişmesini *geciktirmez, hızlandırır*; onu daha uygar, teknik açıdan daha ileri kapitalist yöntemler kullanmaya zorlar." Böylelikle, voluntarist yönelimle tarihsel-ekonomist yönelim arasında epistemolojik köprüler kuruyor.

Herşey bir yana, Rusya konuya yeterince önem vermek için gerekli nesnel zemini zaten taşımaktadır. Geniş bir ulusal mozaiğe sahip olan ülkede Büyük Ruslar (Veliko Russ) toplum nüfusunun ancak yüzde 43'nü oluşturuyorlar ve toplumun genel temsilcisi olmak iddiasındaki bir RSDİP, nüfusun geri kalan yüzde 57'sini hesaba katmak durumundadır. En başta, Parti adını "Russkaya" olarak değil de, "Rossiskaya" diye niteleyerek, daha Lenin öncesinde tutu-

munu ima ediyor; Ruslara özgü olmayıp, Rusyalılara ait olduğunu anlatıyor.

Özellikle 1905 olayları, bolşeviklere sorunun önemini çok pratik bir şekilde göstermiş olmalıdır. İletişim ve ulaşım o denli hızlı olmasa da, farklı uluslardan insanların yaşadığı bölgelere, özellikle Kafkasya, Ukrayna, Polonya ve Baltık ülkelerine işçi hareketinin yayılmış olması (kimi kez, Rus işçiler yoluyla oluyordu bu), birçok ulusal bölgeye sıçrayan köylü hareketleri ve özellikle 1904 Japon-Rus Savaşı'ndan sonra, 1905 öngünleriyle birlikte, çokuluslu askerler ve donanma arasında propaganda-ajitasyon çalışmaları yürütülmesi bolşevik önderleri bütünsel ve elbette, devrime dönük bir ulusal politika üretmek üzerinde düşündürmüş olmalıydı.

1905 Devrimi ulusal (daha doğru bir anlatımla, çokulusal) ölçekte bir devrimdi ve ülke içinde olduğu kadar, ülke dışında da etki yaptı. Hatta, **The First Russian Revolution. Its Impact On Asia** adlı yapıtında Ivar Spector bu etkinin, (tek bir sınıfın ve tek bir partinin yönetimini getiren) Ekim Devrimi'nden bile, birçok bakımdan daha güçlü olduğunu yazar. Petersburg dışında, Moskova, Riga, Varşova, Baku ve Tiflis'te işçi eylemleri, Orel, Voronej ve Kursk'ta, Ukrayna, Gürcistan, Polonya ve Letonya'da köylü eylemleri patlar. Türkiye, İran, Çin ve Hindistan'da devrimin sonuçları ve izdüşümleri duyumsanır. Lenin bu tepkileri haklı olarak, "dünya politikasındaki patlayıcı maddeler" olarak niteler. Daha sonra, 1913'de yazdığı bir yazısında "Geri Avrupa ve İleri Asya" başlığı koyar. Böylece, bolşevik önderler, ama hepsinden önce de Lenin toplumsal ve ulusal muhalefetin bir potada eritilmesinin önemini kavrarlar. O denli ki, Lenin'in Lüksemburg'la ünlü polemiğine yollama yapan H.D.'Encausse ve S. Schram, **Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik** başlıklı ortak yapıtlarında, "milliyetçilik taleplerini desteklemenin sosyal ihtilali hızlandırabileceğini düşündüğü için "Lenin'in Lüksemburg'a karşı çıktığını belirtirler. Durum ne olursa olsun, emperyalizm çağında ve devrim durumu gelişirken, işçi sınıfı hareketi ile ulusal hareketler arasındaki diyapazon etkisini Lenin'in sezinlemiş olduğu açıktır.

Lenin'in "tarihsel-ekonomist" eğilimden hiç etkilenmemiş olduğunu elbette düşünmüyorum. Gerçekten de, sadık bir Marksist olarak, büyük ölçekli üretimden ve birlikten yana tutum geliştirebiliyor. Bu eğilimi self-determinasyon sorunsalının "politik önkoşulları" içine özümsetiyor. Öncelikle, "boşanma hakkı" ile "boşanma" arasındaki ilişkiyi netleştiriyor. Doğal olarak, birinciler yalnızca potansiyel durumlardır. Lenin, olasılıkla, çok geri ve merkeze organik biçimde bağlı çeper bölgelerin bu hakkı, kendi çıkarları gereği, ister istemez, "ayrılma" yönünde kullanamayacaklarını varsaymıştır. Doğrusu, bu varsayımı gerçekci bulmuyorum. Bu bakımdan, şu sözleri karakteristik bir örnek oluşturuyor: "Biz ekonomik çözülme, ya da küçük devletler ideali beslediğimiz için değil, tersine, büyük devletler ve ulusların yakınlaşmasını, hatta birleşmesini, ama gerçekten demokratik, gerçekten enternasyonal temelde (birleşmesini) istediğimiz için self-determinasyon hakkını, yani bağımsızlığı, yani ezilen ulusların ayrılma özgürlüğünü talep ediyoruz."

Bunun dışında, o günlerde yaygın olan devrim konseptini de çözümlemeye katmak gerekiyor. "yaklaşan bir dünya devrimi"ne ilişkin inancın ağır bastığı koşullarda, değil tek tek ülkelerin ayrılması, sınırların bütünüyle silinmesi ve bir "Dünya Sovyet Federasyonu" kurgusunun üretilmesi söz konusudur. Bu durumda, pekçok bolşeviğin -Stalin, Pyatakov, Bukharin de bunlar arasındadır- self-determinasyon sorununu yalnızca kapitalist koşullarda geçerli bir belgi olarak görüyor, sosyalizm için buna gerek kalmayacağına inanıyor olmasına şaşılmamalıdır. Nitekim 1917 Nisan'ındaki RSDİP (B) 7. Kongresi'nde bile, Pyatakov "salt yönetsel ve ekonomik açıdan ulusların bağımsızlığı eski, olanaksız ve çağdışıdır. Bağımsızlık istemi başka bir tarihsel evreden ödünç alınmıştır, gericidir..." diyebiliyor ve "Kahrolsun sınırlar" belgisini atıyordu. Bu elbette yalnızca kendi düşüncesi değildir.

Konunun bir başka boyutu da, en azından Birinci Dünya Savaşı'na dek Lenin'in, Nisan Konferansı'na dek de bolşevik önderliğin yakın bir Rus(ya) sosyalist devrimini düşünmemiş oldukları önermesidir. Bunun ulusal sorunla ilintisi, daha çok genel ve kuramsal formülasyonlarla yetinilmesi oluyor. Bu argümanı destekleyen bir bulgu, Lenin'in **Devlet ve Devrim**'de bile, pratik bir tarz olarak federasyonu öne sürmemiş olmasıdır.

Nihayet, hepsinin üstünde ve Leninizmin candamarı saymak istediğim olguya sıra gelmiş bulunuyor: Her koşul ve durumda, ulusal sorunun çözüm tarzını proletaryanın ve sosyalizmin, son çözümlemede de partinin görüşleri doğrultusunda ele almak gerekiyor.Daha Leninizmi yapılandırmaya başladığı yıllarda,1903 başlarında Ermeni Sosyal Demokratlar Ligasının Manifestosu Üstüne yazarken, "federalizm ve ulusal özerklik *vazetmek* proletaryanın işi değildir" diyor ve ekliyordu: "Biz kendi hesabımıza, halkların ya da ulusların self-determinasyonundan çok, herbir milliyet içindeki *proletaryanın* self-determinasyonu ile ilgileniyoruz". (yukarda geçerken belirttiğim gibi, 1904-05 olaylarıyla birlikte, bu vurgu yavaş yavaş silikleştiriliyor. Lenin, çok daha sonraları aynı argümana sarılan Buharin'e karşı çıkıyor. Ve önemli bir gösterge olarak, bu makalesi, Lenin'in konuyla ilgili derlemesine alınmıyor, Toplu Yapıtların'ın 6. cildinde kalıyor.)

Sonraki vurgu silikleştirme çabalarına karşın, Lenininst mentaliteye uygun olarak, "ulusal bağımsızlık istemine desteğimizi proleterya savaşımının çıkarlarına tabi kılmak" ölçütü değişmiyor. Ulusal sorun konusunda bağlayıcı Parti görüşünü oluşturan Poronin Konferansı (1913), aldığı kararın 5. maddesinde, (self - determinasyon hakkının odak noktasını oluşturan) ayrılma hakkının ancak "Parti tarafından, herbir tikel durumda, ayrı bir şekilde (ve) proletaryanın sosyalizm uğrundaki sınıf savaşımının çıkarları ve tüm toplumsal gelişme açısından ele alınarak" çözüme bağlanmasını getiriyor; Leninizme egemen ana çizgiyi somutluyor.

Lenin'in ulusal sorun öğretisini hazırlarken son derece kaygan bir zeminde iş gördüğüne yukarda değinmiştim. Bir yanda, ülke içinde sınıfsal sorunlarla ulusal sorunlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı yaşıyor; öte yanda, Dünya Savaşı öncesinde akutlaşan, II.

Enternasyonal yönetimindeki bunalımın etkisini duyumsuyor. Yönetim kademelerinde giderek ağır basan sosyal-patriotizm eğilimi emperyalist savaşta anayurdun savunulması ister istemez, burjuva hükümetlerin desteklenmesi durumunu getiriyor. (Görece güçlü bir kitlesel tabana sahip olan Almanya, Avusturya ve Fransa partilerinde bu eğilimin öne çıkmasına karşın, genelde zayıf bir yığınsallığa sahip olan Rusya ve Polonya - Lüksemburg fraksiyonu - partilerinde "enternasyonalist" tutumun ağır basması çözümlenmesi gereken bir paradigmadır.) Kayganlığı artıran bir öğe de, Leninizmin toprağının son derece geri, kabile düzeni yaşayan etnik topluluklardan kapitalist gelişme aşamasına varmış uluslara dek pekçok ulusal varlığı aynı anda, eşzamanlı olarak içeren ve onların hem birbirleriyle, hem de merkezle çelişkilerini sürekli yeniden üreten bir toprak olmasıydı.

Bu koşullarda, öğretinin çok daha bütünsel ve esnek olması gerekiyor. Soruna ilişkin programatik görüşler köylülük, sanayileşme, örgütlenme modeli, emperyalizm,ulusal kurtuluş savaşları, enternasyonalizm, kültür ve tarih kuramlarıyla organik ilişkiler içinde olmak zorundadır. O nedenle, bunlardan birisini ya da birkaçını köklü biçimde etkileyen, rektifiye eden bir önerme öbürlerini de etkilemeden edemez (şimdi bu yaşanıyor).

Örneğin RSDİP İkinci Kongresi'nde patlayan örgütlenme modeli tartışması ulusal soruna ilişkin çözüm formülasyonlarıyla birinci dereceden ilintilidir. O zamana dek RSDİP'ni oluşturan örgütlerden birisi olan Bund (Genel Yahudi İşçileri Birliği) getirilen monolitik yapı içinde erimek istemediğini, Yahudi işçilerin özgül istemleri olabileceğini öne sürerek, partinin federe ilkeler üzerinde örgütlenmesini öneriyor. Benzer şekilde, self-determinasyon tartışmasında "ulusal-kültürel" özerklikten yana tutum alıyor.

Yahudi nüfusun tüm Rusya'ya dağılmış olduğu ve hiçbir bölgede ciddi bir çoğunluk oluşturmadığı düşünüldüğünde, Bund'un bu itirazlarının nedeni daha iyi anlaşılabilir. Çünkü, Yahudi nüfus için topraksal baza dayalı özerklik hiçbir anlam ifade etmiyor. Leninistler ise, hem proletaryanın birliği açısından, hem de çarlığı daha büyük bir çıkmaza sokmak dürtüsüyle, topraksal baza dayalı self-determinasyon hakkında, merkezileştirilmiş ve monolitik partide ısrarlıdırlar.

Bu örgüt modeli konumlanışında Bund'un 1897'de altı özerk ulusal partinin federasyonuna dönüşen Avusturya partisini akılda tuttuğu kesin gibidir. Bana kalırsa, Bund'un formülasyonu daha ideal, ama daha az gerçekciydi ve çarlığın merkezi despotizmini daha az hesaba katıyordu. (Bu yönüyle, Bund'un tutumu ile Kautsky'nin diktatorya konusundaki tutumu arasında bir analoji yapabiliyorum. Demokratizmin nesnel ve öznel koşulları oturdukça, demokratizm gelenekselleştikçe -ve o ölçüde- Bund ve Kautsky de öne çıkıyorlar.)

Federatif argümanların kaynağını çabucak ortaya çıkaran bolşeviklerin verili koşullarda O. Bauer'in programatik anlayışını püskürtmeleri de zor olmayacaktır. Merkeziyetçiliğe yeterli önemi vermeyen, ulusal oluşumlara kalıcı gözüyle bakan, daha bütünsel bir

ulusal kültür konsepti üzerinde temellenen Bauer yanlarıyla, ne çarlığın politik geleneklerine, ne amansız koşullarda yaşayan ve çalışan Rusya proletaryasının sosyopsikolojisine, ne de kültürel ve tarihsel gerçekliklere oturulabilirdi. Zaten, sosyopolitik temellerini bu gerçekliklerden alan "sertler"in (bolşevikler) "yumuşaklar"dan ve "bataklık"tan ayrıldığı asıl noktalar da bunlardan başkaları değildir.

Hem bir örgütlenme modeli, hem de devlet yönetim şeması olarak federasyona karşıtlık Lenin'de çok uzun bir süre kendisini koruyabildi. 1903 yılında şöyle diyordu: "...biz ayrı partiler ya da bir partiler 'federasyonu' gibi 'ilkeler' getirerek, bu zorbaca durumu kutsamamalıyız. (...) Birlik gereğini anladığımız ölçüde ve otokrasiye karşı uyumlu bir saldırının tam birlik olmaksızın olanaksızlığına sağlam bir şekilde inandığımız ölçüde, bizim politik sistemimiz koşullarında merkezi bir savaşım örgütünün zorunluluğu da apaçık duruma gelir." Bu anlayış Ekim günlerine dek sürüyor. Bununla birlikte, Rusya'nın ulusal mozaiğini tanıdıkça ve üstelik, bunu yönetmek gibi başka bir *pratik* gereksinimle karşı karşıya kaldığında böylesi karmaşık bir yapıyı ideal bir merkezi yapılanma içinde, parti modelinin bir tür simetriği olan bir devlet şeması altında tutmanın olanaksızlığını kavramaya başlıyor. "Dünya devrimi" konseptinin silikleştiği, uluslar arasındaki sürtüşme ve çelişkilerin gücünü daha iyi algıladığı ölçüde, kerte kerte, federasyon formülasyonuna yaklaşıyor. Ne var ki, bunun kolay olmadığını söylemeliyim (çünkü, açıkca, Leninist mentaliteye ters düşüyor): Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ne Ulusal ve Sömürge Sorunu Üstüne Tezlerin İlk Taslakları'nı hazırlarken bile, federasyonu geçici bir biçim, "tam birliğe doğru bir geçiş biçimi" olarak alıyor; "tam birliği" terk etmiyor. (Ünlü Gürcistan tartışması, sanırım, bütün gerçekliği ona gösteriyor.)

Sorunun yüzyıllık bir sorun olduğunu ve baskı yöntemleriyle, yönetsel araçlarla çözülmesinin olanaksızlığını kavradıktan sonra, ülkenin pekçok bölgesinin zaten yalıtlanmış olduğu, ulusal duyguların yükseldiği, merkezkaç eğilimlerinin öne çıktığı, emperyalist müdahale ve gerici isyanlara karşı yerel halkları kazanmanın zorunlu olduğu anlaşılarak, Sovyet erki döneminde yerel hükümetlere bağımsızlık tanınmaya başlanıyor (Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Ermenistan bağımsızlaşıyor). Bunun üzerine, tüm ülkeyi bir bağımsızlık dalgasının sardığı gözleniyor: Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Başkırdlar, Kokand, Kazaklar, Tatarlar, vb. bu merkezkaç eğilimin özneleri oluyorlar (bu süreci yerel sömürücü sınıfların "ittiği" doğru olmakla birlikte, hareketlerin çok hızlı bir şekilde kitlesel tabana oturmuş olması daha köklü nedenler aramayı gerekli kılıyor). Böylesi bir durumu, öngörüşlülükleriyle tanınan bolşevik yöneticilerin bile önceden kestiremediklerini sanıyorum; yerel kadrolar ise büsbütün afallıyorlar ve "karşı devrim" parmağı aranıyor. Hem bu nedenle, hem de genelde ulusal dürtülerin eksik değerlendirilmesiyle daha sonraki pekçok keyfi tutuma, yalpalamaya ve hataya zemin hazırlanıyor. Finlandiya'ya verilen bağımsızlık Ukrayna için tanınmıyor ve bu, Martov tarafından sert bir şekilde eleştiriliyor. Oysa (köklü etnik, tarihsel ve kültürel nedenlerin yanısıra, bel-

ki de daha ağırlıkı olarak) buradaki gizem *Ukrayna buğdayında* düğümleniyor (nitekim Radek Ukrayna işçilerine, "destek istiyorsanız Rada'yı devirin" diye yazıyor). Ossetlerin ağırlıkta olmadığı bir Gürcü kentinin Güney Ossetiya'ya bağlanması ekonomik nedenlerle açıklanırken, Tatar ve Başkırd özerkliğine aynı nedenlerle karşı çıkan Urallar Bölgesi Yürütme Komitesi'nin itirazı reddediliyor. Buradaki düğüm ise, herhalde, beyazlara karşı *yerel halkları kazanma* çabası olmalıdır (bu bakımdan, Sultan Galiyef'in ısrarıyla alınan Mart 1918 tarihli Tatar-Başkırd Cumhuriyeti oluşturma kararının, 10 Eylül'de beyazlar püskürtüldükten sonra, 19 Aralık'ta kaldırılmış olması düşündürücüdür.)

Leninist yazın, özerkliğin tanınması durumunda bile, bunun formalliğini ima eden açıklamalar yapmaktan -yakın zamanlara dekgeri kalmıyor: Gilliov, andığımız derlemesinde, "bu özerklik" diyor, "ancak Sovyetler temelinde, işçi sınıfı ve emekçi köylülüğün iktidar organları temelinde kuruluyordu."

Kuşkusuz, çetin iç savaş ortamında bağımsız cumhuriyetlerin tek tek gericiliğe karşı direnmeleri çok zor, adeta olanaksızdı. Ukrayna, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ancak Kızıl Ordu yardımıyla gericileri püskürtebildiler, menşevik erkleri devirebildiler.

Böylesi bir nesnelliğe oturmakla birlikte, bütün bu çabalar hep proletaryanın ve partinin çıkarlarını başa alan bir anlayışla gerçekleştirildi; çünkü, "halkların çıkarlarını da ancak proletarya ve partisi dile getirebilirdi"! Bu uslamlamada hesaba katılmayan öğe, bu partini yönetimine bir gün Stalin gibi bir dogmatiğin, bir diktatörün gelebileceği, proletaryanın buna "izin verebileceği" idi.

Ama, tam dabu hesaba katılmayan şey gerçekleşti. Bir kez işbaşına geldikten sonra, gereksindiği herşeyin önceden hazırlanmış olduğunu gördü (bu hazırlanışa hem bütün Rusya'nın sosyopolitik tarihi, hem de -yazık ki- narodniklerin ve Leninistlerin örgüt modelleri, kuramları ve yöntemleri katkı yapmıştı). Mekanizmanın içsel mantığı öyle kurulmuştu ki, yöntemlerdeki bir değişiklikle, "gelme" koşulları "gitmeme" koşulları durumuna getirilebilirdi.

Stalin de "yalnızca" bunu yaptı!

4. ULUSAL SORUN DÜZLEMİNDE STALİN FENOMENİ

Mekanizma hazırdı. Formüller hazırdı. Kamuoyu hazırdı. Güçlü ulusal ve uluslararası araçlar vardı. Eli altında herşey bulunuyordu. Ne var ki, koşullar değişmiş, çarlık otokrasisi gitmişti. Ama bu "ufak" değişikliğin Stalin'i etkilediğini sanmıyorum. Eski formülasyonlara sarıldı, kendi örtük özlemlerini ve önermelerini yeniden canlandırdı.

Tuhaf gözükebilir, ama ben en azından bu sorunda, Stalin'in Lenin'in bir ardılı, bir tilmizi olduğunu söylemeliyim; ama onu bir anlamda iyice deforme eden bir ardıl! Lenin deformasyonu ise, Lenin'siz Leninizm anlamına geliyor. O yüzden geçerken, Lenin'siz Leninizmi çok tehlikeli bulduğumu söylemek istiyorum.

Lenin, Leninizm ve Stalin arasındaki bu çapraşık ilişkinin iyice teşhis edilememesi pek çok soruyu açık bırakacaktır. Lenin gözlem-

liyor, araştırıyor, çözümlüyor ve formüle ediyor. Formülasyonları hep partinin şu ya da bu gereksinimlerine denk düşüyor. Koşullarda değişiklik söz konusu olduğunda, yine partinin (ve proletaryanın) çıkarları doğrultusunda, Leninist önermelerde revizyona gidebiliyor. Stalin ise, farklı olarak, gerçekliği formülasyonlara uydurmaya, bu yolda baskı kullanmaya çabalıyor. Ama, buradaki formülasyonların *Leninist olduğunu* da söylemek zorundayım.

Kuşkusuz, bu yetenek noksanlığı, genel sekreterlik konumunda ciddi bir talihsizlik sayılsa da, bizlerin tilmizin ustasına ayak uydurma isteğini a priori reddetmemize nesnel bir gerekce üretememektedir.

Stalin'in ustasını izleme çabası, onun daha 1904 yılında yazdığı ve **Eserler**'inin ilk cildinde yer alan "Sosyal Demokrasinin Ulusal Soruna İlişkin Anlayışı Nedir?" başlıklı denemesinde kendisini ele veriyor. Bu çalışma Eylül 1904 tarihlidir. Lenin'in Şubat 1903 tarihli, daha önce andığım yazısındaki ana argümanları, yerel sorunlara yedirerek ve daha vulger bir anlatımla yinelemektedir. Bu, başka pekçok yazısında da kendisini gösteriyor. Kuşkusuz, verili koşullarda, gözünün ustasının işaret parmağında olması pek de kötü birşey sayılmamalıdır. Üstelik, bunun sosyopsikolojik yanları da vardır. "Koba'nın (Stalin'in ilk takma adı) bolşevik taktiklerini kendine yakın bulmasının nedenleri kolayca açıklanabilir. Koba mizacı bakımından ihtilalcilerin 'sert' bölüğü içinde yer alıyordu. Yumuşaklığın hiçbir şekli Koba'nın özelliklerine uygun düşmezdi" derken, I. Deustcher'in haklı olduğunu sanıyorum (**Stalin**, C.I).

Konuyla ilgili ilk ünlü çalışmasını da yine Lenin'in özel önerisiyle, onunla uzun görüşmelerden sonra yapmış olması ve Lenin'in bu tarihlerde Gorki'ye yazdığı bir mektupta "fevkalade bir Gürcü"nün varlığından söz etmesi herhalde, bu dönemdeki usta-tilmiz ilişkisine yeterince ışık tutuyor. Buradan çıkan önemli bir saptamayı yazmak istiyorum: Soruna ilişkin yaklaşımların birçoğunun içerildiği bu çalışma konusunda, usta ile tilmizi arasında bir sürtüşmenin bir anlaşmazlığın bulunduğuna dair hiçbir ipucu bulunmuyor. Tersini gösteren ise pek bol veri var.

Oysa, Stalin'in ünlü formasyonist-indirgemeci ulus konsepti ilk kez burada formüle ediliyor. Ulusal olan ile sınıfsal olan arasındaki ilişkileri zedelemeye katkı yapabilecek gölgeler de bu metinde gizlenmiştir. Ulusal-kültürel özerklik ile topraksal-ulusal özerklik burada net bir şekilde karşı karşıya getirilmiştir. Ulusal varlıkların yazgısını ve sorunların fazlaca tekyanlı ve mekanik bir şekilde devrime bağlayan anlayışın temelleri de buradadır. Uniform, monolitik bir yapılanma anlayışına ilişkin imalar bu çalışmada bol rastlanan olgulardır. (Denilebilir ki, bu önermelerin çoğunun formüle ediliş şekli görece esnek ve vurgu değişikliğine açık bir şekilde yapılmıştır. Bu itiraz doğru olsa bile, bence anılan esneklik yazarın ustalığından ve çokyönlülüğünden çok, konunun yapısından kaynaklanın ve tarihsel süreç içinde de, ortaya çıkan trajediye düşünsel bir geriplan sağlayan bir esnekliktir.)

Şimdi, yine biraz geriye sarkmak zorundayım. Stalin ünlü ulus tanımını hangi tarihsel polemik temelinde geliştirdi? Lenin, yukar-

da andığım mektubunda "fevkalade Gürcü"nün tüm Avusturya kaynaklarını toparladığından söz ediyor. Dolayısıyla, Stalin asıl olarak O. Bauer'in ulus konseptine karşıt bir konsept üretmekle kendini görevli sayıyor. Daha önce bir boyutuna değinmiş olduğum bu tarihsel polemikte, Bauer ulusu "üretim ve emek ürünlerini bölüşüm tarzının" belirlediği ve "yazgı birliği temelinde oluşan, belli niteliklere sahip bir topluluk" diye tanımlıyor. Buna karşılık, Stalin ulusu "dil, toprak, ekonomik yaşantı birliği ve kültür birliğinden anlatımını bulan ruhsal şekillenme birliği" temeline dayandırarak, tarihselliğini vurguluyor; ulusun "yükselen kapitalizm çağının tarihsel bir kategorisi" olduğunu ekliyor.

Daha önce, başka bir vesileyle söylediğim gibi, bu anlayışta, sosyalizm koşullarında ulusların sönümlenme sürecine gireceği gibi içkin bir varsayım egemendir. Bu, örneğin **Marksizm ve Milli Mesele**'de "sosyalizmin dünya ölçüsünde zaferiyle ulusal farkların ve ulusal dillerin sönüp yok olmaya başlayacağı" tarzında dile getirilmişti. (Yakın zamanlara dek -üstelik, dünya ölçeğindeki zafer varsayımı bırakıldıktan sonra da- bu anlayışın kendisine duyumsattığını göstermek açısından, eski yazımıyla **SBKP Programı**'nda, Sovyetler Birliği'nde şimdiki aşamanın ana karakteri "komünizm kuruculuğunun ilk aşaması", komünizmin maddesel-teknik temelinin kurulması" olarak saptandıktan sonra, şu vurgulanıyordu: "Tam ölçekli komünist kuruculuk SSCB'de ulusların *tam birlik sağlanana dek* birbirine yaklaşacağı yeni bir ulusal ilişkilerin gelişme aşamasını oluşturur."

Devrimden sonra ve "yaklaşan dünya devrimi" beklentisi terkedildiğinde, kuramda ya "ulusların sönmesi" önermesinde bir değişiklik yapmak, ya da artık kolayca varsayılamayacak bu önerme yerine bir başkasını koymak zorunluluğu ortaya çıktığı zaman, Stalin 1929 yılında "Ulusal Sorun ve Leninizm" başlıklı yazısında, konsepte bir uyarlama getirecektir. Lenin'de uzun bir alıntı yaptıktan sonra, "sosyalist ulus-burjuva ulus" ayrımına geçer. Böylelikle, yukarda sözünü etmiş olduğum ampirik rahatsızlık; "kapitalist uluslar"ın yerini "sosyalist uluslar"a bıraktıkları, dolayısıyla, "kapitalist uluslar"ın ortadan kalkmış olduklarından söz edilebileceği argümanıyla giderilmiş olmaktadır! Stalin, düşünsel mutedilliği bütünüyle bırakarak, "Sovyet ulusu"nun böyle bir ulus olduğunu ileri sürer: "Eski ulusların, yani burjuva ulusların enkazları üzerinde, herhangi bir burjuva ulusundan çok daha iyi kaynaşmış olan yeni uluslar, sosyalist uluslar doğarlar."

Daha sonra, zorunlu mutedilik ölçülerine indirgenerek, "Sovyet halkı" diye nitelenen bu deyim böylelikle resmi yazına sokulur.

Bununla birlikte, kimi kuramcıların "sosyalist uluslar"la da yetinmeyerek, yeniden "tek bir ulus"a ideolojik altyapı oluşturacak modeller ürettiklerini gözlemek mümkündür. Sentetik nitelikli "etnososyal organizma" (ESO) konsepti böylesi bir modelleştirmenin ürünü sayılabilir. Y.V. Bromley **Races and Peoples** başlıklı yapıtında yer alan incelemesinde, konsepti şöyle karakterize etmektedir: "Etnik özellikler topluluğuna ek olarak, bu organizmalar (ESO) genelde ortak ekonomik, toplumsal, trritoryal ve politik özelliklerle

karakterize edilirler (Bu, adeta, azami versiyondur). Etnik ve sosyoekonomik etkenler ESO'nun en temel bileşenleridir." Bu kuramsal çaba bana öyle geliyor ki, sonuçta, verili sosyalist devlet içindeki halkların tek bir "etnososyal organizma" yapısında birleştirilmesini esaslandırmaya yöneliktir.

Bu çabanın tüm zincirlerinden kurtulabilmesi için, sosyalizm koşullarında ulusal uyanışın dışlanması da gerekiyor. Oysa, Lenin ulusal sorunu kapitalizm koşullarında çözümlerken, iki ana eğilimden söz eder: "Birincisi, ulusal yaşamın ve ulusal hareketlerin uyanması, tüm ulusal baskıya karşı savaşım ve ulusal devletlerin yaratılmasıdır. İkincisi ise, her biçimde uluslararası etkileşimin gelişmesi ve giderek sıklaşması, ulusal engellerin kırılması, sermayenin, genelde ekonomik yaşamın politikanın, bilimin vb. uluslararası birliğin yaratılmasıdır." Bu çözümlemeyi *yalnızca* kapitalizm koşulları için geçerli kabul ederek, ulusal bilincin yükselme eğiliminin sosyalizmden dışlanması mümkün olabilecektir!

Tek bir "sosyalist ulus" yaratmaya yönelik voluntarist çabanın kuramsallaştırılmasında konsolidasyon, asimilasyon ve uluslararası bütünleşme gibi üç aşamalı bir kaynaştırma modeli önerildiği de biliniyor.

"Ulusal konsolidasyon" geri bölgelerde, "dil kültür bakımından yakın olan kabilesel ve territoryal grupların büyük milliyetler ve uluslar halinde kaynaşması"nı (Türkmenler, Kırgızlar, kimi Sibirya halkları, vb.); daha gelişmiş bölgelerde ise, büyük halk topluluklarının "yakın küçük territoryal grupları özümsemesi"ni (Rusların Kazakları özümsemesi gibi) anlatan bir süreç şeklinde tanımlanıyor. Sözcüğün semantiğinin tersine, bu betimleme konsolidasyonun da birtür erken aşamalardaki bir asimilasyon olduğunu bana düşündürüyor.

"Asimilasyon" ise dağınık etnik grupların ya da farklı bir milliyetin bulunduğu topraklarda yaşayan ayrı etnik nitelikli grupların eritilmesini dile getiriyor. Dolayısıyla, bu süreçte bölgesel açıdan dağıtılan etnik grupların eritilmesi amaçlanıyor ve Stalin, halkları cezalandırma operasyonlarıyla, aynı zamanda bu işlevi de görmüş oluyor. Nitekim bir örnek olarak, 1926 sayımlarında SSCB'de 194 ulusal varlık saptanırken, 1970'de bunların sayısı 104'e iniyor.

"Uluslararası bütünleşme"ye gelince bu, aynı toplumsal, ekonomik ve politik yapılanma içinde ortak bir sosyopsikoloji yaratılarak, ulusal varlıkların kaynaşmasını tanımlamak için kullanılıyor. Sonuçta çokuluslu ülkenin tek tek ulusal-etnik ekonomiler toplamı olmayıp, tek bir ekonomik organizma olması amaçlanıyor. Parça ile bütün arasındaki diyalektiğin koparıldığı koşullarda, şimdi Baltık Cumhuriyetleri örneğinde gördüğümüz gibi, tekil öğelerin bütünden ayrılması nesnel olarak olağanüstü zorlaşıyor. Bütünleşme sürecinin bir boyutunu anadil hareketinde görmek mümkündür: SSCB'de 1959-70 arasında nüfus yüzde 16 artarken, kendi anadilini "Rusça" sayan Rus-olmayanların oranı yüzde 30 artmış bulunuyor.

Kuşkusuz, bütün bu düşüncelerim ulusların yakınlaşmasına, giderek bütünleşmesine karşı olduğumu ima etmiyor. Tersine *tam demokratizm koşullarında*, daha uzun bir zaman dilimine yayılmış

olarak, voluntarist "itme" girişimlerinden uzak ve gerçekten çokyönlü yararın gözetilmesiyle, bunun hem gerekli, hem de kaçınılmaz olduğu inancındayım. Ne var ki, burada acelecilik, öznelcilik, müdahale ve "proletaryanın çıkarları" argümanıyla örtüşen Büyük-Ulus şovenizmi yarardan çok zarar getirebiliyor.

Yazık ki, Stalin'in ve kadrosunun yaptığı tam da bu oluyor. Bu açıdan, onun bu işleve birinci dereceden yükümlü aparatı -Ulusal İşler Halk Komiserliği (Norkommats)- kuran ve yöneten kişi olmasını, en azından, Genel Sekreter olması ölçüsünde talihsiz bir gelişme olarak saymak gerekiyor. Bu mekanizma aracılığıyla, oldukça kabalaştırılmış bir "tabi kılma" politikası uyguluyor.

Aslında Leninist anlayışta içkin olduğunu ancak Lenin'in müdahale ve revizyonlarıyla gerçekci bir şekilde uygulanabildiğini söylediğim bu "proleter çıkarlara tabi kılma" esprisi stalinci bir kafayla alındığında tüm hantallığını gerçekliğe dönüştürmeden edemiyor; diyalektik özünü yitiriyor. Daha ilk çalışmalarında, bu tekyanlılığını ele veren anlatımlar kullanan Stalin, bir vesileyle şunları yazıyor: "Asıl dikkati, proleterlerin durumunun ortak koşullarına, onların çıkarlarının birliğine yönelttik ve 'ulusal farklılıklar'dan, bunlar ancak işçilerin ortak çıkarlarına ters düşmedikleri ölçüde söz ettik" ve ekliyor, "bu (ulusal) isteklerin proletaryanın sınıf çıkarlarından yola çıkmasına çalışmakla yükümlüyüz."

Yine de, soyut önermeler olarak bunların antiLeninist olduğunu söyleyemem. Çünkü, belirttiğim gibi, Lenin için de sınıfın ve partinin çıkarları ve görüşleri önde geliyor. Ne var ki, uygulamada büyük ulusal hoşnutsuzların sınıfı da, son kertede devrimi de etkilemeden edemeyeceğini görerek, böylesi durumlarda, "sınıfın verili çıkarları"nı (daha ayrı bir düzleme oturtmak üzere) geri çekebiliyor ve yerine, konsensus oluşturabilecek istemler ikame ediyor. Bununla birlikte, iç savaş ve savaş komünizmi koşulları bu yönde pek az şans bırakıyor ve bu şanslar da, Narkomnast eliyle tüketiliyor.

Ulusal sorunda oldukça öznel ve voluntarist politikalar geliştiren Stalin'in sonuçta, yalnızca espri olarak değil, sözel olarak da self-determinasyon hakkını dışlamaya çalıştığını öğrenmek benim için artık çok şaşırtıcı olmuyor. 1921 yılında, Çiçerin'in eleştirisine yanıt verirken, Çiçerin'i self-determinasyon terimini fazlaca kullanmakla suçlayarak, bunun "emperyalistlerin istedikleri gibi kullandıkları soyut bir belgi" olduğunu söylüyor. Bu belgiyi "artık terk ettikleri"ni belirterek, bunun yerine "ayrılma hakkı"nın ikame edildiğini ve bu son belginin de -burası çok öğreticidir- sömürgeler açısından devrimci olmakla beraber, "RSFSC'yi oluşturan halkların isteğiyle ayrılma hakkının kullanılmadığı"nı ekliyor. Böylelikle, bu yaklaşımla, self-determinasyon Sovyet Rusya için kullanılmayan (kullanılamayacak olan?) bir potansiyel hak, sömürgeler için ise "devrimci bir hak" olarak sunuluyor. O günlerde hem iç, hemde dış koşullar nedeniyle böyle bir hakkın pratikte kullanılabilmesi zaten olanaksız olmakla beraber, böylesi bir sunumun hiç de inandırıcı olmadığı ve çok dar bir pragmatizmle mamül bulunduğu söylenebilir.

Sosyalist devrim St. Petersburg'da zafere ulaştığı zaman, bu zafer aslında, henüz tüm Rusya'da kazanılmış bir zafer olmaktan uzak-

tır. Proletarya yalnızca birkaç büyük kentte, birkaç sanayi bölgesinde erki ele geçirmiştir. Devrimci askerler kanalıyla bu erk kimi önemli askersel merkezlere de taşınmış olsa bile, hepsi bu kadardır. Devrim doğuya, kuzeye ve kuzeydoğuya çok daha sonraları ve yazık ki, çoğu kez Kızıl Ordu eliyle ulaşır. Kısacası, Ekim Devrimi ülkeyi bir hamlede sosyalizme ulaştırmaz.

Ulusal çatışma ve sürtüşmelerle yüklü, ulusal bağımsızlıklarından yoksun edilmiş, ulusal bir varlık olarak gelişmelerine bile izin verilmeyen bu topluluklara devrim, birincil olarak, self-determinasyon hakkı ve sömürücülerine başkaldırı belgileriyle seslenebilirdi. Proletarya oldukça zayıf, çoğu kez de hiç olmadığından, bu bölgelerde "proletarya diktatoryası" belgisi öznesi olmayan bir edimi anlatmaktan öteye gidemezdi. Öte yandan, çarlığın kolonizasyon ve istihdam politikaları gereği bu uzak bölgelere gönderilmiş Rus işçilerin (demiryolu işçileri ve madenciler) biricik proleter öğeyi oluşturduğu koşullarda, bu belginin yerli halk gözündeki anlamı da "Rusların diktatoryası"na dönüşebilirdi.

Proleter öğelerin marjinal kaldığı bu yörelerde, devrimden hemen sonra ve çoğu kez de, yerel parti örgütlenmesi bile tamamlanmadan, ulusal hükümetler kurulması self-determinasyon hakkı çağrısının karşılık bulduğunu anlatıyordu. Örneğin, Türkistan'da 15-22 Kasım'da (1917) toplanan III. Sovyet Kongresi sol SR'lerin çoğunlukta olduğu bir Sovyet Hükümeti oluşturulduğunu duyururken, Türkistan Komünist Partisi ancak 1918 Haziran'ına doğru örgütlenmesini tamamlayabildi. Yine de, R. Vaidyanath'ın **The Formation of the Soviet Central Asian Republics, 1917-1936** başlıklı çalışmasında otantik belgelerden aktardığına göre, hükümet "proleter sınıf örgütlerinin yerli nüfus arasında bulunmadığı" koşullarda oluşturulmuş bulunuyordu. Böyle bir ortamda, bolşevik Safarov'un dile getirdiği gibi, "Türkistan'da bolşevik erki yaratan Bolşevik parti değil, Bolşevik Parti'yi yaratan bolşevik erkti."

Durumun gerçekten tuhaf olduğu ortadadır. "Proleter erk" vardı, ama yerel proletarya yoktu. Yine Türkistan örneğine dönersek, 1915'de toplam nüfusun dörtte biri göçebe ve yarıgöçebe olup, imalat sanayiinde yalnızca 702 işletme bulunuyordu. Bunların çalıştırdığı toplam işçi sayısı 21.000 idi. Toplam "sanayi" işçisi 60.000'i aşmıyordu ve bunların yarısı da, önemli bir bölümü Rus olan demiryolu işçileriydi. Sonuçta, işçi sayısının toplam nüfusa oranı binde 3, okuryazarlık oranı ise binde 7 civarındaydı. R. Tuzmuhammedov'un **Soviet Central Asia** başlıklı resmi çalışmasında, bu oranın Tacikler arasında binde 5'e bile düştüğü belirtilmektedir. Kuşkusuz, alfabesi hiç olmayan topluluklar da vardı.

En gelişmiş Orta Asya halklarından olan Tatarlar arasında bile, işçilerin sayısı (1917) 150 bini aşmıyor iken, "proletaryanın diktatoryası / öncülüğü"nden söz etmek kaçınılmaz bir paradoks oluşturuyordu. Ama devrimin başka şansı olmadığını da biliyorum. O nedenle, Komintern'e sunduğu "Uluslar ve Sömürgeler Sorunu üstüne" raporunda Lenin, "bu ülkelerde hemen hiç sanayi proletaryası yoktur. Yine de biz, oralarda da önderliği üzerimize aldık ve almak zorundayız", diyordu. Tarihin bolşevikleri karşı karşıya bıraktığı bu

paradoksu aşmak için, devreye başka kaldıraçlar sokmak gerekiyordu ve aşağıda değineceğim gibi, bu kaldıraçların yanlış kullanılması sonucunda, vahim gelişmeler oluşabilir, ulusal bilinçlerde ciddi tortular üretilebilirdi.

Akla ilk gelen yöntem, doğallıkla, Rus işçilerden yararlanmaktı. Hatta, bölgede böylesi öğelerin bulunmadığı koşullarda, bunların ihraç edilmesinde düşünülebilirdi. Bu kaldıracın başarıyla iş görebilmesi için ilk ve en önemli önkoşul, sözkonusu Rus işçiler arasında milliyetçi güdülerin bulunmamasıydı. Ancak, durumun genelde böyle olmadığını gösteren belgeler vardır. bir kez, bu yörelerde bulunan işçiler görece (yani merkezdeki Rus proletaryasına göre) deneyimsiz devrimci gelenekleri zayıf ve az çok sömürgeci bir bilinçaltıyla donanmış öğelerdi. 1918 ortalarında bile, **Nasha Gazeta**'da yayınlanan şu satırlar yeterince kanıtlayıcıdır: "Bizler (yani Ruslar) fatihler olarak konumumuzu unutamayız ve cumhuriyette, önemimize yaraşır bir konum tutmalıyız. (...) Yerlilerle ilişkimiz asla eşitler arasında geçerli bir ilişki olamaz." Bu zihniyet, aslında çarlık dönemindeki politikalardan sarkan bir zihniyetti. (Burada, bir parantez içinde, Marx'ın İrlanda sorununun İngiliz işçisi üzerindeki olumsuz etkisi üstüne uyarılarını anımsatmalıyım. Çarlık, olsa olsa, daha da vahim bir gelenek bırakmış olabilirdi.) Lenin'in bunun bilincinde olduğunu eklemek gerek: "Otokrasinin lanetli tarihi, bu otokrasinin ezdiği çeşitli milliyetlerden çalışan sınıflar arasında muazzam bir *yabancılaşma* kalıtı bırakmıştır bize."

Kimi yerel yönetimlerdeki Rus komünistlerin bu olumsuz gelenekten kendi bencil çıkarları için yararlanmaya çalıştığını da kabul etmeliyiz. O nedenledir ki, örneğin, RKP(B) MK'nin "Türkistan'ın yerli nüfusunun devlet etkinliklerine, Parti'ye dahil olma zorunluluğu olmaksızın, geniş oransal katılımı" yönünde aldığı bir kararın bölgedeki Rus komünistlerin çoğunda derin bir öfke uyandırdığını hatta Türkistan Merkez Yürütme Komitesi başkanının kararı kamuoyundan gizlemeye kalkıştığını R. Vaidyanath'da okuduğumda, bunun yalnızca tek bir örnek olduğunu düşündüm.

Kuşkusuz, kendi çıkarlarını kollamaya çabalayan bu öğelerin en önemli yardımcılarından birisi karışıklıklar, dış müdahaleler, devlet aparatının işlemeyişi, vb. nedeniyle merkezle bağlantıların çok zayıflamış olmasıydı. Bunun sonucunda, keyfi tutumlar dizginsiz kaldı ve adeta, "komünist dükalıklar" oluştu. Durum nasıl oluşmuş bulunursa bulunsun bunun, bir Sovyet yazar tarafından daha sonra dile getirildiği gibi, Rus proletaryasının bölgedeki temsilcilerinden yeterli destek göremeyen yerli kitlelerin yeniden ve adeta kaçınılmazlıkla, yerel güçlerin etkisine kapılmasına eşsiz bir katkı yaptığı açıktır.

Başka bir "telafi edici" mekanizma olarak, özellikle merkezle iletişimi az çok koruyabilen bögelerde gözlendiği üzere, giderek sıklaşan merkezi müdahaleleri anabilirim. Buradaki olumsuzluğu maksimalize eden nokta, hiç kuşkusuz, bu müdahalelerin Narkomnast sorumlusu olan Stalin'den gelmiş olmasıdır. Bunun en klasikleşmiş örneği Gürcistan sorunudur.

Gürcistan sorununu kavarayabilmeyi kolaylaştırmak için, kimi

durumlarda dış güçlerin eliyle oluşturulan yahut oluşturulmasına göz yumulan yerel hükümetlerin ancak Kızıl Ordu eliyle yıkılarak, bölgenin sovyetleştirildiğini belirtmek gerekir. Azerbaycan XI. Kızıl Ordu, Ermenistan (o sırada Azerbaycan'da bulunan!?) I. Ermeni Komünist Alayı ve Gürcistan da, Orjonikidze'nin başında bulunduğu birlikler tarafından "son ana dek Savaş Komiserliği'nden saklanarak" yapılan operasyonlarla merkeze bağlanabiliyor.

Olay böylesi bir tarihsel geriplan önünde gerçekleşiyor ve esas olarak, SSCB'nin oluşturulmasının öngünlerinde, birliğe bağlanma modeli üstüne tartışmalar bağlamında patlıyor. 10. Parti Kongresi'nde, Stalin'in raporuna dayanılarak, "cumhuriyetler yalıtlanırsa, kapitalist devletlerden gelen tehdit nedeniyle, uluslararası konumlarının sarsılacağı"; dolayısıyla daha sıkı bir işbirliği modelinin oluşturulması yönünde bir karar geçirtiliyor. 1922 Ağustos'unda da Stalin kendi "özerkleştirme planı"nı öne sürüyor. **History of the USSR**'da belirtildiğine göre, buradaki "temel fikir Ukrayna, Belorusya, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan cumhuriyetlerinin, özerk cumhuriyet haklarıyla Rusya Federasyonu'na girmesiydi. Bu plana göre, RSFSC'nin yüksek erk organları bütün Birlik'in yüksek erk organları olacaktı." Stalin böylelikle, hem kendi konumunu daha da güçlendirmeyi, hem de merkez ile yerel birimler arasına ara kademeler sokarak, yerel istemlerin bürokrasi çarkında boğulmasını düşünüyor olmalıydı. Gürcistan'daki bolşevik muhalefet buna karşı çıktıysa da, Stalin'in Orjonikidze eliyle uyguladığı baskılar sonucunda, zorla bastırıldı. Durumu öğrenen Lenin'in tepkisinin çok sert olduğunu biliyoruz. "Milliyetler Sorunu ya da 'Özerkleştirme'" başlığı altında toplanan notlarında, "(kendisi gerçek bir halis bir 'milliyetçi-sosyalist', hatta adi bir Büyük-Rus kabadayısı olduğu halde) her önüne gelene 'milliyetçi-sosyalizm' suçlamasını yapıştıran Gürcü"nün "proleter dayanışmasının çıkarlarına aykırı davrandığını" açıkladı. Geçmişteki uygulamalara ve yöntemlere ilişkin bir muhasebe yapmasına yol açtığını sandığım bu olaydan sonra, Lenin'in konuya ilişkin sistematik birşeyler yazamamış olmasını talihsizlik sayıyorum. Ama, ünlü "Kongreye Mektup" bu veriler ışığında yazılıyor. (Ve yanlış anımsamıyorsam, bundan sonra Lenin Stalin'i "politik açıdan ortadan kaldırmaya" karar veriyor, Zinovyev ve Trotski'nin desteğini arıyor.)

Son bir kaldıraç mekanizması olarak "süreci itme" yöntemleri kullanılıyor. Bu düşünce Lenin'in uyarısına karşın, ulusal gelişmenin yasal evrelerini, sosyoekonomik evrelerini doğal konaklarını atlamak yönünde, voluntarist bir tutumla besleniyor. Bu tutumun, Lenin'in Komintern II. Kongresi'nde ileri sürdüğü "kapitalist aşamadan geçmenin mutlaka zorunlu olmadığı" tezine dayandırıldığı söylenmektedir. Nitekim Stalin de, hemen ertesi yıl (1921) 10. Kongre'ye raporunda bu konuya değinmiş ve "bu halklar ilkel ekonomik formasyonlardan, sanayi kapitalizmine uğramadan, sovyet ekonomisi aşamasına geçmek zorundadır" demiştir. Herşey bir yana, Lenin'in bir kuramsal olanaktan, Stalin'in ise pratik bir zorunluluktan söz ettiği hemen ortaya çıkmaktadır. Ayrı olarak, Lenin devrimci dalganın henüz çekilmeye başlamadığı bir tarihsel evrede,

ezilen halkların ulusal kurtuluş hareketleri ile sovyet hükümetleri (N.B. hükümetleri) ve komünist hareket arasında daha organik ilişkiler kurmak gereksinimi altında bu tezi geliştirmiştir. O nedenle, özgül konjonktürün bir ürünü olarak düşünülüp, kuramsallaştırılmaması herhalde daha doğru olacaktır. Bir başka nokta da, aynı komisyonda yer alan ve Kongre'ye Tamamlayıcı Tezler'i sunan Roy'un sol tezleriyle etkileşimi, epistemolojik ilintisi içinde bu önermenin düşünülmesi gereğidir.

Voluntarist yanı belirleyici olan Stalin bütün bu özgüllüklere ve Marx'ın, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'ya "Önsöz"ünde dile getirdiği, "hiçbir ekonomik düzen, içinde kendine yer bulabilen üretici güçlerin tümü gelişmeden ortadan kaybolmaz ve yeni, daha üst bir üretim ilişkileri, varlıklarının maddesel koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadan önce ortaya çıkmaz" saptamasına karşın, bu önermeye yapışıyor ve onu kuramsallaştırarak, ilerde "kapitalist olmayan yol" öğretisine temel oluşturuyor.

Böylesine bir sıçramayı yapmak için, ister istemez ve sonuçları da baştan belirlenemeyecek olan bir "dayanışma" beklentisi zorunlu oluyor. Giderek, Tuzmuhammedov'un anlatımıyla, "sömürge halkların ulusal kurtuluş hareketi sosyalist devletin başarılarına ve konsolidasyonuna *bağlıdır*" gibi, aşırı tekyanlı bir görüş ortaya çıkıyor ve bu çoğu kez, iç dinamikleri "enternasyonalist dayanışma" öğesinin ikame etmesine dek varıyor.

Kuşkusuz, önemli ölçüde askersel ve lojistik nedenlerle, bu mentalitenin Sovyet erkinin ilk yıllarında oldukça kolaylık ürettiğini düşünmek yerinde olur. Voluntarist ve şematik bir beyin için ise bu çok daha rahatlatıcı oluyor. Oldukça karmaşık gelişme evrelerinden geçerek kendi sosyalist yollarını bulmak yerine, sosyalizme atlayan "sosyalist uluslar" herhalde büyük yönetsel ve tinsel rahatlık getiriyor. Olmayan proletaryayı temsilen küçük gruplar, merkezin doğrudan yönetimi ve müdahalesi altında "öncü" kılınıyor. Asıl olarak Rus kökenli olan bir proletarya bu yörelere ihraç ediliyor.

Bu proletarya ihracının en geniş boyutlar aldığı süreç ünlü kolektivizasyon ya da, başka deyişle, dekulakizasyon kampanyasıdır. Bu kampanya ile ulusal sorunun ilişkisi şimdiye dek pek araştırılmamış bir konudur; üstelik, burada ele alınamayacak ölçüde geniş ve bilgi sınırlarımın dışına taşan boyutlara sahiptir. Ama bilinenlerden hareket ederek, şu tezi ileri sürüyorum: Dekulakizasyon kampanyası, ulaştığı boyutlarla, sonuçta, kural olarak tarım ekonomisinin belirleyici olduğu geri kalmış ulusal-etnik yörelerden artı ürün transferine dönüşüyor ve "ilkel sosyalist birikim"in üretimine katkı yapıyor. Sürecin türevsel sonuçları arasında, ayrıca *smytchka*'nın (işçi sınıfı ile köylülüğün bağlaşıklığının) çökmesi ve *serednia k*'ların (orta köylü katmanların) tasfiyesi de yer alıyor.

Şimdi, çok kısa olarak, kolektivizasyon ile ulusal sorun arasındaki ilişki üstüne birkaç söz etmek istiyorum. Bir kez, kampanyanın baştan belirlenen sınırların ötesine taştığı söylenmelidir. Baştan, tüm köylü çiftliklerinin yüzde 3-5'ni aşmayacak bir kulak likadasyonu öngörüldüğü halde, sonuçta bu oranın yüzde 15'lere tırmandığı görülüyor. 1930 Ocak'ında kolektif çiftliklere katılan köylü çift-

likleri oranı yüzde 21.6 iken, Mart'ta yüzde 56'ya sıçrıyor. 1937' sonunda toplam çiftliklerin yüzde 99'unu oluşturan 18.5 milyon ocak 243.7 bin kolektif çiftliğe dönüştürülmüş bulunuyor. Vergilendirme ve fiyat makası mekanizmaları da sürece katkı yapacak şekilde düzenleniyor. [1] Sonunda, görece böylesine kısa bir zaman diliminde, "kapitalist" öğeler yalnızca sınırlandırılmakla kalmıyor, büsbütün yok ediliyorlar. Mülklerine el konan kulaklar sürgün ediliyor: İki yıl içinde 240 bin "kulak" ailesi kolektivizasyon bölgesinden sürülüyor. Terörist ve keyfi davranışlar o ölçülere ulaşıyor ki, sonunda MK kitlesel "kulak" sürgününü yasaklamak gereği duyuyor; yerel sovyetlerin bu konudaki yetkileri kısıtlanıyor.

Hayvan istatistikleri 1929-33 arasında milyonlarca baş sığır, at, koyun, keçi ve domuzun telef olduğunu gösteriyor.

Ünlü "kapitalizmi aşma" sürecinin çok yoğunlaştırılmış bir anlatımından başka birşey olmayan kolektivizasyon kampanyasında, geri çeper bölgelere "işçi müfrezeleri" gönderilerek, öncü ihraç ediliyor. Yalnız 1930 yılında 180 bin işçi kırsal kesime aktarılıyor. 15. ve 16. kongreler arasında, bu sayının 250 bini aştığını resmi tarihler yazıyor.

Bütün bunların Lenin'in şu sözleriyle ne denli uyuştuğuna karar vermek ise okura kalmaktadır: "Küçük ticareti ulusallaştırmak ihtiyatsızlık olacaktır. Yalnızca bu da değil; durumlarını düzeltmek ve küçük ticaretlerine devam etme olanağı vermek için, kimi özverilerde de bulunmak gerektiği anlaşılmalıdır" (C. 32, s. 160).

Kapitalizmi bu yolla atlamak, feodalizmden, hatta daha geri sosyoekonomik formasyonlardan "sosyalizme sıçramak" çabasının doğal ve kaçınılmaz olarak, çeper bölgeler halklarının ulusal evrimleşme sürecini deforme ettiği de ileri sürülebilir. Böylelikle, "söz konusu uluslar gelişene dek; kaçınılmaz olan, proletaryanın burjuva öğelerle ayrışması gerçekleşene dek beklemek zorundayız" (C. 29, s. 172) diyen Lenin'in nasıl deforme edildiğini görmek öğretici olacaktır.

Burada; daha 1917 Nisan'ındaki 7. Kongre'de, Kongre Tasarı Komisyonu'ndan Stalin'in geçirttiği ve self-determinasyonu "belli bir içeriği olmayan basit bir laf" olarak niteleyen tasarının Stalin'in tutumunu ve düşüncelerini belirlemeye devam ettiği görülebiliyor (tasarı Lenin'in sert tepkisi üzerine, sonradan, Kongre tarafından reddediliyor). [2] Daha vahimi, poststalinist dönemde de kendisini duyumsatmayı sürdürüyor.

---

1. Bunun kanıtlarını bulmak için 1935 verilerine bir göz atmak yetiyor. J. Dunman 'ın ***Agriculture : Capitalist and Socialist****"de aktardığı bu verilere göre, 1935 bütçesindeki gelir kaleminin yüzde 36'sı "kolektif çiftliklerden ve ayakta kalan bireysel köylülerden sabit fiyatlarla alınan ve hükümetçe bir kâr konularak satılan tarım ürünleri artısından sağlanmak durumdaydı. Ne var ki bu, tarımın yaptığı tek katkı da değildi." Sonuç olarak, Dunman toplam tarım katkısının, o yıl toplam gelirin yüzde 39'una vardığını hesaplıyor.*

2. Ulusların self-determinasyon hakkı yerine "işçi sınıfının self-determinasyonu" formülünü koymaya çalışan Buharin'in sonradan kendi formülünün aşırı deforme edilmiş ve baskı koşullarında uygulanmaya konmuş versiyonuna ve kolektivizasyon kampanyasına karşı çıkması talihsiz bir trajedir.

Böylesi bir yaklaşımın doğal sonucu, genelde sosyalist gelişme sürecinde olduğu gibi, ulusal sorunun çözüm sürecinde de sınıf savaşamının yoğunlaşacağı beklentisidir. Bu anlayışı o dönemde kaleme alınmış bir Sovyet kaynağı şöyle dile getiriyor: "Ulusal kurtuluşun kazanılması kaçınılmaz olarak iç sınıf savaşamının yoğunlaşmasına yol açar." Sınıf savaşımının giderek yoğunlaşması anlayışı proletarya diktatoryasının, sonuçta da parti diktatoryasının sıkılaştırılmasını getiriyor. Böylelikle, tüm ulusal muhalefetler, ulusal "dissident" akımlar ya da kişiler önce bundcu ve menşevik [3], sonraları trotskist, buharinci, galiyevci ve giderek, ajan, casus, hain ve bölücü diye nitelenerek eziliyorlar. Sosyalizmin içine sokulduğu Proscrustean yatağı ancak yakın zamanlarda kırılmaya başlanmıştır ve göreli serbestlik koşullarında bugün daha net olarak görülüyor ki, "tek bir sosyalist ulus"un doğması bir yana, uluslar arasındaki, uluslarla merkezi yönetim arasındaki ilişkiler içinden çıkılması olanaksız bir labirente dönüşmüştür.

Sınıf savaşının stalinci versiyonu sonucunda, Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan, Tacikistan ve Ermenistan dahil birçok birlik cumhuriyeti ile özerk cumhuriyet konsey başkanları; Ukrayna, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ermenistan ve Gürcistan dahil birçok yerel parti önderleri; Komsomol yöneticileri fizik olarak tasfiye edildiler. Batı Ukrayna ve Batı Belorusya komünist partileri dağıtıldı. Letonya, Estonya, Litvanya komünist parti önderleri stalinci tedhişin kurbanı oldular. Ukrayna KP MK üyesi Skripnik tutuklanmamak için intihar etti. Ukrayna Hak Komiserleri Konseyi Başkan yardımcısı, tarım komiseri ve başkaları kurşuna dizildi, 1937'de gelen ikinci dalgada HKK Başkanı, komiserler katledildi. Haziran 1938'de, Nisan 1937'deki yerel PB'nun hiçbir üyesi ortada kalmamıştı. Bu tek bir cumhuriyet tek bir örnek!.. T. Cliff, **Rusya'da Devlet Kapitalizmi,** başlıklı kitabında, 1930'larda katledilen 23 yerel başkanın adını sayarak, 30 ulusal hükümetin tamamen ya da büyük ölçüde, "SSCB'den ayrılmak istemek" suçuyla tasfiye edildiğini yazmaktadır.

Keyfi yönetim ve baskı yalnızca yerel yöneticileri etkilemedi. Bütün çeper halklar (kuşkusuz Rus halkı da) bundan ağır bir şekilde etkilendiler. Pekçok yerel bölgenin sınırları keyfi olarak değiştirildi, ayrıştırma ve birleştirmeler yapıldı, halklar toplu göçe zorlandı ve asimile edildi. J. Ellenstein **The Stalin Phenomenon**'ında bu konuda bilgi verirken, Volga (600.000 nüfuslu), Kalmuk (200.000), Çeçen-İnguş (600.000), Kabardino-Balkar (300.000), Kırım Tatarları (200.000) ve Karaçay (100.000) bölgelerindeki özerk cumhuriyetlerin dağıtıldığını ve insanlarının sürüldüğünü anlatmaktadır.

* * *

Çalışmamı bitirirken, bütün bu tarihsel bilançonun çok öğretici olması gerektiğini düşünüyorum. Geriye baktığımda, insanlık tarihindeki en köklü dönüşümlerden birinin, Ekim Devrimi'nin açtığı

---

3. Her çeşit burjuva etkiler, menşevik etkiler dahil, ancak milliyetçilik kisvesiyle, dış çevre örgütlerimize girebilir" (Stalin).

olanakların neden, umulduğu şekilde gerçekliğe dönüştürülemediğini; neden, bu devrimin de, tıpkı önceli olan Fransız Devrimi gibi, kendine özgü bir Thermidor'la kesintiye uğradığını soruyorum. Yanıtın; eksik demokratizm, özgürsüzlük ve bürokratizm koşullarında kaçınılmaz olarak üreyen aşırı merkezi, monolitik ve pürist yapılanmalarda aranması gerektiğine inanıyorum. Bu tür yapılanmalar (Jakoben Kulübü ve Bolşevik Partisi gibi) kurucularının tüm soylu amaçlarına karşın, onların da denetiminden çıkarak kendi Bonapart'larının üremesi için elverişli koşullar yaratmadan edemiyorlar. Bonapart'lar özgül bir kesimin, özgül bir katmanın aşırı yetkiyle donanmış sözcüleri ve uygulayıcıları oluyorlar.

Bütün bunlara karşın, ulusal sorunda yaşanan bu trajedinin boşa gitmediğine inanmak gerekiyor. Bu büyük proje, kendi alanındaki en soylu ve en görkemli projeydi; farklı mekanizmalarla, farklı yollardan başarıya ulaşabilirdi. Yeter ki, Lenin'in öne sürdüğü şu koşul yerine getirilebilseydi: "Kapitalizmi sosyalizme dönüştürerek, proletarya ulusal baskının tam olarak kaldırılması *olanağını* yaratır; 'ancak' -evet, 'ancak'- (...) tüm alanlarda tam demokrasi uygulandığı zaman, bu olanak *gerçeklik* olacaktır."

Ama, yazık ki, bu başarılamadı...

Lenin, içinde bulunduğu çetin koşullardan dolayı ve daha sonra da kendi yarattığı sistematiği ve mekanizmayı, bu mekanizmanın otomatik sonuçlarını -yattığı hasta yatağından- denetlemeyi başaramadığı için, bu "ancak"ı uygulayamadı; tüm alanlarda "tam demokrasi"yi getiremedi. Şimdi ise, kuşkusuz çok ayrı bir dünyada olsak da, bu koşulu yerine getirmek olanağı insanlığın ve bu arada, sosyalist ülkeler insanlarının eline geçmiş bulunuyor.

Bakalım, bu "olanak" artık bir "gerçeklik" olabilecek mi? ❑

12 EYLÜL ÖNCESİNDE KAMU KESİMİNDE İŞÇİLER VE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Yıldırım Koç

Kamu kesiminde istihdam, sendikalaşma, çalışma ve yaşama koşullarının Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir yeri ve etkisi vardır. Çalışmanın ilk bölümünde, Cumhuriyetin kuruluşundan 12 Eylül 1980'e kadarki dönemde kamu kesiminde istihdamın özellikleri ve 1980 yılı toplu iş sözleşmelerinin toplam işgücü maliyeti üzerindeki etkileri; Türkiye hakim sınıflarının ekonomik bunalımdan çıkışta benimsedikleri politikaların kamu kesimi işçileri açısından önemi ve sonuçları ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, 12 Eylül 1980 öncesinde kamu kesiminde toplu iş sözleşmelerinin kapsamlı yapısı çok genel bir tablo içinde sunulmaktadır. Bu tablo, kamu kesiminde 1976-1981 döneminde yürürlükte bulunan 129 toplu iş sözleşmesinin taranmasıyla oluşturulmuştur. Bu toplu iş sözleşmelerinde sağlanan hakların geniş kapsamı, 12 Eylül öncesinin koşulları değerlendirilirken mutlaka gözönünde bulundurulması gereken bir olgudur. Görüleceği gibi, Türk-İş ve DİSK'e bağlı sendikalar toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla kamu kesiminde önemli mevziler kazanmışlardır.

1950'li ve 1960'lı yıllardan sonra, özellikle 1978-1980 döneminde kamu kesimi işçilerinin davranışlarında önemli bir değişim süreci başladı. 1989 yılında 500 binden fazla kamu kesimi işçisi, toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde uluslararası ve yerli tekelci sermayenin demir çemberini grevdışı eylemlerle parçaladılar. Bu eylemlerin ön-

cülleri, özellikle 1978-1980 yıllarında yoğunlaşan grevdışı eylemlerdi. 1978-1980 dönemi eylemlerini ve 1989 yılı eylemlerinden farklarını kavrayabilmek, 12 Eylül öncesinin nesnel koşullarını ve dinamiklerini anlamakla mümkündür.

Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık tarihi, kişilerin veya grupların iradelerine, kahramanlıklarına veya hainliklerine bağlı olarak yazılmamalıdır. ABD devleti, CIA, uluslararası tekelci sermaye, T.C. devleti, siyasal partiler ve istihbarat örgütleri de, bu tarihi etkileyen, ancak hiçbir zaman belirlemeyen etmenlerdir. Sosyalist hareketin gücü bile, işçi sınıfının gelişimini belirlemeye yetmez. Sınıfın yapısının ve gelişim dinamiklerinin kavranabilmesi, süreci etkileme olanaklarını artıracaktır. Bu çalışma, bu nesnel süreci anlama doğrultusunda bir çabadır.

I. KAMU KESİMİNDE İSTİHDAM VE İŞGÜCÜ MALİYETİ

Türkiye işçi sınıfı ve özellikle de madencilik ve büyük imalat sanayii işçileri içinde kamu kesimi işçilerinin önemli bir yeri vardır. Kamu kesiminde işçi statüsünde çalışanların hemen hemen tamamı sendikalıdır ve birçok işkolunda sendikalarda kamu kesimi işçileri çoğunluktadır. 1960 yılından 1983 yılına kadar Türk-İş İcra Kurulları ve 1983 yılından günümüze kadar da Türk-İş Yönetim Kurulları tümüyle kamu kesiminde işçilik ve sendikacılık yapmış kişilerden oluşmuştur.

Türkiye'de işçilerin belirli kesimlerinin davranışlarının, Türk-İş ve bağlı sendikaların genel yapıları ve işleyişlerinin ve bunlardan 1980'li yıllarda meydana gelen değişikliklerin kavranabilmesi, kamu kesimi işçilerinin özelliklerinin anlaşılmasıyla mümkündür. 1980 öncesinde kamu kesimi işyerlerinde geçerli olan ilişkiler, Türkiye işçi sınıfının örgütlenmesinin ve davranışlarının biçimlendirilmesinde etkili olmuştur.

12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye'de kamu kesiminde işçi-işveren ilişkileri iki etmene bağlı olarak oluştu: a) devletin ülkeyi yönetme ve sanayileşme çabaları, b) siyasal iktidarların işsizliği azaltmaya, işçi sınıfını kontrol altına almaya ve kontrol altında tutmaya ve oy sağlamaya yönelik politakaları.

A. İşçi Aristokrasisi Yaratma Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun vasıflı işçi kadrolarının büyük bir bölümü İstiklal Savaşı ve Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye'den ayrıldı. Yeni bir devlet kurma ve ülkeyi sanayileştirme görevini üstlenen deneyimli siyasal kadrolar, büyük bir vasıflı işgücü gereksinimiyle karşılaştı. Bu durumda, vasıflı personele, özellikle günün koşullarına göre, yüksek ücret, belirli ayrıcalıklar ve yetki verilmesi yoluyla, vasıflı personel olmak özendirilmeye ve vasıflı işgücünün esnaflaşması önlenmeye çalışıldı.

Ayrıca, 1919-1925 döneminde işçi sınıfı, zayıf nicel konumuna karşın, potansiyel gücünü gösterdi. Cumhuriyetin deneyimli siyasal kadroları, işçi sınının Avrupa ülkelerindeki ve Sovyetler Birliği'n-

deki gücünü de yakından izlemişlerdi. İşçi sınıfının heterojen bir yapısı vardır. İşçi sınıfı hareketinin önderleri ve öncü kesimleri hemen hemen daima vasıflı işçilerdir. Sınıfın üst tabakaları sınıfın diğer kesimlerinden ayrılabilir ve sermayenin hizmetine sokulabilirse, hem işçi sınıfı önder kadrolardan önemli ölçüde mahrum bırakılır, hem de sermayeye başarılı bir biçimde "amele çavuşluğu" yapacak yetenekli kadrolar sağlanabilir. CHP önderleri bu konuda da yeteneklerini kanıtladılar.

Cumhuriyetin deneyimli önder kadroları 1925 sonrasından 1940'lı yılların sonlarına kadar, a) devleti yönetmede ve ülkenin siyasal bütünlüğünü sağlamada, b) ulusal bilinci oluşturmada, halkı bu doğrultuda biçimlendirme ve yönlendirmede ve c) sanayileşmede etkili olacak vasıflı işgücüne önemli ayrıcalıklar tanıdı. 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurin Kanunu kapsamında olanlara 1940'lı yılların sonlarına kadar, yoksul bir ülkeye göre önemli maddi haklar sağlandı. Kamu iktisadi teşebbüslerindeki vasıflı işçi, usta ve ustabaşlarına da önemli haklar tanındı. Çeşitli düzenlemelerle, kamu idaresinde ve hizmetlerinde ve kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışanların hastalık, analık, iş kazası, meslek hastalığı, yaşlılık, malullük ve ölüm hallerinde sorunlarına çözüm bulunmaya çalışıldı.

B. İş Olanakları Yaratmada Kamu Kesimi

1950'li yıllardan itibaren kamu kesimi işyerleri, siyasal iktidarların siyasal kadroları ve önde gelen seçmenleri için iş olanağı yaratmada araç olarak kullanıldı. Özellikle sanat okulu mezunları, günün koşullarına göre oldukça iyi kabul edilen ücretlerle ve diğer haklarla ve iş güvencesiyle kamu kuruluşlarında işbaşı yaptılar. "Kapağı devlet kapısına atabilen" emeklilik hesapları yapabiliyordu.

1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye oldukça hızla bir büyüme yaşadı. DP ve AP, sermayenin ekonomik büyüme dönemlerinin sosyal politikalarını etkili bir biçimde uygulayarak, halkın ve özellikle de işçilerin çalışma ve yaşama koşullarında 1930'lu ve 1940'lı yıllarda karşılaştırıldığında küçümsenmemesi gereken gelişmeler sağladılar. Uluslararası işçi sınıfı hareketinin kazanımları da ülkemize aktarıldı.

1946 yılında sınıf esasına dayalı örgüt kurma yasağı kalktı. 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile de, sendikal örgütlülüğün tüzel çerçevesi belirlendi.

C. Kamu Kesiminde Sendikalaşma

1946-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde kamu kesimi işyerlerinde sendikalaşma engellenmeye çalışılmadı. Tam tersine, siyasal iktidarlar kendi denetim ve güdümlerindeki sendikalar aracılığıyla, işçi sınıfının bilinçlenme ve mücadeleye girme eğilimi en yüksek kesimlerini kontrol altına almaya çalıştı. Bu dönemde kamu kesimin-

de çıkan çatışmalar sendikalaşıp sendikalaşmama konusunda değil, örgütlenmenin hangi siyasal partinin kontrolundaki sendikada olacağı konusundaydı. Siyasal iktidarlar yasalar aracılığıyla belirli haklar sağladılar. Kamu kesiminde toplulukla iş ihtilafı çıkaran sendikalar, önemli zamlar aldılar. Vasıflı işçiler için kamu işyerlerinde uygulanan yönetmelikler, yasaların ötesinde önemli haklar tanıdı.

1963 yılında grev-haklı toplu pazarlık dönemine geçildi. Çeşitli kamu kuruluşlarında 1963 öncesinde vasıflı işçiler için uygulanmakta olan yönetmelikler ("Sanat Sınıfı Personel Yönetmeliği," v.b.), toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla tüm işçilere yaygınlaştırıldı. Daha sonra da, her toplu iş sözleşmesiyle birlikte çeşitli alanlarda yeni mevziler kazanıldı.

1970'li yıllarda kamu kesiminde gerek devlet teşkilatında, gerek kamu iktisadi teşebbüslerinde "memur" veya "işçi" statüsünde istihdam edilenlerin sayısı hızla arttı. Siyasal iktidarlar, a) oy alabilmek, b) işçilerin bilinçlenmesini, militanlaşmasını ve DİSK'e bağlı sendikalara geçmesini önleyebilmek, c) grev yapmalarına gerek bırakmamak ve d) ülkede üretilen dayanıklı tüketim malları için iç pazarı genişletebilmek amacıyla, kamu kesiminde istihdamı artırdı ve sosyal güvenlik alanında ve çalışma koşullarında önemli hakları oldukça kolay bir biçimde sağladı.

Bu hakların alınmasında kamu kesiminin bazı özellikleri de etkili oldu. Memurlara yasalarla tanınmış olan bazı haklar, toplu iş sözleşmeleri aracılığıyla kamu kesimi işçilerine tanındı. Kamu kesiminin kâr etme gibi bir amacının olmaması da bu süreci kolaylaştırdı.

Kamu kesimi işlerlerinde yürürlükteki yasalar genellikle tam olarak uygulandı. Kaçak işçi çalıştırılmadı. Yoğun çalışma doğrultusunda bir baskı genellikle yoktu. Anadolu'nun birçok bölgesinde en önemli işyeri olarak kurulan kamu işyerleri, yoksulluk denizinde sürekli bir iş ve düzenli bir gelir sağlayan birer ada oluşturdu.

Kamu kesiminde sağlanan haklar, özel sektör işçilerini de doğrudan ve dolaylı olarak olumlu doğrultuda etkiledi.

D. Kamu Kesiminde Çatışmalar ve Siyasal Saflaşma

1970'li yıllarda kamu kesiminde bu genel yapının bazı istisnaları vardı. Bazı belediyelerde ve tarım satış kooperatifleri birliklerinde yoğun çatışmalar yaşandı. Kamu kesimi açısından istisna oluşturan bu durum, bu işyerlerinin bazı nesnel özelliklerinden kaynaklanıyordu.

1973 yılındaki yerel yönetim seçimlerinde CHP büyük bir başarı kazandı. Belediyelerin parasal kaynakları çok sınırlıydı. Merkezi hükümet, muhalefet partisini belediyelerde başarısız kılmak amacıyla kaynak aktarmayınca, sendikalı işçiler (genellikle işverenleri belediyelerin de büyük bir hoşgörüsüyle ve bazen desteğiyle) görünüşte belediyeye, gerçekte ise siyasal iktidara karşı yaygın direnişler yaptılar.

Tarım satış kooperatifleri birliklerinde ise iktidar değişikliklerinde yaygın işten çıkarmalar ve işe alımlar yaşandı. Bunlar ise büyük

çatışmalara yol açtı.

Bu özellikler kamu kesiminde işçilerin ve sendikaların davranışlarını belirledi. İşe alan ve çalışma koşullarını belirleyen siyasal iktidarlar bu yolla etkinliklerini daha da artırdılar. İktidarda genellikle sağcı partilerin olması, kamu kesiminde işçi alımlarında "sağcıların" ağırlık kazanmasına yol açtı. 1970'li yılların ikinci yarısında ise sıradan "sağ" eğilimli işçilerin ötesinde, MHP'li kadrolar kamu işyerlerine dolduruldu. 1970'li yılların ikinci yarısında açılan kamu işyerlerine işçi alımında siyasal ilişkiler belirleyici olduğundan, İskenderun Demir Çelik gibi işyerlerinde de işçiler arasında birbirlerine karşı sert tavır alışlar yaşandı. Eskiden var olan kamu iktisadi teşebbüslerinde ise yaygın bir biçimde işçi çıkarılmasına genellikle gidilmedi. Ancak kamu kesimi işçileri arasında siyasal partilere dayalı saflaşmalar ve hatta bölünmeler yaygınlaştı.

E. Ekonomik Bunalım ve Kamu Kesimi

Bu dönemde kapitalist dünyada ağır bir ekonomik bunalım yaşanmaya başlandı. Türkiye'de siyasal iktidarlar ekonomik bunalıma karşı uluslararası ve yerli sermayenin programını istendiği gibi uygulayamadı. Parlamenter demokrasi içinde oy kaygıları, hükümetlerin istikrar programları uygulamalarını geciktirdi. İktidarda bulunan siyasal partinin kısa vadeli çıkarları ile sermayenin uzun vadeli çıkarları (özellikle kamu kesiminde istihdam, ücretler, çalışma koşulları ve sosyal güvenlik açılarından) önemli ölçüde çelişmeye başladı. Sermaye yanlısı siyasal partilerin ekonomik büyüme dönemine özgü politikaları ile ekonomik bunalım çatıştı. Uluslararası ve yerli sermaye, iktidardaki sermaye yanlısı siyasal partinin politikalarını istediği biçimde ve boyutta değiştiremediği için, bunalım dönemlerine ilişkin sermaye politikalarını katı bir biçimde uygulayacak siyasal alternatifleri gündeme getirdi.

F. KİT'lerde Personel Giderleri

1970'li yıllarda genel ve katma bütçeli kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsleri ve yerel yönetimlerin personel giderleri hızla arttı. Kamu iktisadi teşebbüslerinin zarara geçmesinde bir etmen, bazı malların çeşitli nedenlerle maliyetlerinin altında fiyatlarla satılmasıydı. Ancak maliyetlerin artmasında işçilik giderlerindeki artışın büyük rolü oldu. Kamu iktisadi teşebbüsleri 1971-1974 döneminde kâr ederken, 1975-1978 döneminde zarar etti. 1975 yılında 2.3 milyar lira olan zarar, 1978 yılında 13.2 milyar liraya çıktı. 1974 yılında 19.0 milyar lira olan personel giderlerinin 1978 yılında 102.8 milyar liraya çıkmasının maliyet artışında önemli payı vardı. Personel giderlerinin toplam üretim değeri içindeki payı 1974 yılında yüzde 33 iken, 1978 yılında yüzde 50'ye yükseldi.

Bu dönemde Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Türkiye'ye gönderilen raporlarda, özellikle kamu kesiminde toplu iş sözleşmelerinde dikkatli olunması isteniyordu. 5 Mart 1980 tarihli **Milliyet** gazetesinde yayınlanan raporda şöyle deniliyordu: "Ücretlerdeki ge-

lişmeler çok dikkatli bir şekilde izlenmelidir. 1980 yılı yeni toplu sözleşmelere konu olacaktır. Bunların sonuçlarının iç maliyetlere baskı yapmaması önem arzetmektedir."

G. Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu

Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinin önemi karşısında, yeni hükümet 5 Mart 1980 günü Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'nu oluşturdu ve 24 Ocak İstikrar Programı çerçevesinde işgücü maliyetini düşürme çabalarına sistemli bir biçimde başladı.

Bu gelişme, IMF tarafından hazırlanan 14 Mart 1980 tarihli bir raporda şöyle değerlendiriliyordu (**Cumhuriyet**, 25.4.1980):

"Türk yetkilileri artık toplu sözleşmelerde ücret artışlarının sınırlandırılması gereğini görmüşler ve bunun uygulanmaya konulmasının çok önemli ve zorunlu olduğuna inanmışlardır. Ekonomide en kritik alanların başında bugün ücretlerle ilgili gelişmeler gelmekte ve bunun üzerinde dikkatle durulması zorunlu olmaktadır. Özellikle 1978 yılında imzalanmış olan niyet mektubunun başarısız kalması, ücretlere herhangi bir sınırlama getirilememiş olmasından kaynaklanmaktadır. 1978 yılının bu başarısız deneyi karşısında, 1980 yılında alınan ekonomik kararların başarıya ulaşması, yapılacak toplu sözleşmelerdeki ılımlı davranışlara ve ücret sınırlamalarına bağlıdır. Hükümet de bu inançla bu alanda adımlar atmış ve kararların başarıya ulaşması için ücretleri eşel mobil sistemine bağlayan bir tasarıyı Parlamentoya sunmuştur."

H. 1980 Yılı Toplu İş Sözleşmeleri ve İşçilik Maliyeti

Başbakanlık Toplu Sözleşme Koordinasyon Kurulu'nun çalışmaya başladığı 5 Mart 1980'den 12 Eylül 1980'e kadarki dönemde (belediyeler dışında) kamu kesiminde 568 bin işçinin toplu sözleşme görüşmeleri gündeme geldi. İlgili sendikaların verdikleri toplu sözleşme taslaklarında istenen zamlar, işgücü maliyetlerini önemli ölçüde artıracaktı. Koordinasyon Kurulu tarafından yapılan hesaplara göre, bazı işyerlerinde istenen zamların işçilik maliyetlerine etkisi şöyleydi:

1980 Yılında Toplu İş Sözleşmesi Taslaklarında İstenilen Zamların İşgücü Maliyetinde Yol Açacağı Artış Oranları (%)

Kuruluş	İşçi Sayısı	1979 İşçilik Gideri (milyar TL)	1980 İşçilik Gideri (milyar TL)	Maliyet Artış Oranı (%)
Karayolları Gn. Md.	44.942	12.7	42.7	236
T.Şeker Fabr.	25.119	6.1	17.3	181
Milli Savunma Bakan.	30.027	9.8	48.3	394
Etibank	13.784	3.3	14.0	319
Tekel	67.158	13.5	39.1	189

*Kaynak: Fikret Yağmur, **Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu**, DPT-SPD, Haziran 1981, s. 6*

1980 yılında toplu sözleşmeleri olan 568.341 işçinin üye bulundukları sendikaların konfederasyonlara göre dağılımı şöyleydi:

Türk-İş	474.861
DİSK	45.235
Bağımsız	46.309
MİSK, Hak-İş	1.936

12 Eylül 1980 öncesinde kamu kesiminde 264.179 işçi adına toplu iş sözleşmesi imzalandı. Bu işçilerin 209.386'sı Türk-İş, 13.042'si DİSK üyesi sendikalarda, 41.751'i ise bağımsız sendikalarda örgütlüydü.

Bu grupta işçi sayısı açısından önemli işyerleri, 1979 ve 1980 yıllarında işçi başına toplam günlük işçilik maliyeti ve çıplak ücret ve bunlardaki artış oranları aşağıda sunulmaktadır. Çizelgeden görüleceği gibi, YSE, Toprak-Su ve SSYB Sıtma Eradikasyon dışındaki tüm kuruluşlarda maliyet artış oranları, 12 Eylül sonrasında avans niteliğinde verilen yüzde 70'in çok üstündedir.

AP Hükümeti, 24 Ocak İstikrar Programı'nın uygulandığı dönemde, işçilerin yaygınlaşan grevleri ve direnişleriyle baş edemedi. Ayrıca, 1981 yılında yapılacak olan seçimler de, kamu kesiminde hükümetin göreli olarak cömert davranmak zorunda kalmasına neden oldu. Bu tavır ise AP'nin çıkarları ile sermayenin çıkarlarının zıtlaşmasına yol açtı.

Kamu Kesiminde 1980 Yılında Bağıtlanan Toplu İş Sözleşmeleri Kapsamındaki İşçilerin Günlük Maliyeti (TL/gün; Cari Fiyatlar)

Kuruluş	İşçi Sayısı	1979		1980		Artış Oranları%
		Toplam	Çıplak Ücret	Toplam	Çıplak Ücret	Toplam
Karayolları Gn. Md.	42.942	794	406	1508	771	90
Tekel Gn. Md.	67.158	632	343	1166	635	85
Etibank	13.784	938	382	1951	796	108
Milli Savunma Bak.	30.027	839	517	1561	961	86
T. Demir Çelik Karabük	11.482	1031	381	1999	724	94
İskenderun	15.607	772	342	1475	652	91
Orman Gn. Md.	15.000	400	243	732	443	83
YSE	5.000	671	400	1027	612	53
Toprak-Su	8.800	742	445	1113	668	50
Sümerbank Beykoz Deri	2.069	515	238	950	438	85
Bayındırlık Bak.+ DLH	8.374	778	398	1471	752	89
Vakıflar Bankası	4.582	902	420	1804	839	100
Et ve Balık	6.630	546	318	1205	701	121
S.S.Y.B. Sıtma Eradikasyon	3.254	722	313	1224	530	66
Devlet Üretme Çift.	2.913	463	299	890	574	92
Ziraat İşleri Gn. Md.	2.970	431	293	785	533	82
Sun'i Tohumlama Gn. Md.	2.260	480	326	859	584	79

Toplu görüşmesi 1980 yılında süren 304.162 işçinin toplu iş sözleşmeleri 12 Eylül 1980 sonrasında Yüksek Hakem Kurulunca elden geçirildi. Bu işçilerin konfederasyonlara göre dağılımı şöyleydi:

Türk-İş	265.475
DİSK	32.193
Bağımsız	4.558
MİSK, Hak-İş	1.936

Sözü edilen 304 bin işçinin büyük bir bölümünün çalıştığı işyerleri ve 1979 yılında işçi başına günlük işçilik maliyetleri aşağıda sunulmaktadır:

Kamu Kesiminde Toplu İş Sözleşmeleri 1980 Yılında Bağıtlanamayıp Yüksek Hakem Kurulu'na Giden Önemli İşyerlerinde Çalışan İşçilerin 1979 Yılı Günlük Maliyetleri (TL/gün)

Kuruluş	İşçi Sayısı	İşçinin Günlük Maliyeti
Etibank Seydişehir Alüminyum	7.424	922
Etibank Bandırma Boraks	1.084	1.116
T. Demir Çelik İşletmeleri Divriği İşyeri	1.762	852
Ereğli Demir Çelik	6.088	736
YSE	3.000	671
Kooperatifler Genel Müdürlüğü	1.200	772
Bayındırlık Bak. Yapı İşleri Gn. Md.	2.990	778
T.P.A.O.	5.047	1.532
Aliağa Rafinerisi	1.547	1.046
Petrol Ofisi	5.650	1.026
T.C.D.D. (DYF-İş)	36.231	1.217
T.C.D.D. (Likat-İş)	3.319	1.059
T. Şeker Fabrikaları		
Daimi İşçi	14.703	898
Daimi Büro İşçisi	132	1.044
Hizmetli	1.106	930
Geçici İşçi	9.178	471
PTT	4.000	468
MTA	9.109	984
Azot Sanayii	4.902	974
TEK	14.609	841
Çaykur		
Daimi	6.900	802
Geçici	18.030	499
Denizcilik Bankası		
D.B. (Likat İş)	3.271	940
D.B. (Dok-Gemi-İş)	5.893	1.133
D.B. (Türk-Büro)	1.750	858
D.B.Deniz Nakliyatı	3.400	1.488
Petkim	4.574	1.225
Ereğli Kömür İşletmeleri	47.726	1.146
Batı Karadeniz Kömür İşletmeleri	4.006	423
Garp Linyitleri İşletmesi	6.601	882
Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi	2.161	727

*Kaynak: Fikret Yağmur, **Kamu Kesimi Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Çalışmaları Raporu**, DPT-SPD, Ank., Haziran 1981, s. 32, s.38, s.41-42'deki çizelgelerden derlenmiştir.*

Doğu linyitleri İşletmesi	2.070	667
DSİ	25.000	1.222
Tarım Kredi Kooperatifleri	5.750	623
İmar İskan Bakanlığı	3.886	650
Orman ürünleri San.	4.188	396

*Kaynak: Fikret Yağmur, **a.g.e.**, s.57-60.*

Kamu kesimi toplu iş sözleşmelerinde çeşitli konularda sağlanan haklar 12 Eylül 1980 sonrasında Yüksek Hakem Kurulu'nda önemli ölçüde ortadan kaldırıldı. Kamu kesimi işçileri çalışma ve yaşama koşullarında ilk kez önemli bir gerileme, önemli bir mutlak yoksullaşma yaşadılar. Çeşitli alanlarda 12 Eylül öncesinde nereye gelindiğinin incelenmesi, 1989 yılında kamu kesimi işçilerinin sert, kararlı ve kitlesel tepkilerinin kavranılmasına yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde 12 Eylül öncesinde bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinin bir kesit analizi sunulmaktadır. Bu çalışmayı tamamlayacak üç araştırmaya daha gereksinim vardır. Birincisi, bazı kamu işletmelerinde toplu iş sözleşmeleri öncesi vasıflı işçilere uygulanan yönetmeliklerden başlayarak, bazı işyerlerinde 1963-1980 döneminde çalışma ve yaşama koşullarındaki gelişme sürecidir. İkinci konu ise, Yüksek Hakem Kurulu sonrasında toplu iş sözleşmelerinin bu açılardan incelenmesidir. Üçüncü olarak incelenmesi gereken konu ise, bu dönemde memur statüsünde istihdam edilenlerin hakları ve aylıklarındaki gelişmelerdir.

II. KAMU KESİMİNDE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

Kamu kesiminde 12 Eylül 1980 öncesinde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmeleri son derece kapsamlıdır. Bu bölümde, 1976-1981 döneminde kamu kesiminde yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmelerinde yer alan hükümler genel bir çerçeve içinde ele alınmaktadır.

Toplu iş sözleşmelerindeki hükümler dört ana grupta sınıflandırılabilir:

A) Ücret zammı ve yan ödemeler
B) İş güvencesi
C) Çalışma süreleri
D) İşçi-Sendika-İşveren ilişkileri.

A) Ücret Zammı ve yan Ödemeler (Malsal ve Parasal)

1) Ücret zammı ve Ücret Niteliğinde Ödemeler

Toplu iş sözleşmelerinin en önemli düzenlemelerinden biri ücret zamlarına ilişkindir. Ücret zamları genellikle eşit brüt miktarlardaydı ("Seyyanem zam"). Bu durumda, gelirlerdeki farklılaşmada ücret dışı ödemeler önem kazanmaktadır. Ücret zamlarının kademeli veya yüzdeli olduğu örnekler de vardı. Çok az sayıda toplu iş

sözleşmesinde ise, memur aylıklarına uygulanan katsayıdaki artışın işçi ücretlerine uygulanacağı hükmü yer alıyordu (ODTÜ, bir dönem TÜBİTAK).

Ücret niteliğindeki diğer ödemeler ise şunlardı: İkramiye, izin parası, asgari bir garanti ile kârdan pay adı altında yapılan ödeme, bayram harçlığı, belirli günlerde çift yevmiye (10 Ocak Gazeteciler Bayramı, 1 Mayıs İşçi Bayramı, 24 Temmuz İşçi Bayramı, v.b.), hiçbir koşula bağlı olmaksızın ücretin belirli bir oranında istihsal primi adı altında yapılan ödeme, asgari ücretin artması halinde artışın ücretlere eklenmesi.

2) Diğer Malsal ve Parasal Ödemeler ve Hizmetler

Diğer malsal ve parasal ödemeler ve hizmetler üc grupta sınıflandırılabilir:

(a) **İhtiyaca Göre Ödeme:** Bazı ödeme ve hizmetlerde işçilerin ihtiyacı esastı. İşçiler arasında mesleğe, pozisyona veya kıdeme göre bir ayrım yapılmıyordu. İhtiyaç dışında en önemli farklılaşma nedeni, yevmiyeye dayalı ödemelerde ücret farklılığıydı.

(i) Bunlardan bir bölümü herkese veya belirli bir kişi ya da gruplara sürekli olarak veriliyordu: Aydınlatma yardımı, yemek-yoğurt-süt veya bunların parası, yol parası veya servis, konut giderine yardım (kira yardımı), ücretsiz traş, işyeri hamamından ücretsiz yararlanma, işletmenin sunduğu hizmetten parasız yararlanma (TCDD, Denizcilik Bankası, v.b.), çocuk parası, kreş yardımı, aile yardımı, tahsil parası, yönetim kuruluna atanan işçi üyeye ödeme, yüksek tahsil yurtlarına yardım, çocuklara elbise, çocuklara mama ve ilaç.

(ii) Bir bölümü herkese bir veya birkaç kez veriliyordu: Havlu, sabun, yakacak parası veya yakacak, işyerinde üretilen ürünlerin düşük fiyatlarla satışı, ayakkabı-elbise veya giyim parası, işyerinde üretilen ürünlerin parasız verilmesi, işyerinde üretilen ürünlerin satın alınmasında öncelik, işçi çocuklarının işverence topluca sünnet ettirilmesi, işyeri kampından işçilerin yararlandırılması, gezi yardımı, toplu özel yemek, özel gıda yardımı, hasar-zarar karşılığı yapılan kesintinin geri verilmesi.

(iii) Bazı ödemeler ise bazı kişilere bazı olayların olması nedeniyle veya talep halinde yapılıyordu: Sosyal Sigortalar Kurumu'nun ödediği işgöremezlik ödeneğinin ücretlerden eksik kalan kısmının tamamlanması, belli harcamalar için işçiye kredi açılması (konut kredisi dahil), yer değiştirme tazminatı, askerlik parası, ihtiyat askerliği süresince ücretin ödenmesi, iş kazası tazminatı, evlenme parası, çocuk evlendirme parası, ölüm parası, doğal afet yardımı, süt parası, doğum parası, yakınların işyerindeki sağlık hizmetlerinden yararlandırılması.

(b) **Toplu İhtiyaçların Karşılanması:** Toplu iş sözleşmelerinde bazı toplu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik hükümler yer alıyordu: Toplu kaza sigortası, sendika odasında kitaplık açmak için kitaplık parası, kantin veya tüketim kooperatifi için malzeme ve personel yardımı, moral eğitimi, eğlence, işletmede sinema açılması ve

çalışanların ücretsiz yararlanması, işçi araba ve bisikletleri için park yeri, sosyal güvenlik zammı (emeklilik ve dayanışma sandığına işveren katkısı), yatırım fonu, emzirme odası, kreş, işçi koruma sandığı veya hayat sandığı veya öğrenim ve dinlenme fonu veya iş riski-sosyal yardım ve biriktirme fonu veya kaza fonu veya sağlık yardımı fonu gibi kuruluşlara işveren katkısı.

(c) **İş ile Bağlantılı Ödemeler:** Çeşitli ödemeler ise işçinin üretime doğrudan veya dolaylı katkısına veya işin zorluğuna - tehlikesine görebilerlenmekte ve farklılaşmaktaydı.

(i) Bazı ödemelerde meslek ve ünvan gözönüne alınıyordu: Sağlık ve ağır işler tazminatı, ağır işçilik tazminatı, postabaşı tazminatı, kasa tazminatı, sağlık personeli tazminatı, yükselme tazminatı, mali sorumluluk tazminatı, temininde güçlük, iş riski ve iş güçlüğü tazminatı, makina yıpranma tazminatı, sanat zammı, şantiye zammı, sorumluluk tazminatı, ambar ödeneği, lojman, işe giriş yevmiyesinin mesleğe ve işe göre farklılaştırılması.

(ii) Bazı ödemelerde eğitim düzeyi ve eğitimde ilerleme esastı: Eğitim teşvik ödeneği, yabancı dil ödeneği, işe giriş yevmiyesinin son mezun olunan okula göre farklılaştırılması.

(iii) Bazı ödemeler bazı kişilere belirli bir işi yaptıkları süre ile orantılı olarak veriliyordu: Mahrumiyet yeri zammı, ek gıda yardımı, olağanüstü iş zammı, göz tazminatı (kaynakçılara, v.b.), yükleme primi, yıpranma primi, gaz tazminatı, boya püskürtme zammı, ağır vasıta zammı, gemilerde fare temizleme tazminatı (deratizasyon tazminatı).

(iv) Bazı ödemelerde kıdem gözönüne alınıyordu: Jübile, kıdem teşvik ikramiyesi, kademe-derece terfii zammı, kıdem zammı, emek zammı, terfii zammı.

(v) Çalışma süresi de gelir farklılaşmasının bir dayanağı olabiliyordu: Fazla çalışma zammı, hafta tatili ve genel tatillerde çalışma zammı.

(vi) Üretime doğrudan veya dolaylı katkısı ortalamanın üstünde olan işçilerin özel olarak ödüllendirilmesi de çeşitli adlar altında yapılıyordu: Mükafat, liyakat zammı, teşvik ikramiyesi, rasyonel çalışma primi, akort iş, teşvik primleri, devamlılık primi.

(vii) Çalışma zamanı ve çalışma yerinin olağandışı olması durumunda da ilgili kişi için ek ödeme hakkı doğabiliyordu: Yolluk, vardiya zammı, gece zammı, ek görev zammı.

Aşağıdaki çizelgede ise 1979 yılında önemli sayıda işçi çalıştıran bazı kamu kuruluşlarında sendika üyelerine verilen bazı yan ödemeler sunulmaktadır:

(B) İş Güvencesi

Türkiye'de işçiler için yasalarla iş güvencesi sağlanmamaktadır. İşsizlik sigortası uygulamasının da olmaması, buna karşılık 1970'li yıllarda işsizliğin yaygınlaşması, iş güvencesi sorununun önemini artırmıştır.

1970'li yılların ortalarına kadar kamu kesimi işyerlerinde işten çıkarmalar çok seyrekti. Fakat 1970'li yılların ikinci yarısında kamu kesiminde yönetim değişiklikleri yaşandıkça, giderek daha yaygın bir biçimde işten çıkartmalar yaşandı. Bu genel süreç içinde, toplu iş sözleşmelerine konan bazı hükümlerle iş güvencesi sağlanması için çaba gösterildi.

Sendikalar ve işçiler açısından, işverenin işçi çıkartmasını zorlaştırmanın birinci yolu, işten çıkartmayı pahalılaştırmaktı. Bu pahalılaştırma işleminin ikinci bir yararı ise, ayrılan işçinin eline daha fazla para geçmesiydi.

Bu açıdan kıdem tazminatı miktarını artırmak ve işsizlik tazminatı koymak önemliydi. 1979 yılında şu işyerlerinde kıdem tazminatı 40 gün üzerinden ödeniyordu: Türkiye Şeker Fabrikaları, Milli Savunma Bakanlığı (bazı işyerlerinde 45 gün), TCDD, Ankara İmar Ltd. Şt., Tekel, Etibank, TEK. Kıdem tazminatı MTA'da 53 gün, Beden Terbiyesi Gn. Md., Türkiye Kömür İşletmeleri ile Türkiye Süt Endüstrisi'nin bazı işyerlerinde 45 gündü. Bazı işyerlerinde iş kazası nedeniyle ölümde ödenecek kıdem tazminatı daha yüksekti. Örneğin, T.Şeker Fabrikaları işyerlerinde iş kazası nedeniyle ölüm halinde her çalışma yılı için 80 gün üzerinden kıdem tazminatı ödeniyordu. Akdeniz Gübre'de normal durumlarda 35 gün olan kıdem tazminatı, iş kazasında 55 gün olarak uygulanıyordu. SEKA'da da 48 gündü.

İhbar önellerini yükseltmek de benzer bir sonuç doğruyordu ve birçok toplu iş sözleşmesinde bu süreler, yasada belirtilen asgari düzeylerin üstüne çıkarılmıştı. Diğer taraftan, işyerine yeni alınacak işçilere uygulanacak asgari ücret miktarının artırılması da işçi devrini pahalılaştırıyordu.

İşverenin ihbar önelsiz ve kıdem tazminatı ödemeksizin cezalı olarak işten işçi çıkartmasını önlemenin veya çıkartmaları kontrol altına almanını bir yolu ise, işçi-işveren temsilcilerinin eşit sayıda bulunduğu disiplin kurulları oluşturmak ve işten çıkartmaları kurul kararına bağlamaktı. Bu uygulamanın en ilginç örneği, işçilerin seçtiği adaylar arasından işverenin bazı elemeler yapması ile sadece işçilerden oluşan bir disiplin kurulunun bulunduğu TÜBİTAK'dı. Yasada işten çıkartma gerekçesi olarak gösterilen suçların cezaları ise disiplin yönetmelikleriyle indirilebiliyordu.

İşten kendi isteğiyle ayrılanların kıdem tazminatlarını alabilmeleri ise, çeşitli nedenlerle işten ayrılmak zorunda kalanların tazminatlarının yanmaması açısından önemli bir haktı. Bu uygulama kamu kesimi işyerlerinde oldukça yaygındı. Örneğin, TCDD, TPAO, T.C.Turizm Bankası, YSE, Azot Sanayii, Petrol Ofisi, Akdeniz Gübre, SEKA, DMO, Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn. Md., Vakıflar Bankası gibi işyerlerinde bu uygulama vardı. Bu haktan yararlan-

mak için genellikle bir koşul konmazken, Azot Sanayiinde 6 yıl, SEKA'da 10 yıl çalışmış olmak koşulu getirilmişti. Bazı işyerlerinde her yıl kendi isteğiyle ayrılacaklar için bir kontejan konuyordu. Bazı işyerlerinde ise, evlenen bayan işçilere bu hak tanınmıştı (1983 öncesinde bu hak 1475 sayılı İş Yasasında yer almıyordu).

Bazı toplu iş sözleşmelerinde işyerinin bir bölümünün veya tümünün kapanması durumunda işten çıkartmada bir sıra konmuş, genellikle kıdemli işçilerin işten çıkarılmaları en sona bırakılmıştı.

Toplu sözleşmelere konulan maddelerle, tutukluluk nedeniyle hizmet akdinin feshedilmesini önleyici tebdirler getirilmişti. Bazı işyerlerinde tutukluluk süreleri belirlenmiş; bu süre aşıldığı takdirde hizmet akdinin feshedilmesine izin verilmiştir. Memurların, hüküm giyinceye kadar tutukluluk süresi için maaşlarının üçte ikisini alarak ücreti izinli sayılmaları, kamu kesimindeki işçilerin bu konuda özel kesimdekinden çok daha ileri haklar elde edebilmelerinin ana dayanağı olmuştu.

Bazı toplu sözleşmelerde hastalık süresince hizmet akdinin feshedilemiyeceği hükmü de yer almaktaydı.

Askere gidip işten ayrılan işçinin askerlik sonunda işe dönmek istemesi durumunda işe kabulü zorunluluğu ve yokluğunda emsallerine yapılan zamların ayrılış yevmiyesine eklenmesi de, kamu kesiminde oldukça yaygın olarak görülen ve işçiler açısından çok önemli bir uygulamaydı.

(C) Çalışma Süreleri

12 Eylül 1980 öncesinde kamu kesiminde işçi statüsünde çalışanların haftalık çalışma süresi, 1475 sayılı İş Yasasına göre 48 saatti. Ancak memur statüsünde çalışan ücretliler için bu sürenin daha kısa olmasından da yararlanılarak, bu süre toplu iş sözleşmeleri ile indiriliyordu. 1979 yılında MTA, TPAO, TÜBİTAK ve Vakıflar Bankası'nda haftalık çalışma süresi 40 saatti. Denizcilik Bankası'nın bazı işyerlerinde ise 39 saate indirilmişti. Milli Savunma Bakanlığı'nın bazı işyerlerinde ve Akdeniz Gübre Sanayiinde ise 42.5 saatlik iş haftası uygulanıyordu. Haftalık çalışma süresinin 44 saat olduğu bazı işyerleri ise şunlardı: T.C. Ziraat Bankası, TİMLO, E.İ.E.İşletmesi T.Şeker Fabrikaları, Milli Savunma Bakanlığı'nın bazı işyerleri, Beden Terbiyesi Gn.Md., D.M.O. ve TEK'te ise haftalık çalışma süresi 45 saatti. Çalışma sürelerini azaltmanın yollarından biri, ücretli ara dinlenmeleridir. Bazı toplu iş sözleşmelerinde, haftalık normal çalışma süresi içinde ücretli ada dinlenmesi uygulaması vardı. TCDD'de bu süre günde 30 dakika, Et ve Balık Kurumu'nda 15 dakika idi.

Bazı toplu iş sözleşmelerinde yıkanma-giyinme için ücretli izin veriliyordu. Et ve Balık Kurumu'nda ve T.Şeker Fabrikaları'nda bu süre günde 15 dakikaydı.

Bazı işyerlerinde ise yolda geçen süreler çalışılmış gibi kabul ediliyordu. Örneğin, MTA'da ve Devlet Üretme çiftliklerindeki uygulama buydu.

Çalışma süresini azaltmanın yollarından biri, yıllık ücretli izin

süresini artırmaktı. Birçok toplu iş sözleşmesinde, kıdeme göre kademeli olarak, yıllık ücretli izin süreleri İş Yasasında belirtilen düzeyin üstüne çıkarılmıştı.

Toplu iş sözleşmelerinde, ulusal bayram ve genel tatillere eklemeler yapılması da yaygındı. En yaygın uygulama, yarım gün tatil olan arife günlerinin tam gün tatil yapılmasıydı.

Sendikaların toplu iş sözleşmelerine koymaya çalıştıkları diğer bir hüküm de, kendileri için belirli bir anlamı olan günlerin ücretli izin haline getirilmesiydi. Örneğin, DİSK'in kuruluşu günü olan 13 Şubat, 274 ve 275 sayılı yasaların Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdiği gün olan 24 Temmuz veya MİSK'in Türkçülük Bayramı kabul ettiği 3 Mayıs, bazı toplu iş sözleşmelerinde tatil kabul edilmişti. 12 Eylül 1980 öncesinde 1 Mayıs ise genel tatiller içindeydi.

Bu genel düzenlemelerin dışında, belirli ihtiyaçların karşılanması için de ücretli mazeret izinleri veriliyordu: Yakacak alma izni, idari izin, evlenme izni, doğum izni, ölüm izni, doğal afet izni, çocuğunu okula kaydettirme izni, çocuğunu sünnet ettirme izni, çocuğunu evlendirme izni, tanık-sanık izni, askerlik yoklaması izni, sınava girme izni, ev taşıma izni, nakil izni, işyeri toplantısı izni, tehlikeli iş izni (röntgen, v.b. işlerde), güreş izni, mehter çalışması izni. Bazı toplu iş sözleşmelerinde, doğum yapan kadın işçilerin doğum öncesi ve doğum sonrası izinleri de artırılmıştı. Doğumdan sonra çocuklu kadın işçilere çocukları bir yaşına gelinceye kadar verilen günde bir saat emzirme izninin günlük süresi ve izine hak kazanılan sürenin artırıldığı işyerleri de vardı.

Ücretli izin olarak işçilerin elde ettiği diğer iki hak ise, muayene için SSK sağlık tesislerine gidip gelmekte harcanan sürenin ücretinin kesilmemesi ile, bakmakla yükümlü bulunulan kişilerin hastalıkları nedeniyle başka bir yere götürülmeleri gerektiğinde ücretli refakat izni verilmesiydi. Kamu kesiminde birçok toplu iş sözleşmesinde bu iki izne de rastlamak mümkündü.

Toplu iş sözleşmelerinde, tüm işçiler ve sendika temsilcileri için eğitim ve toplantıya katılma izinleri de vardı.

(D) İşçi-Sendika-İşveren İlişkileri

Kamu kesimindeki toplu iş sözleşmelerinde işyerindeki işçiler, sendika ve işveren arasındaki ilişkinin birçok yönü de düzenlemiştir.

(I) Sendikalı İşçi - Sendikalı İşçi ilişkisi

Sendikalı işçi ile diğer sendikalı işçiler arasındaki ilişkilerin toplu iş sözleşmeleriyle düzenlenmesine ilişkin en güzel örnek, Sivas Belediyesi ile Genel İş Sendikası arasında imzalanan ve 1.3.1979 - 1.3.1981 tarihleri arasında yürürlükte kalan toplu iş sözleşmesindeki "imece yoluyla yardım"başlıklı maddeydi. Toplu sözleşmede, işveren ölüm ve doğal afet yardımı vermeyi üstlenmekle beraber, işçilerin yardımlaşması da öngörülmüştü:

"İşbu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerlerinde çalışan işçilerden,

a. Herhangi bir üyenin tabii afet, yangın-sel ve tutukluluk gibi benzeri olaylara uğramış halinde, işçiler, bordrodan kesilme üzere 30 TL. yardım etmeyi kabul ederler.

b. Üyelerden herhangi birinin ölümünde her üyeden kesilmek üzere 50 TL, üye eşlerinin ölümünde ise 25 TL yardım parası kesilmesine muvafakat ederler.

c. Sürücü üyelerden herhangi birinin kaza yapmak suretiyle zarara uğramasına karşılık diğer sürücü üyeler ayda 50 TL'ya kadar yardım ederler."(Ek Madde 1)

(2) Sendikalı İşçi - Sendika İlişkisi

Sendikalı işçi ile sendikası arasındaki ilişkiyi toplu iş sözleşmeleriyle düzenleyen en önemli hüküm, aidatlara ilişkindi. 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın sendikalar lehine getirdiği en önemli hükümlerden biri, sendika aidatlarının işverence bordrodan kesilmesi ve sendikaya aktarılması yükümlülüğüydü. Yasaya göre, "sendika, aidatların kesiminden doğacak masrafları işverenin talebi üzerine ödemek" zorundaydı. Toplu sözleşmelerle, işverenlerle sendika arasındaki bu konu da çözümleniyordu. İşverenin aidat kesiminden doğacak masrafları sendikadan talep etmiyeceğine ilişkin bir hüküm de "aidat" maddesine ekleniyordu.

Bazı işyerlerinde "aidat" maddesinin dışında dolaylı aidat uygulamalarına da gidilmişti. Örneğin, bir toplu iş sözleşmesinde şöyle bir hüküm vardı:

"24 Temmuz işçi bayramında işveren işçilere birer yevmiye daha tahakkuk ettirir. Bu yevmiye işçiye ödenmeyerek sendika hesabına yatırılır." (Ankara İmar Ltd. Ş. - İmar İş, M. 23-c)

(3) Sendikalı İşçi - Başka Kuruluşlar İlişkisi

Sendikalı işçi ile başka kuruluşlar arasındaki ilişkilerin toplu iş sözleşmeleriyle düzenlenmesinde ana konu, işçiden para kesilmesiydi. Tek Gıda İş ile Çaykur arasında imzalanan toplu iş sözleşmesinde, işçilerden Çaykur Gençlik Spor Kulübü; Tek Gıda İş ile Tekel arasında imzalanan toplu iş sözleşmesine göre de Tekel Gençlik Kulübü adına spor bağışı kesilmesi kararlaştırılmıştı.

Tek Gıda İş ile Çaykur arasındaki toplu iş sözleşmesinde, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı için de tüm işçilerden her ay belirli bir miktar kesinti yapılması karara bağlanmıştı.

(4) Sendikalı İşçi - İşveren İlişkisi

Sendikalı işçi ile işveren arasındaki ilişkinin ödemeler dışındaki çeşitli yönleri de toplu iş sözleşmeleriyle düzenlenmişti.

İşçilerin çalışma sürelerinin tam verimle değerlendirilmesi, Etibank Antalya Elektrometallurji ile Maden İş arasında imzalanan ve 1.1.1978 - 31.12.1979 tarihleri arasında yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmesinde ele alınmıştı:

"İşçilerin mesai süresinde azami verimi sağlayacak şekilde çalışmaları ve zamanı iyi şekilde değerlendirmeleri esastır. Mesai süresince başka şeylerle meşgul olamazlar. İş yavaşlatıcı ve verimi azaltıcı hareketlerde bulunamazlar." (M. 78)

Çırak alınması konusunda işveren belirli kısıtlamaları kabul edebiliyordu. Bazı toplu iş sözleşmelerine konan hükümlerle, öncelikle işçi çocuklarının çırak olarak alınacağı kararlaştırılmıştı:

"İşyerine alınacak çıraklar yalnızca ESHOT mensubu işçilerin çocuklarından olacaktır. Müracaatların fazlalığı halinde, az ücret alan işçillerin çocuklarına öncelik tanınır." (İzmir Belediyesi ve ESHOT Genel Müdürlüğü - Genel İş, M. 54)

İşçilerin işten çıkarken üstlerinin aranması da toplu iş sözleşmelerinde ele alınan konulardandı. Bazı toplu iş sözleşmelerinde "işyerinden dışarı çıkan her işçi yoklanır" (Tek Gıda İş - Çay Kurumu, M. 113) gibi kısa ve net hükümler varken, diğerlerinde çeşitli kısıtlamalar getirilmişti:

"İşçinin üzeri aranamaz. Ancak,

a. İşveren hakkında ihbar yapılan işçinin üzerini kapalı bir yerde işçi temsilcisi veya olmadığı zaman bir işçi refakatinde aratabilir.

b. İşçilerin yanlarında bulunan çanta, paket, vesaire ile soyunma dolaplarında her zaman arama yapılabilir. Soyunma dolaplarının aranmasında işyeri temsilcisi de bulundurulacaktır."(Devlet Malzeme Ofisi İzmit İmalat Müdürlüğü-DİSK Basın İş)

Büro personelinin, ustaların, ustabaşıların, formenlerin toplu iş sözleşmesinden yararlanıp yararlanmayacağı da toplu iş sözleşmeleriyle belirleniyordu. Bu nitelikteki personel özel sektör işyerlerinde genellikle kapsam dışı bırakılırken, kamu kesimi işyerlerinde (memur statüsünde çalışanlar dışında) genellikle kapsam içindeydiler.

İş Yasasında, işçinin "çalışma ve kimlik karnesinde" belirtilen işinde çalıştırılması esastır. İşçinin sürekli olarak değiştirilmesi için işçinin onayı gerekir. Ancak geçici iş değişiklikleri konusunda bir kısıtlama yoktur. Toplu iş sözleşmelerine geçici iş değişikliklerinin süresine ilişkin kısıtlamalar konmuştu. Örneğin, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri (TDÇİ) Hasançelebi işyerinde Dev Maden-Sen ile bağıtlanan toplu iş sözleşmesinde bu süre yılda 20 gün ile sınırlandırılmıştı.

İş Yasasında, ücretin haftada bir ödeneceği, ancak toplu iş sözleşmesi veya anlaşmayla en fazla ayda bir ödeme yapılabileceği belirtilmektedir. Toplu iş sözleşmelerinde ücret ödemesi genellikle ayda bir olarak düzenlenmiş ve her ayın ikinci yarısında da avans alma olanağı tanınmıştı. Ayrıca, ücret ödemesinin yapılacağı günün genel tatil, Ulusal Bayram veya hafta tatiline rastlaması halinde, ödemelerin tatil öncesinde yapılması da toplu iş sözleşmelerine konmuştu.

İşçilerin en önemli sorunlarından biri, işe geç kalmaları durumunda işe alınmamaları veya işe alınsalar bile, izinsiz olarak haftalık çalışma süresini tamamlamadıkları gerekçesiyle, ücretli hafta tatili hakkını yitirmeleridir. Bu nedenle, bazı toplu iş sözleşmelerine, işe geç kalmalarda işçinin işe alınacağı ve ücretinde herhangi bir indirim yapılmayacağına ilişkin hükümler konmuştu. İşe geç kalma süresi ve belli bir süre içinde geç kalma sayısı, işyerinden işyerine değişmekteydi:

"İşçilerin vaktinde iş başında ve kendi kısımlarında hazır bulunmaları şarttır. Ancak, mazeretine binaen, otuz dakikaya kadar geç kalan işçileri işveren işe kabul eder. Bu gecikme bir ayda üç defadan fazla olamaz." (TDÇİ Hasançelebi işyeri - Dev Maden - Sen, M. 32)

İş Yasasına göre işe yeni alınan işçiler için deneme süresi bir aydır. Toplu iş sözleşmeleriyle bu süre azami üç aya kadar uzatılabilir. Bazı toplu iş sözleşmelerinde ise bu süre bir ayın altına da düşürülmüştü:

"İşe yeni alınan işçiler için 90 günlük bir deneme süresi tanınır." (Fiskobirlik - Fındık İş, M. 19)

"İşe yeni alınan kalifiye işçilerin deneme süresi 2 ay, kalifiye olmayan işçilerin deneme süresi (eğitim süresi hariç) bir aydır." (Etibank - Türkiye Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, M. 11)

"Sürekli işlerde işe kabul edilen işçinin deneme süresi en çok 30 gün, mevsimlik işlerde en çok 10 gündür."(Orman Gn. Md. - Tarım İş, M. 15)

Fazla çalışma konusunda peşin onay verilmesi de, işçilerin haklarının İş Yasasının gerisine götürüldüğü bir uygulamadır. Et Balık Kurumu ile, gerek DİSK'e bağlı Gıda İş (M.30), gerek MİSK'e bağlı Türk Gıda (M.30) arasında bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinde bu zorunluluk getirilmişti. Tek Gıda İş ile Çaykur arasında bağıtlanan toplu iş sözleşmesinde de şu hüküm yer alıyordu:

"İşyerinde lüzum görülen hallerde, fazla çalışma yapılacağında taraflar mutabıktırlar. Genel tatil ve Ulusal Bayram günlerinde, işçinin çalışması muvafakatına bağlıdır." (Çaykur - Tek Gıda İş, M. 33)

İşyerinde çalışırken çalışma gücünü yitirenlerin işten çıkarılma veya ücretlerinde bir indirim yapılamasına karşı da önlemler getirilmişti:

"İşyerinde çalışmakta iken, iş kazası ve meslek hastalığı sebebi ile Sosyal Sigortalar Kurumu sağlık kurullarınca hafif işlerde çalışabilir raporu tanzim edilmiş olanlar işyerlerinde durumlarına göre uygun bir işe, ücretlerinde bir azaltma yapılmaksızın nakledilirler." (TPAO Dörtyol - Petrol İş, M. 24)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, "şehir içi telefon konuşmaları için işçilerden ücret" alınmayacağı hükme bağlanmıştı (Etibank Antalya Elektrometallurji - Maden İş, M. 87)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, işçilere ve işçi çocuklarına işyerinde staj imkanı sağlanacağı belirtiliyordu:

"a) Tatbiki staj yapmaya mecbur üniversite ve yüksek okul öğrencesi işçi çocuklarından üniversite ve yüksek okullarının staj kontenjanına giremeyenlere işyerlerinde staj yaptırılır.

b) Teşkilatta görevli işçiler veya çocuklarının, başka bir mahalde üniversite veya yüksek okula devam etme durumunda bulunmaları halinde, işçinin nakil isteği toplu sözleşme hükümleri dahilinde yerine getirilir.

c) Bu toplu iş sözleşmesinden yararlanan ve tatbiki staj yapacak olan üniversite, yüksek okul öğrencisi işçilere işyerinde staj yaptırılır. Kendilerine yalnızca almakta oldukları gündelikleri ödenir."(Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn. Md. - Yapı İmar Sendikası, M. 14)

Sendika üyesi işçilerin çocuklarına çeşitli konularda öncelik tanınabiliyordu. Örneğin, Denizcilik Bankası Gemi Yapımı Teknik ve Meslek Lisesi ile Ordu Meslek Lisesi'ne alınacak öğrencilerin yüzde

50'sinin Likat - İş üyesi işçilerin çocuklarından olması kararlaştırılmıştı (Denizcilik Bankası - Likat İş, M. 45).

İşçilerin ölümleri halinde eş veya çocuklarının işe alınması da toplu iş sözleşmeleriyle düzenleniyordu:

"Çalışmakta iken ölen işçilerin eşi veya birlikte oturup bakmakla yükümlü bulunduğu çocuklarından biri, ölümü izleyen 45 gün içinde başvurdukları taktirde uygun kadro varsa derhal, uygun kadro yoksa, kadro sağlandıktan sonra öncelikle işe alınırlar." (Tekel - T.Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, M. 25)

Sendikalı işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin ele alındığı diğer konular iç yönetmelik ve disiplin cezaları, af, toplu iş sözleşmesinin bağıtlanmasından sonra işten ayrılan işçilerin hakları, toplu ödeme, grevde geçen sürelerin durumuydu.

Toplu iş sözleşmelerinde veya eki iç yönetmeliklerde işyerinde çalışma esasları düzenlenir. Çeşitli hataları yapanların nasıl cezalandırılacağı (uyarma, kınama, yevmiye kesintisi, işten çıkarma) belirtilir. Kamu kesiminde birçok işyerinde her yeni toplu iş sözleşmesinde bir önceki dönemde verilmiş bu tür cezalar affediliyordu:

"Bu toplu iş sözleşmesinin başlangıç tarihine kadar verilmiş bulunan... disiplin cezaları af edilecektir." (Çukobirlik - Çukosen, M. 51)

"Bu toplu iş sözleşmesinin imzası tarihinde işbaşında çalışmakta olan işçierin bu tarihe kadar varsa almış oldukları ve dosyalarına işlenmiş bulunan disiplin cezalarına bir defaya mahsusen itibar edilmemesinde mutabık kalınmıştır." (Etibank - T. Maden İşçi Sendikaları Federasyonu, M. 109)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, yeni dönem toplu sözleşmenin yürürlük başlangıç tarihinden sonra, ancak sözleşmenin imza tarihinden önce işyerinden ayrılan işçiler, toplu iş sözleşmesinin getirdiği hak ve menfaatlerden yararlandırılmıştı. Sözleşme yürürlük başlangıç dönemi ile imza tarihi arasında işçilerin yeni dönem toplu sözleşmeden doğan haklarının ne zaman ödeneceği belirlenmişti. Grev yapılmışsa, grevde geçen süre için bir ödeme yapılıp yapılmayacağı ve bu sürenin işçinin kıdeminden sayılıp sayılmayacağı kararlaştırılmıştı.

(5) Yetkili Sendika - Diğer Sendikalar İlişkisi

İşyerindeki yetkili sendika ile diğer sendikalar arasındaki ilişkiyi ele alan maddeler de, genellikle işkolu düzeyinde ve işyeri düzeyinde ayrı ayrı toplu iş sözleşmelerinin imzalandığı veya bir kuruluşun değişik birimlerinde farklı sendikaların nitelik itibariyle farklı toplu iş sözleşmeleri imzaladığı durumlarda ortaya çıkıyordu. En yaygın madde, kuruluş bünyesinde yeni bir toplu iş sözleşmesi imzalanması durumunda, getirilen yeni haklardan yararlanmaya ilişkindi:

"İşbu toplu iş sözleşmesinin imzası tarihinden sonra Bankanın başka bir işçi teşekkülü ile bağıtlayacağı 1978-1979 yıllarında yürürlükte bulunacak toplu iş sözleşmeleriyle veya sair yollarla 1475 sayılı yasaya tabi saat ücretli işçilere verilecek kök saat-kademe ücretleri, sözleşme zamları, kıdem zamları, sözleşmeyle yapılacak kademe yükseltilmesinden doğacak zam bakımından bu sözleşme ile saptanmış olanlardan daha fazla hak ve menfaat sağlandığı takdir-

de hakkın doğuş tarihi itibariyle bu fark Likat İş Sendikası kapsamına giren saat ücretli işçilere de yukarıda sayılan aynı ücret unsurları itibariyle uygulanır." (Denizcilik Bankası - Likat İş, M. 94-B)

(6) Yetkili Sendika - İşveren İlişkisi

Yetkili sendika ile işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler, toplu iş sözleşmelerinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu.

Hemen hemen her toplu iş sözleşmesinde bir "Amaç" maddesi vardı. bu maddenin genellikle bir işlevi yoktu. Bazı sözleşmelerde tarafların çalışma barışına ilişkin görüşleri belirtiliyor, bazılarında ise bu konulara hiç değinilmiyordu:

"Tarafların amacı...işveren ve vekilleri ile, onun çalıştırdığı işçiler ve işçi sendikası arasındaki iş ahengi ve çalışma barışını sağlamak, bu toplu iş sözleşmesi süresince ülkemiz Anayasası ve yasaları ile ülkemiz teknolojisinin öngördüğü düzeyde gerçek kârlılık ve verimlilik hedeflerine ulaşmak, işçilerin sosyal ve kültürel seviyelerini geliştirmek, ekonomik güçlerini artırmak, işçilere en iyi sağlık ve emniyetli iş, işyeri ve çalışma şartlarına kavuşturmaktır." (Ereğli Kömür İşletmesi - Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, M.1)

"Bu sözleşme işçi, işveren ilişkilerini düzenlemek, karşılıklı yükümlülükleri tespit etmek, bunlara uyulmasını sağlamak ve çıkabilecek uyuşmazlıkları sözleşmede belirtilen çözüm yolları ile gidermeyi amaçlar." (TKİ Aşkale İşyeri - Yeraltı Maden İş, M.2)

Bazı toplu iş sözleşmelerine, "sendikanın sorumluluğu" başlıklı bir madde konarak, sendikanın yasadışı eylemlere başvurması önlenmeye çalışılıyordu:

"Sendika, üyelerini her ne sebeple olursa olsun kanunsuz greve teşvik edemez. Maddi ve manevi olarak bu gibi grevleri destekleyemez. Bu yolda yapılan veya teşebbüs edilen grevleri derhal durdurmak için her türlü gayreti saf eder.

"Sendika, bütün yönetici ve temsilcileri ile disiplinsizlik ve düzensizlikleri önlemek için her türlü gayreti sarfeder. Birlik ve çalışma barışını korumak, çıkacak anlaşmazlıkları barışçı yollardan halletmek sendika için bir görevdir." (Ankara İmar Ltd. Ş. - İmar İş, M. 16 ve 18)

Toplu iş sözleşmelerinin çoğunda, işverenin, sendikayı işçilerin temsilcisi olarak tanıdığına ilişkin bir "tanıma" maddesi vardı. Bu madde, toplu görüşme yapma ve toplu iş sözleşmesi bağıtlama yetki prosedürünün yasayla belirlendiği ülkemizde gereksizdi. Ancak toplu sözleşme taslakları yıllar önce, büyük olasılıkla, özellikle ABD'deki toplu iş sözleşmelerinin çevirileri esas alarak hazırlandığından, o ülkede gerekli ancak Türkiye'de gereksiz olan bu madde varlığını korumuştur.

Sendikalar, 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 20. maddesi uyarınca işyerinde çalışan işçi sayısı ile orantılı olarak belirli sayıda sendika temsilcisi atıyorlardı. Bu sendika temsilcilerinin sayısı toplu iş sözleşmeleriyle bazı işyerlerinde artırılmıştı. Bunun amacı, temsilciliğin hizmet akdi ve çalışma koşullarına ilişkin bazı avantajlarından mümkün olduğunca fazla kişiyi yararlandırtmaktı.

Yasada sendika temsilcisi olmak için bir koşul konmamışken, top-

lu iş sözleşmelerinin bir bölümünde koşullar getirilmişti:

"Sendika tarfından temsilci olarak gösterildiği tarihe kadar işverenin işyerinde en az 1 yıl çalışmış bulunması." (Sümerbank Bolu Suni Tahta San. - Ağaç İş, M. 7-b)

Bazı toplu iş sö[illegible]eşmelerinde sendika temsilcilerine belirli görevler verilmişti:

"Sendika temsilcilerinin görevleri: İşçilerin bu sözleşme ve mevzuat hükümlerine göre işverene tanınmış haklara riayetini sağlamakta yardımcı olmakla görevlidir." (Ankara Çimento San. - Çimse İş, M. 16)

Temsilciye yasak faaliyetler de bir madde olarak yer alabiliyordu:

"Temsilcilere yasak faaliyetler: İşyerinde parti propagandası ve ideolojik propaganda yapmaları ve bu maksatlarla broşür veya el ilanı dağıtmaları, afiş veya ilan asmaları, konferans veya söylev vermeleri ve bu yola diğerlerini sevk ve teşvik etmeleri." (Sümerbank Bolu Suni Tahta San. - Ağaç - İş, M. 9-d)

274 sayılı Sendikalar Yasasının 20. maddesine göre, işyeri sendika temsilcisinin hizmet akdi işveren tarafından feshedilirse, temsilci Bölge Çalışma Müdürlüğüne başvurabiliyor ve Müdürlüğün uzlaştırıcı çabasından bir sonuç alınamazsa, konu il hakem kuruluna gidiyordu. İl hakem kurullarının kararları genellikle sendika temsilcisinin işe iadesi yolunda olmaktaydı. Ancak işveren eğer sendika temsilcisini işe almamakta direnirse, temsilcinin ücreti ve diğer hakları icra yoluyla tahsil edilebiliyordu. Bazı toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcisinin teminati konusunda yasadan ileri gidilmezken, bazılarında sendika temsilcisinin suç işlemediği durumlarda işten çıkartılması engellenmekte, geçici veya sürekli iş değişiklikleri sendika temsilcisinin rızasına bağlanmaktaydı.

274 sayılı Sendikalar Yasasında, sendika temsilcilerine ücretli izin verilmesi konusunda bir hüküm yoktu. Toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcilerine ücretli izin hakkı tanınmıştı:

"Bir sendika temsilcisi işgünlerinde tam gün nöbetçi olur. Nöbetçi temsilci nöbet esnasında çalışmaz, temsilcilikle ilgili işleri yürütür." (İpraş - Petrol - İş, M. 6/2)

Temsilci izni bazı işyerlerinde baştemsilcinin hiç çalışmaması noktasına kadar varmaktaydı:

"300'den fazla işçi çalıştıran her işyerinde, baştemsilciler, baştemsilcilikle ilgili görevde bulunmak kaydıyla, günün sekiz saatinde işverence ücretli izinli sayılır." (Ankara Belediyesi - Genel - İş, M. 7/3)

"İşyeri baştemsilcileri iş saatlerinde yalnız temsilcilik görevlerini yaparlar. Sözleşme ile tanınmış haklardan işyerlerinde çalışmış gibi istifade ederler. Baştemsilciler çalışmış gibi ücret alırlar. İşveren baştemsilcilere müstakil bir oda vermeyi kabul eder. İşveren bu odaların ısıtma, mefruşat ve telefon ihtiyacını temin eder. İşveren, işyeri baştemsilcilerine işyerlerini dolaşabilmeleri için müsait üç vasıta vermeyi kabul eder."(T.Demir - Çelik İşletmeleri Karabük işyeri - Çelik İş, M. 15)

Bazı toplu iş sözleşmelerinde, sendika yönetimine seçildikleri için işyerinden ücretsiz izinli olarak ayrılmış yöneticilere belli avantajlar sağlanmıştı:

"İcra heyetlerine seçilen veya seçilecek daimi işçiler, bu vazifelerinin devamı müddetince ücretsiz izinli salıyırlar... Teşekküllere seçilen profesyonel sendikacılara bu görevleri devam ettiği müddetçe diğer işçilere sağlanan sosyal yardımlar ve ikramiye aynen ödenir." (Ankara Çimento San. - Çimse - İş, M. 13)

12 Eylül 1980 öncesinde yasalarda sendikaların eğitim seminerleri, genel kurul toplantıları ve diğer toplantıları için ücretli izin verilmesi öngörülmüyordu. Bu ücretli izinler toplu iş sözleşmeleriyle sağlandı.

Yasalarda sendika temsilcilerine işyerinde bir oda verilmesi ve sendikanın duyuruları için bir ilan tahtasının sağlanması konusunda da bir hüküm bulunmuyordu. Toplu iş sözleşmeleriyle hemen hemen bütün işyerlerinde bir sendika odası sağlanmıştı. Sendika odasının henüz sağlanamadığı işyerlerinde ise, sendika temsilcilerine çalışmaları için bir odada bir masa ayrılmıştı. Sendika odasının tüm ihtiyaçlarının işveren tarafından karşılanması yaygın bir uygulamaydı. Ayrıca, işçilerin görebileceği yerlerde sendika ilan tahtaları konuyordu.

Sendika yöneticilerinin işyerine girişi normal olarak işverenin iznine bağlıdır. İzin alınmasında bir sorun çıktığı durumlarda, toplu sözleşmelere hüküm konmaktaydı. Ancak sendikacıların büyük bir bölümü böyle bir izni almaya gerek duymazlar ve işveren de bu konuda ısrarlı olmazdı. Sendikanın işyerinde işçilerle yapacağı toplantılar da benzer nitelikte bir konuydu. Bu toplantılar ya bir sorun çıkmadan yapılıyor, ya da toplu iş sözleşmeleriyle düzenleniyordu.

275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasına göre, imzalanmış bir toplu iş sözleşmesinin uygulanmaması durumunda izlenebilecek bir yol hak grevi, diğer yol ise özel hakemdi. Bu konuda toplu iş sözleşmesiyle bir düzenleme yapılmamışsa, hak grevi yolu açıktı. Özel hakeme ilişkin bir hüküm konmuşsa, hak grevi yolu kapanıyordu. Sözleşmenin uygulanmasında anlaşmazlıklar çıktığında, hak grevi veya özel hakem prosedürünün başlatılmasından önce, genellikle bir "uyuşmazlıkları çözüm kurulu" oluşturuluyordu. Bu kurulun ismi işyerinden işyerine değişebiliyordu. Tümünün amacı, uyuşmazlıkların işyeri sınırları içinde çözülmesiydi. Eşit sayıda taraf temsilcisinden oluşan ve oy çokluğu ile karar veren bu kurulun kararı taraflardan herhangi birini tatmin etmezse, ya Bölge Çalışma Müdürlüğü'ne başvurularak hak grevi sürecine giriliyor, ya da bir hakemler kurulu oluşturularak, bu kurulun vereceği bağlayıcı karara uyuluyordu. Bütün bu süreç toplu iş sözleşmelerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştı.

Sendikaların önem verdiği konulardan biri, kendileri açısından bir anlamı olan bazı günlerin işverenlerce de kabul edilmesiydi. Özellikle 1 Mayıs'ın toplu sözleşmelere "işçi bayramı" olarak geçirilmesine özen ve çaba gösterilmiştir. Bazı sözleşmelerde "1 Mayıs Bahar Bayramı" yazılmıştır. İşverenin bu konuda hassas davranması durumunda; ise "1 Mayıs Bayramı" gibi uzlaşma noktalarına da varılmıştır.

İş Yasası ve Yasa uyarınca çıkarılan tüzük ve yönetmeliklere göre, bazı işyerlerinde izin kurulu ve işçi sağlığı ve iş güvenliği kurulu

oluşturulması gerekmektedir. Toplu iş sözleşmelerinde bu iki kurulda işçi sendikası temsilcilerinin sayısının ve yetkilerinin artırılması yolunda bir hükme rastlanılamadı.

Toplu iş sözleşmelerinde en yaygın olarak görülen kurul, hasar ve zarar tespit kuruluydu. İşçinin kendi hatası ile alet ve makinalara zarar vermesi halinde, verilen zararın işçinin on günlük yevmiyesinden az olması durumunda, bu zarar işçiye ödettirilebilir. Zararın on günlük yevmiyesinden fazla olması durumunda ise, işçinin hizmet akdi tazminatsız olarak feshedilebiliyordu. Bu nedenle, hasar ve zarar halinde bunun miktarının ve işçinin suç payının belirlenmesi, işçinin iş güvencesi açısından son derece önemliydi. Hasar-zarar tespit komitesi bu görevi üstleniyordu. Birçok toplu iş sözleşmesine göre, işyerinde genellikle işçi ve işveren temsilcilerinin eşit sayıda temsilcisinden ve olayın olduğu bölümün sorumlusundan hasar-zarar tespit komitesi oluşturuluyordu.

1978 yılı Temmuz ayında, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ile Türk-İş'in o dönemki genel başkanı Halil Tunç arasında imzalanan Toplumsal Anlaşma'da, işçilerin yönetime katılması yolunda bir hüküm yer alıyordu. Bunun üzerine, kamu kesiminde 1978 yılı toplu iş sözleşmelerinde sendikaların işletmelerdeki söz hakkını artırıcı yeni kurullar oluşturuldu veya daha önceden var olan kurullarda sendika temsilcilerinin sayısı veya etkinliği artırıldı.

Kamu kesiminde toplu iş sözleşmelerinde sendika temsilcilerinin katılmasıyla oluşturulması öngörülen kurullar şunlardı: Satınalma komitesi, işyeri komitesi, tezkiye komitesi, uygulama ve denetleme kurulu, verimlilik ve işçi sağlığı komitesi, disiplin komitesi, yemek komitesi, sınav komisyonu (işe alma ve bir üst dereceye yükseltme), israfı önleme komitesi, iş değerlendirme komisyonu, iş emniyeti komisyonu.

Bu kurulların çalışmalarında sendika temsilcileri bazı durumlarda gözlemci, bazı durumlarda ise eşit oy hakkına sahip üye durumundaydılar.

(7) Yetkili Sendika - Sendikasız İşçi İlişkisi

İşyerindeki yetkili sendika ile sendikasız işçi arasındaki ilişkinin en önemli konusu, dayanışma aidatıydı. Dayanışma aidatı, bir sendikanın toplu iş sözleşmesi imzalamış olduğu işyerinde çalışıp, o sendikanın üyesi olmayan işçilerin, imzalanmış sözleşmeden yararlanmak için yetkili taraf sendikaya ödedikleri paradır. Sendikalar, kendi üyeleri olmayanların sendikaca imzalanmış toplu iş sözleşmelerinden yararlanmalarını genellikle istemezler. 274 sayılı Sendikalar Yasası ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasasında bu konudaki hükümlerin yeterince açık olmaması ve hatta çelişmesi nedeniyle, bu konudaki uygulamada çeşitli aksaklıklar ve yargıdan çelişik kararlar çıkıyordu. Bu nedenle, sendikalar, toplu iş sözleşmelerine, dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanmayı, ilgili sendikanın yazılı onayına bağlayan hükümler koyuyorlardı.

Sendikalar, toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra üye kaybını önlemek için de toplu iş sözleşmesine madde koymaktaydı:

"Sendikadan istifa eden veya çıkartılan üyelerin sözleşme ile al-

makta oldukları hak ve menfaatlerden yararlanmaları, istifa ve çıkarılmanın sendikaca işverene bildirimi tarihinden itibaren sona erer."(TPAO Dörtyol - Petrol İş, M. 5)

Toplu iş sözleşmelerinde, sendikasız işçilere tanınan ek hakların sendika üyesi işçilere de aynen uygulanacağı yolunda hükümler de vardı:

"Bu toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerinde sendikasız işçilere her ne nam altında olursa olsun, işverence fazla bir hak tanındığı takdirde, tanınan bu hak bu sözleşmeden yararlanan Sosyal İş Sendikası üyelerine ek olarak uygulanır." (TÜBİTAK - Sosyal - İş, M. 5/c)

(8) İşveren - Diğer İşverenler İlişkisi

Toplu iş sözleşmelerinin çok az rastlanan ilginç maddelerinden biri, toplu iş sözleşmesinin taraflarından biri olan işveren ile diğer işverenler arasındaki ilişkiye kısıtlama getirmekteydi:

"İşverenin grev yardımı yapmayacağı:İşveren, işbu sözleşme süresi içinde, Federasyon veya ona üye sendikanın grev yaptığı diğer bir işverene grev süresince o işyerindeki işleri yapmak suretiyle yardım yapmayacaktır." (Denizcilik Bankası - Türk Deniz Ulaş İş, M. 11)

"İşveren, işbu sözleşme süresi içine sendikanın işyerinde grev yaptığı diğer bir işverene grev süresince grevi engelliyecek şekilde yardımda bulunmayacaktır. Azot'un normal ilişkileri müstesnadır." (Azot Sanayii - Petrol İş, M. 137)

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, kamu kesimindeki toplu iş sözleşmelerinin bu karmaşık ve kapsamlı yapısı, işyerleri arasındaki uygulama farkları ve özellikle ücretlere ilişkin değişik sistemler, genellemeleri çok zorlaştırmaktadır. Her işyeri ve toplu iş sözleşmesi ayrı bir inceleme konusudur. Toplu iş sözleşmelerinin karşılaştırılmasında bütünlükten kopulma yanlış değerlendirmelere yol açabilir.

İNCELENEN TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ

1) DMO İzmit İmalat Atelyeleri - DİSK Basın İş, 1.3.1978 - 29.2.1980.

2) DMO Genel Müdürlüğü - DMO İşçileri Sendikası, 1.8.1978 - 31.7.1980

3) TDÇİ Hasançelebi - Dev Maden - Sen, 15.8.1977 -14.8.1979.

4) TDÇİ Karabük - Yol-İş Fed. ve Yatırım İş, 1.1.1977 - 31.12.1978.

5) Sümerbank (Bozüyük, Filyos, Yarımca, Yıldız) - Çimse İş, 1.9.1976 - 31.12.1978.

6) Sümerbank - Teksif, 1.10.1976 -1.10.1979.

7) TCDD - DYF-İş, 1.6.1979 - 31.5.1980.

8) TKİ Ereğli Kömür İşletmesi - Zonguldak Maden İşçileri Sendikası, 1.7.1978 - 3.6.1980.

9) Et ve Balık Kurumu - Gıda İş, 1.4.1978 -1.4.1980.

10) Et ve Balık Kurumu - Türk Gıda, 1.4.1978 - 1.4.1980.
11) TKİ Şark Linyitleri - Yeraltı Maden İş, 1.8.1976 - 31.7.1978.
12) Etibank - T.Maden İşçi Sendikaları Fed., 1.1.1978 - 31.12.1979.
13) Çaykur -Tek Gıda İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
14) T.Zirai Donatım Kurumu - Türk Metal, 1.1.1978 - 31.12.1979.
15) PTT Gn. Md. - Yeni Haber İş, 1.9.1977 - 31.8.1980.
16) PTT Gn. Md. - Türkiye Haber İş, 1.9.1977 - 31.8.1980.
17) Sümerbank Kütahya Keramik - Çimse İş, 1.7.1977 - 1.1.1980.
18) Sümerbank Konya Krom Manyezit - Çimse İş, 1.7.1977 - 1.7.1979.
19) SEKA - Selüloz İş, 1.7.1979 - 30.6.1981.
20) TCDD - Likat İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
21) Tekel - Tek Gıda İş, 1.3.1980 - 28.2.1982.
22) TPAO (Aliağa) - Petkim İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
23) T.Şeker Fabrikaları A.Ş. - Şeker iş, 1.2.1978 - 1.2.1980.
24) Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bak. - Devrimci Toprak İş, 1.3.1978 - 28.2.1980.
25) MTA - Dev Maden Sen, 1.6.1978 -31.5.1980.
26) Orman Ürünleri San. - Ağaç İş, 1.10.1978 - 30.9..1980.
27) Ereğli Demir Çelik - Maden İş, 19.4.1977 - 19.4.1979.
28) Kooperatifler Gn. Md. - Tez Büro İş, 1.3.1979 - 28.2.1980.
29) Yeni Çeltek Kömür İşletmesi Cizre-Şırnak işyeri - Yeraltı Maden İş, 1.1.1978 - 31.2.1979.
30) Yeni Çeltek Kömür işletmesi - Yeraltı Maden İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
31) Azot Sanayii - Petrol İş, 1.5.1978 -30.4.1980.
32) TARİŞ - Taper İş, 1.11.1978 - 31.10.1980.
33) Karayolları Gn. Md. - Yol-İş, Fed., 1.3.1978 - 1.3.1980.
34) Orman Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Gn. Md. - Tarım İş, 1.3.1978 - 28.2.1980.
35) İstanbul Belediyesi - Genel İş, 1.3.1979 - 1.3.1981.
36) İzmir Belediyesi ve ESHOT - Genel İş, 1.3.1979 -1.3.1981.
37) Karayolları Gn. Md. - TGS, 1.3.1978 -1.3.1980.
38) TEK - T.Ges İş, 1.10.1977 - 1.10.1979.
39) Tekel - T. Maden İşçi Sendikaları Fed., 1.3.1978 - 28.2.1980.
40) Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn. Md. - Baysen, 1.3.1978 - 1.3.1980
41) TRT - Yeni Haber İş, 1.1.1978 -31.12.1979.
42) TRT - Türkiye Haber İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
43) TARİŞ - Gıda İş, 1.1.1979 - 31.12.1980.
44) SSK Gn. Md. - Sosyal İş, 1.1.1976 - 31.12.1978.
45) ODTÜ - Sosyal İş, 1.3.1976 - 28.2.1979.
46) Çukobirlik - Çukosen, 1.8.1978 - 31.7.1980.
47) Gülbirlik - Sosyal İş, 1.4.1978 - 31.3.1980.
48) Fiskobirlik - Fındık İş, 1.1.1979 -31.7.1980.
49) Anadolu Bankası - Bank Sen, 1.8.1978 - 31.7.1980.
50) Gima -Bank Sen, 1.6.1978 - 1.6.1980.
51) Denizcilik Bankası - Türk Deniz Ulaş İş, 24.5.1978 - 24.5.1980.
52) Petkim Petrokimya - Petrol İş, 1.9.1978 - 31.8.1980.

53) T.Çimento Fabrikaları - Çimse İş, 1.4.1979 - 31.3.1981.
54) Sümerbank Gemlik Suni İpek - Petrol İş, 1.3.1978 - 1.3.1980.
55) TEK - Türk Enerji Sen, 1.10.1977 - 1.10.1979.
56) Sümerbank Bolu Suni Tahta - Ağaç İş, 1.8.1978 - 1.8.1980.
57) Karadeniz Bakır İşletmeleri (Murgul) - Doğu Karadeniz Bölgesi Maden İşçileri Sendikası, 1.1.1978 - 31.12.1979.
58) TARİŞ - Tekstil, 1.11.1978 - 31.10.1980.
59) Denizcilik Bankası - Sağlık İş, 1.2.1978 - 1.7.1980.
60) E.İ.E.İ. - Tes İş, 1.3.1978 - 29.2.1980.
61) TDÇİ İstemir Karabük Şantiyesi - Maden İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
62) Yem Sanayii - Tek Gıda İş, 1.4.1978 - 29.2.1980.
63) Petrol Ofisi - Petrol İş, 1.4.1978 - 31.3.1980.
64) TZDK Bölge Müdürlükleri - Maden İş, 1.4.1980 - 31.12.1981.
65) İller Bankası - Yeni Teknik Enerji İş, 1.4.1978 - 1.4.1980.
66) İller Bankası - Tek Ges İş, 1.4.1978 - 1.4.1980.
67) TDÇİ Divriği Madeni - T.Maden İşçi Sendikaları Fed., 1.1.1978 - 31.12.1980.
68) TDÇİ Karabük Fabr. - Çelik İş, 1.1.1980 - 31.12.1981.
69) İpraş - Petrol İş, 1.8.1978 - 31.7.1980.
70) Antbirlik - Sosyal İş, 1.8.1978. - 31.7.1980.
71) Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği - Koop İş, 1.6.1978 - 31.5.1980.
72) Ankara Belediyesi - Genel İş, 1.3.1978 - 1.3.1980.
73) Zonguldak Belediyesi - Genel İş, 1.3.1979 - 28.2.1981.
74) Sivas Belediyesi - Genel İş, 1.3.1979 - 1.3.1981.
75) Etibank Seydişehir Alüminyum Tes. - Türk Metal, 1.1.1978 - 31.12.1979.
76) TKİ - Batı Anadolu Maden İşçileri Sendikası ve Kütahya ve Havalisi Maden İşçileri Sendikası, 1.7.1978 - 30.6.1980
77) Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sıtma Eradikasyon Hatay Bölge Müdürlüğü - Devrimci Sağlık İş, 1.3.1978 - 1.3.1979.
78) Etibank Antalya Elektrometallurji - Maden İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
79) SSK - Sağlık İş, 1.1.1979 - 31.12.1980.
80) SSK - Sosyal İş, 1.1.1979 - 31.12.1980.
81) SSK - Tez Büro İş, 1.1.1979 - 31.12.1980.
82) Gima - Tez Büro İş, 1.6.1978-31.5.1980.
83) Topraksu - Tarım İşçileri Sendikası (TİS), 1.3.1979 - 1.3.1980.
84) Petkim Petrokimya - Petrokimya Yapı İş, 1.9.1978 - 31.8.1980.
85) Kıbrıs Türk Hava Yolları - Hava İş ve Kıbrıs Banksen, 1.9.1978 - 31.8.1980.
86) DMO İstanbul Basım Müessesesi - Basın İş, 1.3.1978 - 29.2.1980.
87) DMO İzmit Bölge Müdürlüğü - Basın İş, 1.3.1978 - 29.2.1980.
88) Orman Gn. Md. - Tarım İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
89) Denizcilik Bankası - Likat İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
90) Orman Gn. Md. - Maden İş, 1.1.1979 - 31.12.1980.
91) Anadolu Ajansı - TGS, 1.10.1978 -30.9.1980.
92) Ankara İmar Ltd. Ş. - İmar İş, 1.3.1978 - 28.2.1980.

93) Ankara Çimento San. - Çimse İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
94) TRT - Türkiye Müzisyenler Sendikası, 1.3.1978 - 1.3.1980.
95) Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Gn. Md. - Yapı İmar Sen., 1.3.1978 - 1.3.1980.
96) TPAO (Genel Müdürlük) - Petrol İş, 1.1.1978 -31.12.1979.
97) TPAO (Batman) - Petrol İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
98) TPAO (Dörtyol Boru Hattı) - Petrol İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
99) Topraksu - Tarım İş, 1.3.1977 - 1.3.1979.
100) MKE - Türk Metal, 1.1.1979 - 31.12.1980.
101) Orman Gn. Md. - Orman İş, 1.1.1980 - 31.12.1981.
102) Devlet Üretme Çiftlikleri Gn. Md. - Hak Tarım İş, 1.11.1977 - 1.11.1979.
103) Devlet Üretme Çiftlikleri Gn. Md. - Tarım İş, 1.11.1977 - 1.11.1979.
104) Ders Aletleri Yapım Merkezi - Türk Metal, 1.8.1977 - 31.7.1979.
105) Emek İnşaat - Yatırım İş, 1.10.1977 - 1.10.1979.
106) TEK - Tes İş, 1.11.1977 - 31.10.1979.
107) Milli Savunma Bakanlığı - Aster İş, 1.3.1979 - 28.2.1980.
108) YSE - Yol İş Fed., 1.3.1978 - 31.12.1979.
109) Toprak İskan İşleri Gn. Md. - Yol-İş Fed., 1.3.1978 - 28.2.1980.
110) Sisag - Sosyal İş, 1.6.1976 - 1.6.1978.
111) USAŞ - Hava İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
112) MTA - MTA İş, 1.6.1978 - 28.2.1980.
113) THY - Hava İş, 1.10.1979 - 30.9.1981.
114) DSİ - Tes İş, 1.3.1978 - 28.2.1980.
115) TPAO (İzmir) - Genel Yapım İş, 1.4.1978 -31.3.1980.
116) Devlet Üretme Çiftlikleri - Tarım İşçileri Sendikası (TİS), 1.11.1977 - 1.11.1979.
117) Karadeniz Bakır (Küre) - Küre Maden İşçileri Sendikası, 1.1.1980 - 31.12.1981.
118) Eskişehir Belediyesi - Türkiye Genel İş, 1.1.1979 - 28.2.1981.
119) Etibank Bandırma Boraks - Petrol İş, 1.3.1978 - 28.2.1980.
120) Erzincan Belediyesi - Türk Genel Sen, 1.3.1979 - 1.3.1981.
121) Toprak Mahsulleri Ofisi - Tek Gıda İş, 1.4.1979 - 1.3.1981.
122) Toprak Mahsulleri Ofisi - Tez Büro İş, 1.2.1979 - 31.1.1981.
123) Vakıflar Gn. Md. - Bank Sen, 1.3.1979 -28.2.1981.
124) Kredi Yurtlar Kurumu - Oleyis, 1.1.1978 - 31.12.1979.
125) TCDD Yataklı Vagonlar - Yeni Turizm İş, 1.1.1978 - 31.12.1979.
126) Boğaziçi Üniversitesi - Tez Büro İş, 1.10.1978 - 30.9.1980.
127) Eskişehir Belediyesi - Genel İş, 1.3.1979 - 28.2.1981.
128) TEK-DSİ-EİEİ-İller Bankası, Simel - Tes İş, (işkolu), 1.3.1979 - 28.2.1981.
129) TÜBİTAK - Sosyal - İş. 1.3.1978 - 1.3.1980. ❑

Bazı Kamu Kuruluşlarında Bazı Yan Ödemeler (1979)

Kuruluş	Evlenme Parası	Doğum Parası	Çocuk Zammı (TL / ay)	İzin İkramiyesi (TL)	İkramiye (Aylık)	Yemek (TL/Gün)	Yakacak (TL/Ay)	Konut (TL/Ay)	Aile (TL/Ay)
T. Şeker Fabr.	-	-	50	1500	3	30	500	2000	-
TEK	3000	-	-	-	( )	( )	1200	-	-
Milli Savunma Bakanlığı	3000	1500	100-200-400	80 saat	3	( )	1000	-	750
Vakıflar Bankası	4000	-	50	-	6	( )	4500	-	-
Bayındırlık Bak. Yapı İşleri	5000	-	50	-	2	30	650	-	-
Etibank	2500	500	200-400	1 aylık	2	75	166	750	-
Etibank	2500	500	100-200	4500	2	30	750	-	250
Etibank	3500	1500	100-200	-	2	40	540	-	250
Etibank	2500	500	100-200-400	1 aylık	2	35	750	-	600
Denizcilik Bankası	5000	1500	75	1500	1	32	583	-	-
Devlet Üretme Çiftlik.	-	750	50	-	2	25	166	-	-
Karayolları Gn. Md.	2000	-	50	-	2.5	35	650	-	-
SEKA	1.5-2.5aylık	1500	100	3500	6	40	1375	-	300
Orman Gn. Md.	500	300	50	-	2	25	-	-	-
Petrol Ofisi	4000	1000	100	2100	5	30	750	417	340
Petrol Ofisi	8000	1000	100	1500	4	80-110	750	417	350
Azot Sanayii	2250	1100	100	2100	4	24	750	417	250
T. Kömür İşletmeleri	1500	1 aylık	55	1000	3	28	3.5 ton kömür	-	50
Ziraat İşleri Gn. Md.	2000	750	100	-	2	25	166	-	-
Et-Balık Kurumu	2750	1500	50	1 aylık	6	20	283	-	-
PTT	1250	325	100	500	3	30	166	-	-
TPAO	4000	1000	50	-	7	30	750	-	350
M.T.A.	2500	1000	500	1 aylık	2	45	600	-	250
T.C.D.D.	2600	-	75	800	4	25	1250	-	-

( ) : bilgi güvenilir değil.

Kaynak : Fikret Yağmur, **a.g.e.**, s. 66-67.

Birlik

ONBEŞ GÜNLÜK SİYASİ DERGİ•SAYI 1•1-15 EYLÜL 1990•3000 TL (KDV dahil)

Haluk Gerger:
"Birlikten yapılanmaya, örgütlenmeye, giderek partileşmeye uzanıyoruz"

•

"Sosyalistlerin Birlik Partisi Girişimi'nin oluşturacağı program sizce hangi temel özellikleri taşımalıdır?"
Arslan Başer Kafaoğlu, Metin Çulhaoğlu, E. Ahmet Tonak yanıtladı

Önce grevler ertelendi...

Türkiye ABD'nin jandarması değildir

Savaş istemiyoruz!

Felsefe dergisi

90 / 2 - 3

ÖZEL BÖLÜM : FELSEFE VE DİL

FELSEFE TARİHİ

FELSEFE SORUNLARI

ESTETİK VE SANAT KURAMI

FELSEFE ELEŞTİRİLERİ

OKUR FORUMU

İSTEME ADRESİ : Nuruosmaniye Cd. No: 5/3 Cağaloğlu - İSTANBUL